

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

PROF. DR. HÜSEYİN GAZİ YURDAYDIN'IN HAYATI
VE ESERLERİ

HAZIRLAYAN
GÜNER MÜRTEZA

DANIŞMAN
DOÇ. DR. AYŞE PUL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORDU 2019

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın’ın Hayatı ve Eserleri” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

29 /07/ 2019

Güner MÜRTEZA

11530300012

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü TARİH Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi GÜNER MÜRTEZA'nın hazırladığı "PROF. DR. HÜSEYİN GAZİ YURDAYDIN'IN HAYATI VE ESERLERİ" başlıklı tez 29/07/2019 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan	: DOÇ.DR. AYŞE PUL	ORDU ÜNİVERSİTESİ	
Jüri Üyeleri	: DR.ÖĞRT.ÜYESİ İSMAİL ÖZER	ORDU ÜNİVERSİTESİ	
	: DR.ÖĞRT.ÜYESİ ÖZKAN ÖZER KESKİN	ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ	

ONAY

08./08./2019

Dr. Öğr. Üyesi Seçkin EVCİM Y.

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ı tanıtılabilmek adına yürütülen bu çalışma, onun şahsiyetini, akademik hayatını ve eserlerini gelecek nesillere aktarabilmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Çalışmada öncelikli olarak Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın ile ilgili tüm eserlere ulaşılmıştır. Özellikle Prof. Dr. Nesimi Yazıcı ve Prof. Dr. Tuncer Baykara'nın biyografik çalışmaları, yürütülen tez çalışmasına büyük derecede ışık tutmuştur. Daha sonra aile bireyleriyle ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Evlatları Doç. Dr. Erkan Yurdaydın ve Prof. Dr. Cihan Yurdaydın ile yapılan mülakat çalışmaları, kaynak sıkıntısı konusunda yaşanan sorunu azaltmada büyük fayda sağlamıştır. Kendileriyle yapılan telefon görüşmelerinde sorulan soruları yanıtsız bırakmadıkları ve kıymetli vakitlerini ayırdıkları için teşekkürü borç bilirim.

Çalışmamızın sonraki adımında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde, Yurdaydın hocanın şahsıyla ilgili kısıtlı da olsa evrak ve bilgilere ulaşılmıştır. Bu konuda kıymetli vaktini bana ayırarak yaptığımız uzun mülakat görüşmesi ile edindiğim bilgilerden dolayı Prof. Dr. Nahide Bozkurt'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Yine bir diğer asistanı olan Prof. Dr. İrfan Aycan'a yoğun programına rağmen, bana vakit ayırarak, verdiği kıymetli bilgilerden dolayı çok teşekkür ederim.

Son olarak Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın ile tanışma ve beraber çalışma fırsatı bulduğu için, beni bu tez çalışmasına yönlendiren, araştırmalarım esnasında sürekli desteğiyle hep ufku açan, mülakat yapabileceğim kişilerle irtibat kurmamı sağlayan, daima sabırlı, daima yol gösterici çok kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Ayşe Pul'a sonsuz teşekkürü borç bilirim. Türk Tarih Kurumu'ndaki araştırmalarım esnasında bana vakit ayıran Arşiv Sorumlusu Semiha Nurdan hanımefendiye; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çeşitli evraklara ulaşmamda yardımları dokunan Dekan Sekreteri Zülfiye Gümüş hanımefendiye şükranlarımı sunarım. Çalışmamın tüm aşamasında maddi manevi desteğini hiç esirgemeyen kıymetli eşim Hüsnü Mürteza'ya ve aileme minnettarım.

Güner MÜRTEZA

ORDU-2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1. PROF. DR. HÜSEYİN GAZİ YURDAYDIN'IN HAYATI.....	5
1.1. DOĞUMU VE ÖĞRENİM HAYATI.....	5
1.2. MESLEKİ HAYATI.....	7
1.3. AKADEMİSYENLİK YILLARI.....	10
1.4. KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ, ŞAHSİYETİ VE VEFATI.....	16
İKİNCİ BÖLÜM.....	24
2. PROF. DR. HÜSEYİN GAZİ YURDAYDIN'IN ESERLERİ.....	24
2.1. KİTAPLARI.....	24
2.1.1. İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri.....	24
2.1.2. Kanuni'nin Cülusu ve İlk Seferleri	25
2.1.3. Matrakçı Nasûh	26
2.1.4. İslam Tarihi Dersleri	28
2.1.5. Nasûhü's-Silâhi (Matrikçı) Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han	30
2.1.6. Dinler Tarihi.....	31

2.2. MAKALELERİ.....	33
2.3. KONGRE VE SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ	36
2.4. RADYO KONUŞMALARI.....	37
2.5. YAYIMLANMAMIŞ ESERLERİ.....	38
2.5.1. Kanuni Sultan Süleyman Döneminin Ünlü Silahşör, Bilim ve San’at Adamı-Matrakçı Nasûh.....	38
2.5.2. Kanuni Devri.....	53
2.5.3. Matrakçı Nasûh.....	70
2.5.4. Osmanlılarda Felsefe.....	76
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	100
3. DEV BİR ESER: BEYÂN-I MENÂZİL-İ SEFER-İ IRÂKEYN-İ SULTAN SÜLEYMAN HAN (NASÛHÜ’S-SİLÂHİ MATRAKÇI).....	100
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	107
4. ÖĞRENCİLERİNİN VE YAKINLARININ GÖZÜYLE PROF. DR. HÜSEYİN GAZİ YURDAYDIN	107
4.1. PROF. DR. CİHAN YURDAYDIN (OĞLU) İLE MÜLAKAT.....	107
4.2. PROF. DR. İRFAN AYCAN (ÖĞRENCİSİ) İLE MÜLAKAT.....	110
4.3. PROF. DR. NAHİDE BOZKURT (ÖĞRENCİSİ) İLE MÜLAKAT.....	112
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA	116

EK 1: Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı görevinde iken Dekanlık Arşivindeki görsellerdendir.....	118
EK 2: Ailesinin izniyle beyan edilmiştir.....	119
EK 3: Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı görevinde iken Dekanlık Arşivindeki görsellerdendir.....	120
EK 4: Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın Ankara Üniversitesi'nde öğrencileri ve çalışma arkadaşları ile.....	121
EK 5: Tabloda Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın soyadı Yurtayan şeklinde yanlış yazılmıştır. Fakat 64. sırada yer alan isim kıymetli hocamızdır.....	122
EK 6: Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara Üniversitesi Öğretim Üyeliği sürecinde bir öğrencisi tarafından gönderilen mektup.....	123
EK 7: Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyeliği sürecinde bir öğrencisi tarafından gönderilen mektup.....	124
EK 8: Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın Bursa Kitaplık Memurluğundan AÜ İlahiyat Fakültesi'ne asistan olarak atandığı yazısı.....	125
ÖZGEÇMİŞ.....	126

ÖZET

[MÜRTEZA, Güner], [*Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın Hayatı ve Eserleri*],
[Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ayşe Pul] , [Yüksek Lisans Tezi], Ordu [2019] .

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Türk tarihçiliğine özellikle İslam Tarihi ve Osmanlı Tarihi alanındaki çalışmalarıyla önemli katkılarda bulunmuş isimlerden birisidir. Kaleme aldığı eserler ile yetiştirdiği öğrencileriyle Osmanlı Tarihi'nin farklı alanlarının derinlemesine aydınlatılmasına katkıda bulunmuş olan önemli bir bilim insanı olmuştur. "Din ve Fenomoloji" ya da "İslam Tarihi'nin Tahlil ve Tenkidi" gibi çalışmalarıyla İslam Tarihi'nin kıymetli isimleri arasına girmiştir. Matrakçı Nasûh ile ilgili çalışmaları ve özellikle "Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han" adlı eseri Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın tarihimize silinmez bir damga vurmasını sağlayan eserler olmuştur.

Bu tez çalışmasında, Türk Tarihi'ne büyük hizmetlerde bulunmuş olan, Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın hayatı, kişiliği ve eserleri ele alınmaya çalışılmıştır. Tez çalışmamız giriş bölümüyle beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın tarihe bakış açısı, çalışma disiplini, çalışma alanlarıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde hocanın çocukluk yılları, öğrenim hayatı, mesleki hayatı ve akademik hayatıyla ilgili bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde eserleri tanıtılmış, üçüncü bölümde prestij eseri olarak adlandırılan "Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han" adlı çalışmasına yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise öğrencileri ve yakınlarının gözünden şahsiyeti tanıtılmıştır.

Yürütülen tez çalışmasında, Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın kitapları, makaleleri ve diğer çalışmaları temel alınmış; ailesi, yakın çevresi ve öğrencileriyle yapılan mülakatlar ile desteklenen zengin bir metin sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Biyografi, Tarihiçi, Akademisyen, Osmanlı Tarihi, Matrakçı Nasûh

ABSTRACT

[MÜRTEZA, Güner], [*Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın's Life and Works*],
[Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ayşe Pul], [Master's Thesis], Ordu [2019] .

Prof. Dr. Hüseyin Yurdaydın is a name who contributed with his works to Turkish historiography especially to field of Islam History and Ottoman History. With the works he wrote and the students he educated he was a scientist who contributed to illumination of various fields of Ottoman History. He became one of the important names of Islam History with the works ‘‘Din ve Fenomoloji’’ or ‘‘İslam Tarihi’nin Tahili ve Tenkidi’’. His works about Matrakçı Nasûh and especially ‘‘Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han’’ were the works which enabled him to mark our history.

In this thesis study, I have tried to discuss life, personality, and works of Prof. Dr. Hüseyin Yurdaydın who served a lot to Turkish History. Our thesis study consists of five sections with the introduction part which includes information about his attitude towards history, work discipline, research interests. In the first section, information about his childhood years, education life, career and academic life is given. In the second section, his works are introduced and in the third section ‘‘Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han’’ which is named as his prestige work is introduced. In the fourth section, his personality is introduced from his students ‘‘and his relatives’’ point of view.

This thesis study which has been carried out is based on Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın’s books, articles, and other works. A rich article supported with the interviews which have been had with his students, family and relatives has been tried to be presented.

Key Words: Biography, Historian, Academist, Ottoman History, Matrakçı Nasûh

KISALTMALAR

AÜ	: Ankara Üniversitesi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
DTCF	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
İA	: İslam Ansiklopedisi
İF	: İlahiyat Fakültesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Ord.	: Ordinaryüs
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
Parag.	: Paragraf
Prof.	: Profesör
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TED	: Türk Eğitim Derneği
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları
Yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Biyografi, bir kişinin hayatındaki olayların kronolojiye uygun olarak anlatıldığı bir edebiyat türüdür. “Biyografi en yaygın anlamıyla gerçek bir kişinin başkası tarafından yazılan yaşam öyküsüdür”¹. Bireysel anılara veyahut araştırmalar sonucu elde edilen sözlü ya da yazılı kaynakların derlenmesine dayandığı için, tarihle iç içe bir dal olarak kabul edilebilir.

Derinlemesine bir ön çalışmayı gerektiren biyografide, hayatı yazılacak kişiyle ilgili tüm kaynaklara ulaşılmalıdır. Biyografisi sunulacak kişiler, şüphesiz ki sıradan şahsiyetler değildir. Nitekim biyografi çalışmalarını incelediğinizde, tarihe mal olmuş kişilerin hayat hikâyesiyle karşı karşıya kalırsınız. Dolayısıyla biyografi çalışmalarında amaç sadece söz konusu şahsiyeti tanıtmak değil, aynı zamanda okurun karşısına örnek alınabilecek figürler sunmaktır.

Biyografi çalışması olarak seçilen kişinin hayat çizgisi, çalışmaları, eserleri tam bir dikkat ve itina ile incelenmelidir. Bu tutumun gereği olarak kişinin doğup, büyüdüğü yer, yaşama ve yetiştirme koşulları derinlemesine araştırılmalıdır. Bunu yaparken “yaşam öyküsünün yazılmasında belgeye dayanma, kişiliğiyle çelişen görüşleri ayıklama, yan tutmama”² önemlidir. Bir diğer önemli nokta da şahsiyetin yaşadığı dönemin koşullarına göre yorum yapmaktır.

Biyografiye konu olacak kişiyle ilgili tüm malzemeler düzenlenir ve bilgiler kronolojik sırasına göre aktarılır. Doğumu, çocukluk ve öğrencilik yılları, görevleri, kişilik özellikleri ve ölümü belirtilir. Çalışmaları, kendisine ün kazandıran eserleri, kişilik değerleri açıklanır.

Bu tez çalışmasında, kıymetli tarihçi Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın hayatı, eserleri, fikirleri ve kişiliğiyle tanıtılmaya çalışılmıştır. Bir şahsiyetin hayatını yazıya aktarmak zor bir iştir. Çünkü hangi statü, hangi kimlikte olursa olsun, karşımızda yaşanmış koca bir ömür vardır. Üstelik Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın gibi önemli bir şahsiyeti anlatmak daha da zordur.

¹ İ. Ethem Özkan, “Biyografi Yazarı Olarak Peyami Safa ve İsmet Paşa Biyografisi”, *Söylem Filoloji Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, Aralık 2016, s. 170.

² Muammer Yüzbaşıoğlu, *Örneklerle Yazılı ve Sözlü Anlatım Bilgileri*, Serhat Yayıncılık, İstanbul 1984, s. 160.

Kimi şahsiyetler vardır, ancak tarihe malzeme olmuşlardır. Kimi şahsiyetler vardır ki, yaşanmış büyük olayların başlaması, gelişimi veyahut neticelenmesine bizzat katkı sağlayarak, tarihi tarih yapmışlardır. Ve bazı şahsiyetler de vardır ki Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın gibi tarihi yazan kişiler olmuşlardır. Dolayısıyla ünlü akademisyen sıradan şahsiyetler kategorisinden çıkarak, biyografi çalışmasına konu olacak kıymetli bir şahsiyet olmuştur. Yurdaydın, hem tüm bilgilerini talebelerine aktaran bir hoca, hem de bu bilgileri ölümsüzleştirebilmek için onlarca kıymetli eseri kaleme alan saygıdeğer bir akademisyendir.

İslam Tarihi ve Osmanlı Tarihi denildiğinde, önde gelen akademisyenlerden olan Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, hayatını mesleğine duyduğu sevgi ve bağlılıkla geçirmiştir. Kaleme aldığı çalışmaları daha ziyade bilim dergilerinde yayına sunulmuş, bu sebeple de şöhretten uzak olmuştur. Bu sebeptir ki şahsiyeti sadece, bu işin erbapları tarafından tanınmış, bilinmiş, takip edilmiştir. Bu, Yurdaydın ile ilgili kaynak sıkıntısı yaşanmasının sebeplerinden birisidir.

Nezaket sahibi, beyefendi olan Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, karşısındakine hangi yaş ya da hangi statüde olursa olsun “siz” diyerek hitap etmiş, unvanı ya da makamı olan kişilere hiçbir zaman ayrıcalıklı davranmamıştır. Hissiyatının ne kadar samimiyetli, karakterinin ne kadar tevazu sahibi olduğunu her ortamda sergilemiştir. Güler yüzlü, pozitif ruh hali ile etrafına her zaman mutluluk saçmıştır. Çok sinirli ve kızgın olduğu zamanlarda dahi, kalp kırıcı olmamak için kelimelerini seçerek kullanmıştır.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, mesleğini her zaman çok ciddiye almış, talebelerini de aynı ciddiyette yetiştirmiştir. Çalışma azmi ve ışığı gördüğü tüm öğrencilerini yüreklendirip, desteklemekten asla geri durmamıştır. Nitekim öğrencilerinin tamamına yakınının profesör olarak, önemli unvan ve görevlere geldikleri görülür.

Yurdaydın, milli değerlerimize kuvvetle bağlı olan, Türk olmakla her zaman gurur duyan bir tarihçidir. Tarihimizin sisli perdelerini aydınlatmak, toplumun ihtiyaç duyabileceği tüm hakikatleri eserlerinde işlemek, en temel gayesi olmuştur. Çünkü ancak tarihçiler, toplumsal meselelerin unsurlarını, bu unsurların gelişimini, sebep ve sonuçlarını, toplumun bu sebep ve sonuçlara takındığı tavırları, belgeler ışığında tespit ederek aktarmak şansına sahiptir. Kafesoğlu'na göre, “Tarihçi burada

problemi terkip eden sosyal mutaların karşısına milletin maddi gücünü, manevi değerlerini, kıymet hükümlerini, telakkilerini, hayatını anlayış tarzını, ahlaki vasfını, düşünce sistemini koyacak; mukayeseler yapacak, hangi hususlarda intibak mevcut olduğunu, nerelerde ayrılıklar bulunduğunu belirtecek ve imkân nispetinde uzlaştırma yolları arayacak, çareler teklif edecektir”³. İşte bu görev ve sorumluluk bilinciyle tarihçilik görevini ifa eden Yurdaydın, Türk milletinin gerçekleri öğrenmesine, kültürünün zenginleşmesine, beşeriyetinin yükselmesine hizmet etmiştir.

Bu tez çalışmasında, Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın’ı anlamaya ve anlatmaya çalıştık. Öncelikle kıymetli hocanın eserlerini incelenmiş ve hocanın vurgulamak istediği tüm noktalar görülmeye çalışılmıştır. Daha sonra Yurdaydın ile ilgili bilgi sahibi olunabilecek tüm bilgilere, dokümanlara, makalelere ulaşmaya gayret edilmiştir. Hoca ile ilgili sadece Prof. Dr. Nesimi Yazıcı ve Prof. Dr. Tuncer Baykara’nın biyografi makaleleri mevcuttur. Hoca hayatta iken Nesimi Yazıcı ile birlikte “Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın’ın Hayatı ve Çalışmaları” adlı makaleyi yazmışlardır ki çalışmada kullanılan en büyük ve değerli kaynak bizzat kendisi olmuştur.

Bunların yanı sıra gerek ailesi gerekse talebeleriyle gerçekleştirilen mülakatlarda şahsi yönleri derinlemesine öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu denli önemli ve kıymetli bir tarihçi ile ilgili çok az eser ve çalışma olması hayret vericidir. Çalışma maalesef çok zor şartlarda ulaşılan kısıtlı bilgilerle zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Bazı kurumlarda akademisyenin özlük dosyasına dahi ulaşılamamıştır. Örneğin, TTK’de uzun yıllar çalışmalarda bulunmuş ve nihayetinde de 1995’te “Şeref Üyesi” seçilmiş olmasına rağmen, TTK’de tarihçi ile ilgili yazı ve bilgilere ulaşılamamıştır. Çalışmada resmi dilekçe ile başvuruda bulunularak, kurumdaki özlük dosyası bilgilerine ulaşılmaya çalışıldıysa da bu çaba neticesiz kalmıştır. Kurumdan, akademisyenin özlük dosyasının bulunmadığı cevabı alınmıştır.

Uzun uğraşlar, kısıtlı imkânlar ile elde edilebilen tüm belge, bilgi ve eser ile ortaya çıkarmaya çalışılan bu çalışma ile ümit ediyoruz ki Prof. Dr. Hüseyin Gazi

³ İbrahim Kafesoğlu, ”Tarih İlmî ve Bizde Tarihçilik”, *Tarih Dergisi*, Cilt.13, Sayı.17-18, 1963, s.11.

Yurdaydın gibi önemli bir ilim adamının, saygıdeğer bir tarihçinin daha iyi anlaşılmasına bir nebze de olsa katkı sağlanabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. PROF. DR. HÜSEYİN GAZİ YURDAYDIN'IN HAYATI

1. 1. DOĞUMU VE ÖĞRENİM HAYATI

Türk Tarihine mal olmuş, önemli âlimlerden Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Milli Mücadelenin zaferle sonuçlandığı yıllarda 10 Temmuz 1923'te Eskişehir'in Seyitgazi İlçesi Akin Köyü'nde dünyaya gelmiştir⁴. Sekiz çocuklu ailenin en büyüğü olan Yurdaydın, ailenin profesörlüğe yükselmiş, en kariyerli bireyi olmuştur. Dört kız kardeşi, üç erkek kardeşi olan Yurdaydın'ın kardeşlerinin büyükten küçüğe isimleri şöyledir; Ali Yurdaydın (rahmetli), Medine Yeşil (rahmetli), Satı Karamaşa, Bedriye Köken, Arife Çelik, Cafer Yurdaydın, Yüksel Yurdaydın. Yurdaydın'ın en küçük kardeşi olan Yüksel Yurdaydın devlet memurudur. Diğer kardeşleri meslek olarak ev hanımlığı ve çiftçilikle uğraşmaktadır.

Günümüzde Akin, Eskişehir'in Seyitgazi ilçesine bağlı bulunan 100 haneli küçük bir mahalle niteliğindedir. Kıymetli tarihçi, çok geç gelişim göstermiş olan, telefon ve elektrik hattının çok geç getirildiği bu köyde doğmuştur. Çocukluk yıllarına dair en enteresan bilgi, bir hayvan yaralaması sebebiyle bir gözünün "Ambliyopi" denilen göz tembelliğine yakalanması ve giderek görme yetisini kaybetmiş olmasıdır.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın çiftçi olan babası İsmail Hakkı Bey, edebiyata, sanata hanımı kadar önem vermeyen pragmatik bir karaktere sahip iken; yine çiftçilikle uğraşan annesi Ayşe Hanım, maniler yazan, ağıtlar yakan sanatsal bir ruha sahip olmuştur⁵. Ünlü tarihçinin karakteristik özelliklerinden olan sanata düşkünlüğünün de annesinden geldiği kuvvetli ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır. Hocanın anası, oğlunu, bütün analar gibi çok severmiş. Bu şair kadın, bir defasında şöyle demiş oğluna:

Gökyüzüne kara bulutlar ağarsa,

Ananın gözünün gamıdır, oğlum

⁴ Nesimi Yazıcı, "Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın Hayatı ve Çalışmaları", *OTAM Dergisi*, Sayı:7, 1996, s. 483.

⁵ Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın oğlu Prof. Dr. Cihan Yurdaydın ile 28.01.2019 tarihinde yapılan mülakat.

Yeryüzüne siyim siyim yağarsa

Ananın gözünün yaşıdır oğlum⁶.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, öğrenim hayatına Akin'in üç sınıflı köy ilkokulunda başlamıştır. Bugün tarihi olarak nitelendirilen ve kapatılmış olan bu okulda ilköğrenimini dahi tam olarak tamamlama imkânı bulamamıştır. 1929-1930 eğitim-öğretim yılında ilkokula başlayan Yurdaydın, 1932'de üç yıllık öğrenimini tamamlamıştır. Bir yıl ara verdikten sonra köyünün yakınındaki Kırka adlı nahiyede beş sınıflı Bölge Yatılı İlkokulu açılmış, bu okulun dördüncü sınıfına kaydolarak 1935 yılında mezun olmuştur⁷.

İlköğrenimini tamamlamış olan Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın okuma isteği şiddetle devam ettiği için, bu isteğini babası İsmail Hakkı Bey ile paylaşmıştır. İsteği babası tarafından reddedilmeyen Yurdaydın, Eskişehir Ortaokulu'na kaydolmuştur. İsmail Hakkı Bey'in, dönemin şartlarına göre hali vakti yerinde olduğu için, kendisine Eskişehir'de bir ev tutmuş ve Yurdaydın'ın babaannesinin kızkardeşi olan Dudu Hanım'ı onunla ilgilenmesi için yanında bırakmıştır⁸. Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Eskişehir Atatürk Lisesi'nin orta kısmındaki öğrenimini 1938'de tamamlamıştır. İsmail Hakkı Bey, öğrenim hayatıyla ilgili deneyimlerinin yeterli olduğunu, artık öğrenime devam etmesine gerek olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Yurdaydın Hoca, okula nasıl devam edebileceğiyle ilgili çözüm arayışlarına girmiştir.

Türkiye'nin o günkü şartları göz önüne alındığında, çözüm yolu olarak, bir yatılı okula devam etme kararı almıştır. Lise öğrenimini Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı İstanbul Muallim Mektebi'nde, yatılı olarak 1941'de tamamlamıştır. Açılışındaki temel amaç, yeni Türkiye'nin öğretmen ihtiyacını karşılamak olan Muallim Mektebi'nde pedagoji, filoloji gibi derslerle zenginleştirilen dolu dolu bir eğitim almıştır. Muallim Mektebi'ni de başarıyla tamamladıktan sonra, İsmail Hakkı Bey, Yurdaydın'a ne yapmak istediğini sorduğunda, konservatuara gitme isteğinden bahsetmiştir. İsmail Hakkı Bey, *konservatuarda ne yapacaksın* dediğinde *keman çalacağım* der. İsmail Hakkı Bey'e göre keman çalmak, köye

⁶ Tuncer Baykara, "Hüseyin Gazi Yurdaydın (10.07.1923-26.12.1999)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume: XVIII, Sayı/Number:1, Temmuz/July 2003, s.168.

⁷ Yazıcı, 1996, s. 483.

⁸ Aynı mülakat.

gelen çingenelere özgü bir meziyet olduğu için karşı çıkmıştır⁹. Netice olarak da Prof. Dr. Yurdaydın, konservatuar fikrinden vazgeçmiştir.

1. 2. MESLEKİ HAYATI

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, lise öğrenimi Muallim Mektebi çıkışlı olarak tamamlandığı için aynı yıl, 1941’de Kars ili Merkez Gazi İlkokulu’na öğretmen olarak atanmıştır. Kars, Doğu Anadolu’da zorlu şartlara sahip bir şehir olmasına rağmen, burada zevkle çalışmıştır. Kars şehri Milli Mücadele öncesinde de Milli Mücadele sonrasında da yoğun Rus işgaline uğramış şehirlerden birisidir. Bu yüzden atandığı okul Ruslardan kalma bir binadır. Ruslar kendi coğrafyalarından da iyi bildikleri Kars’ın zorlu iklim şartlarını hafifletebilmek adına, çok iyi bir ısıtma sistemine sahip bir bina tesis etmişlerdir. Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın tek bir soba ile tüm binanın ısıtıldığı bu okulda, ilk mesleki deneyimini yaşamıştır.

Her ne kadar meslek hayatına atılmış olsa da Prof. Dr. Gazi Hüseyin Yurdaydın’ın hedefi üniversitede öğrenim hayatına devam etmektedir. Bu sebeple bir yandan hazırlık yaparak üniversite sınavlarına başvurmuştur. Açılan sınavları kazanan Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın 1942-1943 ders yılında Gazi Eğitim Enstitüsü Tarih-Coğrafya bölümüne girmiştir. Gazi Eğitim Enstitüsü öğrencilerinin ezici çoğunluğu ilköğretmen okulu ve köy enstitüsü çıkışlı öğrencilerdir. Öğrenciler Enstitüye çok ciddi eleme sınavı sonucunda seçiliyordu. Bu sınavları başarıyla veren Yurdaydın 1944’te buradan mezun olmuştur.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Gazi Eğitim Enstitüsü’nü tamamladığı yıl Milli Eğitim Bakanlığı’nca Malatya Akçadağ Köy Enstitüsü’ne Tarih-Coğrafya öğretmeni olarak atanmıştır. Köy Enstitüleri ülkemizde, 1940 yılından başlayarak, tarıma elverişli geniş arazisi olan köylerde ya da köylerin civarlarında açılmıştır¹⁰. İlki 1940 yılında yapılan Ulusal Mimarlık yarışmaları ile enstitülerin projeleri yarışmıştır. Malatya Akçadağ Köy Enstitüsü proje mimarının sahibi ise yüksek Mimar Ahsen Yapanar olmuştur. Köy Enstitüleri’nde; gönüllü, vatansever öğretmenlerin büyük katkılarıyla büyük başarılar sağlanmıştır. Enstitülerde görev

⁹ Aynı mülakat.

¹⁰ “Köy Enstitüsü düşüncesi; Türk Devrimi’nin ilkeleri bireylerin eğitim hakkı, ülke gerçekleri ve somut gereksinimlerle çağdaş eğitim biliminin verileri arasında yapılmış başarılı bir sentezin ürünüdür” bkz. Niyazi Altunya, “Köy Enstitüsü Uygulamalarından Çıkan Sonuçlar”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt:25, Sayı:229, 2001, s. 324.

yapan bu öğretmen ve yöneticiler sadece diploma notlarına değil, yeteneklerine ve işe uygunluk durumlarına göre seçilmişlerdir¹¹. Ayrıca köy enstitülerine yapılan atamalarda, yüksekokul ve Gazi Eğitim Enstitüsü mezunlarına öncelik verilmesi, Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın atamasını hızlandıran ya da kolaylaştıran etkidir. Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın Akçadağ Köy Enstitüsü'nde öğretmenlik bilgisi derslerine girmiştir. Akçadağ Köy Enstitüsü'nde 1940/1947 yılları aralığında görev yapan öğretmenlerin listesine ulaşılmıştır. Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın isminin yer aldığı liste Ekler bölümünde gösterilmiştir. Akçadağ Köy Enstitüsü'nde 1940-1947 yılları arasında 69 öğretmen çalışmıştır. Bunların 12'si kadın, 57'si erkektir.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Akçadağ Köy Enstitüsü'ndeki görevine devam ederken akademik kariyer hayalinden asla vazgeçmemiştir. “Ancak aynı senenin Ekim ayında, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun bir kararından yararlanarak, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Tarih bölümünün üçüncü sınıfına kaydolmuştur”¹². Bundan sonra uzunca bir dönem çok sancılı süreçler yaşamıştır. Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın fakülte'deki tarihçiliğinin ilk yılını büyük bir heyecan ve heves ile tamamlamıştır. Aynı heyecan ile yaz tatilinde tarihçiliğini zenginleştirebilmek ve araştırmalar yapmak üzere İstanbul'a, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne giderek çalışmalarda bulunmuştur. Bu sırada Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'a, AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi dekanının imzasını taşıyan bir mektup ulaşmıştır. Mektupta “kendisinin Milli Eğitim Bakanlığı'na mecburi hizmetle yükümlü bir öğretmen olduğu ve bu hizmeti tamamlamadıkça fakülteye kayıt hakkının bulunmadığı, kayıt işleminin sehven yapılmış olduğu belirtilerek fakülte ile ilişkisinin kesildiği” ifade ediliyordu¹³. Yurdaydın bunun üzerine derhal Ankara'ya dönmüş, fakülteye kaydını yenileyebilmek adına büyük güçlüklerle katlanmak zorunda kalmıştır. Onun bu çabasına kayıtsız kalamayan bir memur Yurdaydın'a, yükümlü olduğu zorunlu hizmetin bedelini ödemek şartıyla yerine getirilmiş sayılabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Yurdaydın, bu çözüm yolunu da düşünürken durum kendiliğinden

¹¹ N. Yücer, *Cumhuriyet Dönemi'nde Köye Öğretmen Yetiştiren Kurumlar ve Eğitim Programlarının Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

¹² Yazıcı, 1996, s.483.

¹³ Yazıcı, 1996, s.483-484.

ortadan kalkmış ve büyük çaba verdiği koca bir yılın sonunda, AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih bölümünü Haziran 1946'da bitirmiştir.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın yaşadığı sancılı süreç, lisansüstü eğitim aşamasında da peşini bırakmamıştır. Lisansüstü eğitim başvurusunda, daha önceki sorunları bilen ve muhtemelen tedirgin olan fakülte yönetimi pek çok şart öne sürmüştür. Yurdaydın'a MEB izin vermedikçe ne burslu olarak doktora yapmasının, ne de fakülteye asistan olarak kabul edilmesinin mümkün olduğunu bildirmişlerdir. Yaşadığı güçlükler karşısında yılmayan Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, bir yıla yakın süren meşakkatli bir uğraş sürecinin sonunda, fakülte dışından ve burssuz olarak doktora öğrenciliğine başlayabilmiştir. Doktora eğitimine burssuz olarak başladığı için, İnönü (Türk) Ansiklopedisi bürosunda bir yıl kadar musahhahlik yapmıştır. Bu deneyimi, branşı açısından da kendisine faydalar sağlayacaktır. Ekonomik sorunlarına çözüm bulduğu ve kendince bir düzen sağladığı esnada, bu kez de askerlik görevini yerine getirmesi gerektiği haberini almıştır. Kasım 1947-48 arasında, vatani hizmetini yedek subay olarak, okul dönemi sonrasında İngilizce sınavında başarılı olması dolayısıyla Ankara Etlik'te Muharebe Deposu'nda tercüman olarak tamamlamıştır¹⁴.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, terhisinden sonra doktora eğitimine, muntazam bir şekilde devam edebilmek için uygun bir iş aramaya başlamıştır. Bu sırada kendisine her daim yardımcı olmuş olan hocası, Prof. Dr. Şinasi Altındağ'dan destek gelmiştir. Prof. Dr. Şinasi Altındağ'ın, TED Ankara Koleji'nin Lise bölümünde öğretmenlik yapan eşinin hastalanması üzerine, burada Matematik öğretmenliğine başlamıştır. Almış olduğu eğitimden dolayı Matematik öğretmenliğinde o kadar başarılı olmuştur ki; öğrencileri sonradan Tarih bölümünde uzmanlaştığını duyduklarında çok şaşırılmışlardır. Şansının yaver gittiğini düşünen Yurdaydın'a bir güzel haber de Milli Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürü Aziz Berker'den gelmiştir. Berker, çalışma disiplini, azmi ve gayretini takdir ettiği Yurdaydın'ı Mayıs 1949'da Bursa Genel Kitaplığı'na, buradaki yazmaların tasnifinde çalışması için uzman/memur olarak tayin etmiştir.

¹⁴ Yazıcı, 1996, s.484.

Bursa Genel Kitaplığı'ndaki memuriyeti sırasında Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, yabancı dilini geliştirebilmek için sıkı bir çalışma programına başlamıştır. Kasım 1949'da açılan Devlet Yabancı Dil Sınavı'nda büyük başarı göstermiştir. Bu üstün başarısı sayesinde bir üst dereceye yükselmesi, özellikle Bakanlık çevreleri tarafından hayret ve takdirle karşılanmıştır. Bu üstün başarı, ünlü tarihçinin akademik kariyer hayalindeki başka bir kapının açılmasını sağlamıştır. Aynı yıl, ülkemizin ilk İlahiyat Fakültesi olan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, asistanlık sınavı açmıştır. Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Aralık 1949'da girdiği asistanlık sınavında başarılı olmuştur. Çok uzun süre yaşadığı meşakkatli sürecin ardından, Nisan 1950'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde, asistan olarak göreve başlamıştır. Böylelikle Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, akademik kariyer hedefini çok daha rahat, sıkıntısız ve düzenli bir şekilde gerçekleştirebilme fırsatını yakalamıştır.

1. 3. AKADEMİSYENLİK YILLARI

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, akademisyen olabilmek için yaşadığı sorunları bir bir aşarak bu zorlu süreci başarıyla sonuçlandırmıştır. 1923 doğumlu Yurdaydın, 1950 yılına geldiğinde, Türkiye'nin en iyi üniversitelerinden birinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde, asistan olarak tarihçiliğinin ilk filizlerini yeşertmeye başlamıştır. Sabrının sonunda elde ettiği bu mükâfat onun eşsiz çalışmaları ve eserleri ile Türkiye'nin ünlü tarihçilerinden birisi olmasını sağlamıştır.

Hüseyin Gazi Yurdaydın, Kasım 1952'de "Bostan'ın Süleymannâmesi" adlı tezi ile Tarih Doktoru olmuştur¹⁵. Çalışmalarına hızla devam eden akademisyen, 6 yılın sonunda Doçentlik unvanına ulaşmıştır. "Kanuni Devri'nin Gâyır-ı Matbû Kaynakları" adlı tez çalışması ile Kasım 1958'de Tarih Doçenti olmuştur. Fakat bu 6 yıllık süreçte de Yurdaydın, türlü engelleri aşmak zorunda kalmıştır. Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, prosedüre göre doktorasını tamamladıktan 2 yıl sonra doçentliğe başvurabilirdi. Kendisi de aynen öyle yapmıştır. Doçentlikle ilgili prosodürleri başlatmak adına, 1954 yılı Kasımında evrakları ile müracaat etmiştir. Doçentlik için en büyük şartlardan birisi dil sınavını vermektir. Yurdaydın bu noktada yabancı dile yakınlığının avantajıyla dil sınavını, başarıyla verecektir. Prof.

¹⁵ Yazıcı, 1996, s.485.

Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın kullandığı yabancı diller İngilizce, Almanca, Fransızca ve branşı gereği Arapça olmuştur. Bunlar içerisinde İngilizce ve Almanca daha vâkıf olduğu diller olmuştur. Nitekim oğlu Prof. Dr. Cihan Yurdaydın, yabancı dile yatkınlığının babasından gelen kuvvetli yönlerinden birisi olduğunu söyler¹⁶.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, başarıyla dil sınavını vermiş olsa da tezi kabul edilmez. Tezinin onaylanması için, bir yıl beklemesi gerekmiştir. Tezinin onaylandığı haberini, ancak 1956 sonbaharında almıştır. Fakat bu kez de Doçentlik için uygulanan sözlü sınavda başarısız bulunmuştur. Tekrar sözlü sınava girdiği 1957 yılında başarılı olmuştur. Fakat bir sonraki adım olan deneme dersinde başarısız kabul edilmiştir. Bu olumsuzluklar zincirinin sebebi olarak Yurdaydın'ın, Gazi Eğitim Enstitüsü'nden ve Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden hocası olan, Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat'ın kırgınlığının etkisi olduğu söylentileri yayılmıştır. M. Altay Köymen, kendisinin profesörlüğünü engellediğini düşündüğü için, Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat'ın "Prut Seferi" adlı eserini eleştiren bir yazı hazırlar. Bu yazıyı da, Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın, tashihiyle sorumlu olduğu İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlatır. Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, bu yazıdan kendisini haberdar etmediği için Yurdaydın'ı suçlar ve kırgınlığını her ortamda dile getirir. İlahiyat Fakültesi Klasik Türkçe Dini Metinler hocası ve şair "Rıfkı Melul Meriç Bey bu olayla ilgili olarak şu beyitle tarih düşürmüştür:

Mısra-ı tarihini üçe taksim eyledi

Sal-ı izmihlalini bulmak için aldım birin

Kırımı ithal edince çıktı yek tarih tamam

Kimse etmez bir Tatarın bir Tatara ettiğin

(Tarih 1957. Burada Rıfkı Bey, Akdes Bey'in, Yurdaydın'ın Tatar asıllı olduğunu zannettiğini vurgulamak istiyor).

Ertesi yıl Yurdaydın, Doçent olunca bu defa da yeni bir dörtlülle doçentliğine tarih düşen Rıfkı Bey;

Dehalet eyledi Hüseyin-i mazlûma

Kavuşmak istedi zirâ sürûra Yurdaydın

¹⁶ Aynı mülakat.

Bu yıl etti dersinde tarh-ı kıvâm

Duçent olup erdi huzûra Yurdaydın (1958)’¹⁷.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın’ın, Rıfkı Melul Meriç Bey ile muhabbetleri çok derinden olmuştur. Yurdaydın, her fırsatta Rıfkı Bey’e saygısını dile getirirmiş. Prof. Dr. Tuncer Baykara, ünlü tarihçinin biyografisinde “İstanbul çelebilerinden Rıfkı Melul Meriç’in bir çömezi olmaktan hoşlandığımı duymuştum” der¹⁸.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, akademik kariyerine Mart 1966’dan itibaren Profesör unvanıyla devam etmiştir. Ünlü tarihçinin kırk yılı aşan akademik hayatının tamamı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde geçmiştir. Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, AÜ İlahiyat Fakültesi’nde Paleografi, Epigrafi, Türk İslam Tarihi, İslam Kurumları Tarihi gibi dersler vermiştir. AÜ İlahiyat Fakültesi’nde İslam Kurumları Tarihi kürsüsünün kurucusudur. Yurdaydın, sadece kendi fakültesinde değil, Türkiye’nin farklı üniversitelerinde de dersler vermiştir. Diyarbakır, Dicle Üniversitesi, Konya ve Kayseri Yüksek İslam Enstitüleri örnek olarak verilebilir.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, yurt dışındaki pek çok kurum ve merkezde de araştırmalarda bulunmuş, konferanslar ve dersler vermiştir. 1953-54 yılı aralığında Kanada’nın Montreal şehrindeki McGill Üniversitesi’ne gönderilmiştir. Burada İslam Araştırmaları Enstitüsü’nde araştırma görevlisi olarak çalışmalarda bulunmuştur. 1959 yılında üç ay, 1961 yılında bir sene olmak üzere, Viyana Milli Kütüphanesi’nin Türkçe Yazmalar Bölümü’nde araştırmalarda bulunmuştur. İngiliz Kültür Heyeti, Yurdaydın’a gerekli imkânları sağlayarak, 1964’te iki buçuk ay boyunca Londra’daki British Museum’un Türkçe Yazmalar Bölümü’nde araştırmalarda bulunmasına olanak sunmuşlardır. Araştırmacı ruhu ve azmi Yurdaydın’ı sürekli yurtdışı çalışmalarına yönlendirmiştir. Yurdaydın 1968 Aralık ayından itibaren altı aylık yurtdışı araştırmalar sürecini tamamlamıştır. Bu altı ayın ilk üç ayı British Museum’da, son üç ayı da Paris Milli Kütüphanesi’nde geçmiştir.

¹⁷ Yazıcı, 1996, s. 485.

¹⁸ Baykara, 2003, s. 167.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, 1971 yılında Malazgirt Zaferi'nin 900. yılı sebebiyle Dışişleri Bakanlığı'nca Pakistan'a giderek konferanslar vermiştir. 25-30 Mart 1973 tarihleri arasında Bağdat Tarih Kongresi'ne katılmıştır. Temmuz 1975'te Budapeşte'de düzenlenen Uluslararası Türk Sanatları Kongresi'ne Fakülte Temsilcisi olarak katılmıştır. Yine 1975'de, İngiltere'nin Lanchester kentinde, 5. Uluslararası Dinler Tarihi Kongresi'ne iştirak etmiştir. Nisan-Haziran 1981 arasında Madrid'te bulunan Yurdaydın burada, 30 Haziran-4 Temmuz 1981'de toplanan (Cuenca, İspanya) Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi IV. Kongresi'nin hazırlık çalışmalarını gerçekleştirdiği gibi Madrid Milli Kütüphanesi'ndeki Türkçe Yazmalar Kataloğu'nu da hazırlamıştır¹⁹.

1977-78 ders yılında Yurdaydın, Roma'da bulunan Katolik Gregorian Üniversitesi'ne misafir profesör olarak gitmiştir. Burada bir yarıyıl Türk-İslam Tarihi dersleri okutmuştur. Buradayken bir anısı onun şahsiyetini yansıtması bakımından dikkat çekicidir. Kıymetli tarihçi Gregorian Üniversitesi'ndeyken yemekli bir toplantı esnasında papazlar ile sohbet başlar. Bu sohbet esnasında hem kıvrak zekâsını, hem de kültürüne düşkünlüğünü ispat eder. Papazlardan birisi Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'a şarap içmesini teklif eder. Yurdaydın, Müslüman olduğunu ve dini gereği bunun mümkün olmadığını söyler. Papazlar alaycı bir ifade ile "ne keskin bir kural" derler. Bunun üzerine Yurdaydın, Papazlara evli olup olmadıklarını sorar. Papazlar "Hayır, asla" diyerek, bunun mümkün olmadığını belirtirler. Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın ise "Ah çok yazık böyle huzur verici bir muhabbetten mahrum kalmanız üzücü. Ne keskin bir kural" der. Bu anısını dönüşte pek çok kişiyle paylaşır²⁰.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, tamamı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde geçen akademik hayatı boyunca çok kıymetli ilmi çalışmalarda bulunmuş, pek çok idari görev üstlenmiştir. Fakülte Kurulu, Yönetim Kurulu Üyelikleri, Türk ve İslam Sanatları Araştırma Merkezi Müdürlüğü, Bölüm Başkanlığı, Üniversite Senatosu Üyeliği bunlara örneklerdir. Yurdaydın ayrıca Kasım 1966 ile 1968 arasında AÜ İlahiyat Fakültesi Dekanlığı görevinde bulunmuştur. 1983-1995 arasında Türk Tarih Kurumu aslî üyeliğinde bulunmuş, bu

¹⁹ Yazıcı, 1996, s. 487.

²⁰ Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın öğrencisi Prof. Dr. Nahide Bozkurt ile 28.01.2019 tarihinde yapılan mülakat.

süre içerisinde Yeniçağ Araştırma ve Uygulama Kolu Başkanlığı'nı yapmıştır"²¹. Kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Ayşe Pul, Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın ile bu süre zarfında tanışma fırsatını bulmuştur. Ortaçağ Araştırma ve Uygulama Kolu uzman yardımcısı iken, 3 yıl sonra uzmanlık sınavına Yeniçağ Araştırma ve Uygulama Kolu bünyesinde girmiştir. Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız, Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak ve Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun da jüri üyesi olarak bulunduğu yazılı ve sözlü sınav aşamalarında Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, bu süreçte empati kurabilen, hoşgörülü ve teşvik edici yönleriyle destek olmuştur. "...jüri karşısında terlerken pozitif enerjisi ile başarılı olmamda büyük rolü olan Hocamı minnet, şükran ve rahmetle anıyorum. İnsanların hayatına dokunan birkaç şahsiyet vardır ailesinin dışında... Muhterem Hocam onlardan birisiydi" derken Doç. Dr. Ayşe Pul bir yazısında hislerini şöyle açıklar: "Üniversite yıllarında derslerini dinleme şansına- sonradan anlasak da- nail olduğumuz bu büyük hocalarımızın yanı sıra Türk Tarih Kurumu'na uzman yardımcısı olarak göreve başladığım 8 Ocak 1991 tarihinden itibaren başka başka kıymetleri de tanıma şansına eriştim. Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, Prof. Dr. Nejat Göyünç, Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız, Prof. Dr. Mehmet Öz ve daha nice değerlerimizden insani ve ilmi nezaketin derslerini, bizzat kendi karakter yansımalarından, davranış modellerinden aldık. Köymen Hocam zaman zaman "tarihçilikte gereksiz mütevazılık yoktur" derken alçak gönüllülüğün fazla abartılmadan, gerektiği yerde gerektiği kadar gösterilmesine inananlardandı. Yetişmemize damla damla kattıklarını düşündüğümüz hayatın her alanıyla ilgili tüm değerlerini, aslında nasıl da oluk oluk akıtıyorlarmış zamanla anladık. Hepsini minnet ve hürmetle anıyoruz"²².

Türk Tarih Kurumu'na değinmişken kısaca kurumun tarihine göz atmakta fayda vardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleri ile kurulmuştur. Kurumun amacı Türklerin zengin geçmişini tüm hakikatleri ile ortaya çıkarmak, en eski çağlardan beri Türklerin cihan tarihindeki yerini, beşeri medeniyete hizmetlerini araştırmaktır. Mart 1931'de kurumla ilgili kapatılma kararı alınınca, 15 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adıyla yeniden teşkilatlanmıştır. 1935'te Türk

²¹ Yazıcı, 1996, s.487.

²² Ayşe Pul, "Köymen Hoca'nın Aziz Hatırasına", *Prof. Dr. Mehmet Köymen Toplu Makaleler, I.Cilt Atatürk, Tarih Metodolojisi, Kaynaklar, Biyografiler*, Ed. Sinan Tarifçi-Kerim Köksal Kaya, TTK Yayınları, Ankara, 2018, s. LXXI.

Tarihi Araştırma Kurumu olarak değişen ismi, en son Türk Tarih Kurumu'na çevrilmiştir. Atatürk kurum çalışmalarını her daim yakından takip etmiş, pek çok toplantıya bizzat katılmış, birçok araştırma konusunu bizzat kendisi saptamıştır. Atatürk'ün vasiyetnamesinde, İş Bankası hisselerinin yarısını kuruma bağışlamış olması kuruma, dolayısıyla Türk tarihinin araştırılmasına verdiği önemi ispatlamaktadır. Bu doğrultuda, Türk Tarih Kurumu bilimsel araştırmaların yanı sıra uluslararası nitelikte Türk Tarih kongreleri yapmaktadır. Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, gerek kongrelere katılımı gerekse de bilimsel makaleleri ile kuruma uzun yıllar hizmet etmiştir. Yurdaydın'ın TTK'deki çalışmalarından, Belleten'de yayımlanan makaleleri akademik kıymeti yüksek çalışmalardır. Belleten, TTK'nin en önemli yayım organlarından birisi olan dergidir. "Türk tarihçilerinin araştırmalarının makaleler halinde yayınlanmasını sağlayan Tarih-i Osmaniye Encümeni Mecmuası, Tarih-i Osmaniye Encümeni tarafından 14 Nisan 1910'da neşredilmeye başlanmıştır"²³. Tarih-i Osmaniye Encümeni'nin ismi 1923'te Türk Tarih Encümeni'ne dönüştürüldüğünden, derginin adı da Türk Tarih Encümeni Mecmuası olarak değiştirilmiştir. Yayım dili Türkçe olmasına rağmen, yerli olduğu kadar yabancı tarihçi ve Türkologların büyük ilgi gösterdiği bilimsel dergidir. Mustafa Kemal Atatürk, Ankara'da Türk Tarih Kurumu'nu yeni esaslara göre tekrar inşa ederken, bir de dergi çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun üzerine en hızlı şekilde dergi yayımı hazırlanmaya başlamıştır. Dergiye verilecek ismi düşünürken de, Atatürk'ün ana hatlarını belirlediği "Güneş Dil Teorisi"nin esaslarına dayanarak, Fransızca'daki "bulletin" kelimesi; bildiren, öğreten, zihne yerleştiren anlamlarına gelen "*Belleten*" kelimesine dönüştürülerek derginin ismi haline getirilmiştir. Atatürk bizzat kurduğu Belleten'in, ancak 8 sayısını görebilmiştir. 10. sayısı, Atatürk'ün hatırası adına 1939'da bir fasikül halinde basılmıştır.

Yerli ve yabancı araştırmacıları cezbeden uluslararası şöhrete sahip olan Belleten dergisinin, kâğıt ve baskı kalitesinden ödün vermemesi cazibesini hep arttırmaktadır. Belleten'in ilk baskısından 1983'e kadar tek idarecisi ve sorumlusu Uluğ İğdemir olmuştur. Derginin içeriğinin zenginliği, Uluğ İğdemir'in titizliği ile Belleten, 1983'e kadar aynı kalitede düzenli olarak basılmış; 1983'ten itibaren idarecilik görevini Yaşar Yücel üstlenmiştir. Dergi, Türk tarihine ait gerçekleri

²³ S. Eyice, "Belleten", *İA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, (C.5, S. 424).

ortaya çıkarmayı, bu amaçla yapılan tüm bilimsel çalışmaları tarih severlere sunmayı amaçlamıştır. Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, “*Bostan’ın Süleyman nâmesi*”, “*Matrakçı Nasûh’un Hayatı ve Eserleri İle İlgili Yeni Bilgiler*”, “*XVIII. Yüzyıla Ait İlginç Bir Mahkeme Hükümü*”, “*Osmanlı Amerika Araştırmaları: XVI. Yüzyıla Ait Tarih-i Hind-i Garbi*” adlı çalışmalarıyla bu önemli ilim dergisine katkıda bulunan Türk yazarlar arasında yer alan kıymetli isimlerden birisi olmuştur.

Yurdaydın’ın TTK görevleri ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşmak adına, TTK’ye dilekçe yazılarak özlük dosyasına ulaşılmaya çalışılmışsa da olumsuz cevap alınmıştır. İlgili birim özlük dosyasının bulunmadığı bilgisini vermiştir. Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın’ın, Türk Tarih Kurumu aslî üyeliği Kasım 1995’te sona ermiş bulunmaktadır. Ayrıca Yurdaydın, uzun yıllar Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Derneği’nde çalışmalarda bulunmuş, derneğin Türkiye Milli Komitesi Başkanlığı görevini yapmıştır.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, çok kıymetli çalışmalara ve eserlere imza attığı, kendisi gibi kıymetli pek çok akademisyenin yetişmesine önyak olduğu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeliği görevinden Temmuz 1990’da emekli olmuştur. Fakat vefatına kadar, ömrünü adadığı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne hep ziyaretlerde bulunmuş, bağını hiç koparamamıştır. Engin bilgilerinden, kıymetli asistanları ve öğrencilerini mahrum bırakmamıştır.

1. 4. KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ, ŞAHSİYETİ VE VEFATI

Tuncer Baykara, “Ankara İlahiyat Fakültesi’nin Tarihçi öğretim üyelerinden olan Hüseyin Gazi Yurdaydın, Anadolu içlerinin bir hoş sohbet insanıdır” der²⁴. Kendisini tanıyanların ortak fikri, sohbetine doyum olmadığıdır. Yaşanılan coğrafyanın ve hatta ikliminin kişinin karakterine etki ettiği kabul edilirse, Yurdaydın’ın doğduğu coğrafyanın da, kendisine en sıcak ve en samimi özellikleri yüklediği anlaşılmaktadır.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, ilk öğrencilik yıllarından itibaren disiplinli ve kararlı olmuş, bu kararlılığı sayesinde en meşakkatli süreçleri bile sabırla atlatmıştır. Planlı ve prensipli çalışma alışkanlığı, Yurdaydın’ı, gerek öğrencilik, gerek memuriyet, gerekse akademisyenlik yıllarında, takdir edilen ve

²⁴ Baykara, 2003, s.167.

saygı duyulan bir konumda bulundurmıştır. Sıcak kişiliği, samimiyeti, asla kişi ayırt etmemesi, her yaş ve her kesimden kimselerle çok rahat diyalog kurabilmesi, sevgi ve saygı gördüğü çevreyi her geçen gün büyötmüştür.

Kıymetli tarihçi Yurdaydın'ın en önemli özelliklerinden birisi de yardımseverliğiydi. Tanıdığı insanları çok sevmesi ya da onlara bağlanması önemli değildir. Çevresindeki kişilere maddi manevi desteğini hiçbir zaman esirgememiştir. Bu yönüyle ilgili, kıymetli öğrencilerinden Prof. Dr. İrfan Aycan hocamız, çok temiz giyindiğini, titiz olduğunu fakat yeni kıyafetlere pek bütçe ayırmayı sevmeyi söylediğini söyler. Yeni kıyafetler almak yerine birçok öğrenciye daha burs yardımında bulunmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Vatanına ve memleketine düşkünlüğü, yardımseverliğiyle birleşmiş, köyünden gelen pek çok öğrenciye burs sağlayarak eğitimlerine katkı sağlamıştır. Yurdaydın'ın öğrenim hayatı boyunca karşılaştığı zorluklar, ilerleyen yıllarda zorluk yaşayan öğrencilere karşı hassasiyetini arttırmıştır. Bu ulvi özellikleri kendisine, mütevazı bir hayat yaşarken, yaptığı iyilik ve yardımlarla saygı ve sadakat zenginliğini yaşattır.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın iyilikleri sadece öğrencilere sağladığı burslarla sınırlı değildir. Etrafındaki kişilere her türlü konuda destek olmaktan geri durmamıştır. Bir hemşehrisinin hemşire kızı, memleketine defalarca tayin istese de bir türlü yaptıramaz pek çok yere başvurup pek çok kişiyi aracı kılrsa da bir türlü olmaz. Hemşehrisi konuyu Yurdaydın Hoca ile paylaşır. Yurdaydın Hoca'nın eski bir öğrencisi de Sağlık Bakanlığı'nda bu işlerle ilgilenmektedir. Yurdaydın Hoca konuyu kendisine açar ve öğrencisi “selamınızı getirmeleri yeterlidir, hocam” der. Çarçabuk vaziyette de hemşire kızın tayini gerçekleşir. “Hemşehrisi, Eskişehir'e dönünce anlatıyormuş *herifçioğlu Yörük möruk emme, Ankara'da taş gibi ağır hemen her işi yaptırıyor*”²⁵.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, yardımseverliği kadar kuvvetli olan bir diğer yönü de sanata düşkünlüğüdür. Yurdaydın Hoca Batı Müziği, özellikle de klasik müzik hayranıdır. Tabii ki bu sanatçı ruh, ağıtlar yakan, maniler yazan annesinden gelerek şekillenmiş, aldığı eğitimler ve yaşadığı deneyimlerle daha da kuvvetli derecede şekillenmiştir. Gazi Terbiye Enstitüsü'ndeki eğitiminin sonunda bir köy okulundan gelen Yurdaydın'da konservatuar isteğinin oluşması bu

²⁵ Baykara, 2013, s.168.

özelliğinin örneklerinden olmuştur. Konservatuara gitme isteğinin en önemli sebebi, keman çalma arzusu olmuştur. Babası İsmail Hakkı Bey, konservatuar hevesini engellemiş olsa da, Yurdaydın ilerleyen yıllarda çalmayı öğrenmiş ve çocuklarına sık sık keman çalmıştır. Evlatlarını ilkokul yıllarından sıkça klasik müzik konserlerine götürmüştür. Bu kültürel birikmişlik, oğlu Prof. Dr. Cihan Yurdaydın'a düzenlediği kongre esnasında yine kolaylık sağlanmıştır. Prof. Dr. Cihan Yurdaydın, İstanbul'da düzenlediği kongrede Fazıl Say'ın konser vermesini, babası sayesinde sağladığını belirtir. Fazıl Say'ın hocası Kamuran Gündemir ile dostluğu olan Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın vasıtasıyla, Gala'da Fazıl Say konseri verilmiştir²⁶.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın dürüst, azimli, pozitif karakterli, kararlı ve dirayetli kişiliği ile her zaman saygı duyulan bir şahsiyet olmuştur. Kıymetli öğrencileri bu güçlü yönleri sebebiyle kendisini, hep yol gösterici olarak kabul etmişlerdir. Yurdaydın Hoca ile başlayan akademik çalışma yıllarının, hayatlarının dönüm noktası olduğunu vurgulamışlardır²⁷. Hayata bağlı, enerji dolu, nüktedan ruhludur kendisi. Fıkralara düşkünlüğü, her olaya uygun fıkralar bulması, bir diğer dikkat çekici özelliği olmuştur. Çok yönlü bir zekâya sahip olan Yurdaydın, şakalarını bile olaya ya da ortama uygun olacak şekilde yapmıştır. Ünlü tarihçinin, cinsiyet ayrımına asla müsaade etmeyen naif karakteri de bir diğer yönüdür. İşte tüm bu özellikleriyle, sadece akademik başarıları ile değil, güçlü insanî yönleri ile de her daim ön planda olmuştur.

Ahmet Özcan, kitabında “Tarihçilerin tarihinin yazılamamış olması Türk tarihçiliğinin tarihçileriyle ilgili genel zaafı olmuştur” der²⁸. Nitekim çalışmanın bu bölümünde, Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın kişisel yönlerini açıklarken en kuvvetli yönü olan tarihçiliğine vurgu yapmamak haksızlık olur. Yurdaydın, Kars'ta bir öğretmen olarak mesleğini icra etmeye başlamış, çalışma disiplini, kararlılığı sayesinde adım adım ilerleyerek Türkiye'nin en kıymetli tarihçileri arasında yer almayı başarmıştır. Yaptığı işi sıradan bir meslek olarak görmemiş, sadece maaş alabileceği bir meslek icrasını hiçbir zaman yeterli kabul etmemiş, tüm hayatını Türk Tarihçiliğine adanmıştır. Ülkemizin modern tarihçilerinden olan

²⁶ Yurdaydın, aynı mülakat.

²⁷ Bozkurt, aynı mülakat.

²⁸ Mehmet Güler, “Türkiye’de Popüler Tarihçilik Ahmet Özcan”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, Ocak 2014, s. 214.

Yurdaydın, öğrenim hayatına başladığı yıllardan itibaren kendisinde çok güçlü bir tarih bilinci ve bilgisi oluşturmayı başarmıştır. “Tarihçilik mesleğine büyük bir tutkuyla bağlanmış, bir tarihçi olabilmenin o toplumun tabîyi faydalıya-mesela ormanı işletme-haline veya estetiğe-mesela dağı manzaraya-dönüştürme veya bir sosyal müesseseyi bir statüden başka bir statüye mesela-medreseyi müzeye-dönüştürme hareketine iştirak etmektedir”²⁹.

Tarihçilik, geçmişle bağ kurmak, geçmişi ölçüt alıp gerçekliğe ulaşabilmek adına, araştırmalardan bulunarak ulaşılan tüm bilgileri analiz etme, anlama ve nihayetinde de anlatma işidir. Ülkemizde tarihçiliğin gelişimine baktığımızda, Osmanlı dönemi tarihçiliğinden itibaren incelememiz gerekir. Osmanlı tarihçiliği, kuruluşlarından yaklaşık bir yüzyıl kadar sonra başlar. Destanlar, Gazavatnâmeler, Menakıbnâmeler Osmanlı tarihçiliğinin ilk örneklerindedir. Bu örneklerden sonra, kuruluş dönemi standart eserleri olarak kabul edilen Tevârih-i Âli Osman’lar yazılmaya başlanmıştır ki dönemin ışığını yansıtan vazgeçilmez eserlerdir. “Fatih devrinde (1451-1481), tarih edebiyatındaki asıl gelişme, yarı resmi nitelikte olan saray tarihçiliğinin, yani şehnameciliğin başlamasıdır”³⁰. XVI. yüzyılda, tipik gazavatnâme örneği olarak Selimnâmeler yazılmaya başlanmışken, Osmanlı Devleti’nin yarım asırlık sultanı olan Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise, Selimnâmeler yerini Süleymannâmelere bırakmıştır. Bu hükümdarın gerçekleştirdiği önemli seferler, müstakil eserlere konu teşkil etmiştir. Rodosnâme, Belgradnâme ya da Sigetvarnâmeler bunun en önemli misalleridir. Nitekim Fatih döneminde başlayan Şehnâmececiliğin, Kanuni döneminde müesseseseleşmeye başladığını görebilmekteyiz.

XVI. yüzyılda biyografi ve bibliyografya örnekleri ilk kez kaleme alınmaya başlamış ve tarihin literatürünün vazgeçilmez unsurları olmuştur. Kâtip Çelebi’nin “Keşfü’z-Zünun” adlı bibliyografya türündeki eseri, sadece Osmanlı tarihinin değil, tüm İslam Tarihi’nin de en büyük eseri kabul edilir. XVII. yüzyıl Osmanlı tarihçiliği, özel tarihlerin gazanâme, fetihnâme ya da şehir tarihi gibi alt türlere ayrıldığı, çeşitlilik bakımından zenginleşen dönemidir. XVIII. yüzyılda yarı resmi saray tarihçiliği olan şehnâmevüslüğün yerini, artık resmi nitelikte olan vakanüvislik

²⁹ Bahaeddin Yediylıdız, “Çağdaş Tarihçilik”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 1986, s. 47.

³⁰ Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı:1, Ocak 2013, s. 274.

almıştır. Ancak gayr-ı resmi olarak vak'a yazma geleneği tamamen sona ermemiş, devam etmiştir. “Yalnızca bir konuya ayrılmış monografilerden başka şehir tarihçiliğinde, biyografya, bibliyografya, ansiklopedi ve münşeat türleri dışında; devlet düzenine, siyasete dair eserler ve teşrifat mecmuaları ile sultan ve şehzade sünnet düşünlerini konu alan surnâme türünde de güzel örnekler verilmiştir”³¹.

XIX. ve XX. yüzyıllar; siyaset, iktisat, fikir alanlarında olduğu kadar, tarih yazımında da farklılaşmaların ve yeniliklerin ortaya çıktığı dönemdir. “ Bu yüzyılda fizik, tabiat, kozmografya vb. gibi müspet ilimlerin kanunlarını tesbit etme yolunda atılan geniş adımlar, “Tarih”in de bir takım kanunlara bağlanması imkânının araştırılmasına vesile teşkil etti”³². Bu yüzyıllardan itibaren pek çok türde, daha ciddi ve kalıcı çalışmalar sergilenmeye başlanmıştır. Klasik teşrifat kaidelerinin yerini, Avrupalı protokol kuralları almaya başlamış, sefaretnâmelerin daha eşsiz örnekleri verilmeye başlanmıştır.

XX. yüzyıldan itibaren geleneksel tarihçiliğin yanında, sentezci tarihçiliğin güzel örnekleri verilmiştir. Batı'dan eserler tercüme edilerek, ciddi sentezler ortaya konmuştur. “ Yine bu asırlarda biyografik, ansiklopedik ve nümizmatik eserler yanında, ilk defa salnâmeler de yayınlanmaya başlamış keza ilk tarih dergileri XX. asrın ilk çeyreğinde neşredilmiştir”³³. Türkiye’de sürdürülen tarihçiliğin, aslında bir anlamda eski “vakanüvislik” ile modern “belgecilik” harmanlayarak, yeni bir süreç neticesinde kendini yeniden üreten bir tarz olduğu söylenebilir. Eski tarihçiler daha ziyade benzerliklere odaklanarak, nüanslar ya da farklılıkları göz ardı ediyor, hatta algılamıyorlardı. “Bugünün tarihçisi ise, incelediği konu veya sahanın asıl hususiyetlerini kavramak ve onları ifade edebilmek için yeni kavramlar yaratma çabası içinde bulunmaktadır”³⁴. Süregelen ortak fikir ve mefhumlarla yetinmeyen, yeni kavram kategorileri oluşturabilen tarihçiler, bugün tarihin gelişmesini hedefleyen ana karakterlerdir.

“Cumhuriyet’le başlayan yeni hayat anlayışı ve felsefesi, gerçekte de milli tarihimizin ancak bir safhasından ibaret bulunan İslam çağını Türklüğün mazisindeki yerine yerleştirmiş ve Türk Tarihi tetkiklerine çok daha geniş ufuklar

³¹ Özcan, 2013, s. 281.

³² İbrahim Kafesoğlu, “Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik”, *Tarih Dergisi*, Cilt:13, Sayı:17-18, Ocak 1963, s.3.

³³ Özcan, 2013, s.288.

³⁴ Yediyıldız, 1986, s.45.

açmıştır”³⁵. Siyasal ve toplumsal alanda yaşanan değişimler tarih yazıcılığında etkisini hissettirmiş, yurt içinde ve yurt dışında yaşanan bilimsel gelişmeler, ortaya çıkan yeni düşünce akımları, metodolojik tartışmalar da tarih yazıcılığının teknik anlamdaki donanımına da etki etmiştir. Bu etkileşimin gücü, kurumsal yapılanmada kendisini göstermiştir. Tüm kurumlarda Garplılaşma hareketini başlatmış olan Türkiye, tarih araştırmaları yapan müesseselerde de bu eylemi yürütmüştür. Tarih-i Osmani Encümeni, tarih araştırmalarında ilk akademik kuruluşumuz bulunmaktadır. “Darülfünun, Âsar-ı İslamiye ve Milli Tetkik Encümeni, Türkiyat Enstitüsü, Tarih Tetkik Cemiyeti, Türk Tarih Kurumu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi kurumlarsa akademik tarihin temel yapıları olmuştur”³⁶.

“Malzemesi millet ve bu malzemeyi en iyi tanması gereken de tarihçi olduğuna göre, üniversitelerimizdeki her tarih mensubu kendini bu maksada yöneltebilir, ilmi usuller içinde fakat gayeye uygun araştırmalar ile bu ulvi yapıda pay sahibi olabilirler”³⁷. Nitekim Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, çalışmaları ile bu konuda üzerine düşen görevi fazlasıyla yapmıştır. Büyük bir titizlik ve hassasiyet ile kaynak zenginliği ile hazırladığı eşsiz eserlerini, Türk ve dünya tarihçiliğinin hizmetine sunmuştur. Kalem aldığı eserlerinde çok hassas davranmış sadece yurt içindeki değil yurt dışındaki kaynaklardan da büyük ölçüde faydalanmıştır. Zira arşiv araştırmaları Yurdaydın’ın akademisyenliğinin ilk yıllarından, son çalışma yıllarına kadar en çok hassasiyet gösterdiği konulardan birisi olmuştur. Ayrıca yurt dışı arşiv çalışmalarında, sadece kendi çalışma ve eserlerini destekleme amacı gütmemiş, zaman zaman Osmanlı ve İslam tarihi ile ilgili arşiv kataloglarının hazırlanmasını sağlayarak, Türk kültür ve tarihinin korunmasına da hizmetlerde bulunmuştur.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, milli değerlerimize kuvvetle bağlı olan, Türk olmakla her zaman gurur duyan bir tarihçi olmuştur. Tarihimizin sisli perdelerini aydınlatmak, toplumun ihtiyaç duyabileceği tüm hakikatleri eserlerinde işlemek en temel gayesi olmuştur. Çünkü ancak tarihçiler, toplumsal meselelerin unsurlarını, bu unsurların gelişimini, sebep ve sonuçlarını, toplumun bu sebep ve

³⁵ Kafesoğlu, 1963, s.14.

³⁶ Ahmet Özcan, *Türkiye’de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s.111.

³⁷ Kafesoğlu, 1963, s.15.

sonuçlara takındığı tavırları belgeler ışığında tespit ederek aktarmak şansına sahiptir. Tarihçi burada problemi terkip eden sosyal mutaların karşısına milletin maddi gücünü, manevi değerlerini, kıymet hükümlerini, telâkkilerini, hayatı anlayış tarzını, ahlaki vasfını, düşünce sistemini koyacak; mukayeseler yapacak, hangi hususlarda intibak mevcut olduğunu nerelerde ayrılıklar bulunduğunu belirtecek ve imkân nispetinde uzlaştırma yolları arayacak, çareler teklif edecektir. Bu görev ve sorumluluk bilinci ile tarihçilik görevini ifa eden Yurdaydın, Türk milletinin gerçekleri öğrenmesine, kültürünün zenginleşmesine, beşeriyetinin yükselmesine hizmet etmiştir. “Tarih yapıp da onu yazmayan veya yazamayan milletler olduğu gibi, yazdıkları halde, ne yazdıklarını, nasıl ve ne için yazdıklarını bilmeyen ve bunun şuurunda olmayan milletler de vardır”³⁸. Eserleri, kültürel öğeleri, savaşları, barışları, kurduğu sayısız devletler sayesinde tarih yapma konusunda büyük şansa sahip olan Türk milleti, Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın gibi tarihi nasıl ve ne için yazdığını gayet iyi bilen tarihçilere sahip olma onuruna da vâkıftır.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, AÜ İlahiyat Fakültesi’nde geçirdiği 44 yıllık akademisyenlik hayatından, 67 yaşında emekli olduğunda, çok zengin bir çevre edinmiş, başarılı bir kimlik, takdir edilen kıymetli bir tarihçi olmayı fazlasıyla başarmıştı. Emekli olduktan sonra dahi, hayatını adadığı AÜ İlahiyat Fakültesi’nden hiçbir zaman uzaklaşmamış, talebeleri ve dostlarından ayrı kalamamıştır. Hayata bakış açısı ve hayat felsefesi başarı, azim, hırs ve istikrar üzerine olan bir akademisyenin her ne olursa olsun, bu camiadan ayrı kalması zaten düşünülemezdi.

Emekli olduğu zamana kadar araştırmak ve yazmaktan hiç geri kalmayan Yurdaydın’ın, akademisyenliğinin son yıllarında kaleme aldığı fakat henüz yayınlamadığı dört farklı makale çalışmasına ulaşılmıştır. Bu makaleler ailesinden alınan onay ile ikinci bölümde, yayınlanmamış makaleleri alt başlığıyla araştırmacılara sunulacaktır. Eserleriyle, çalışmalarıyla Türk tarih ilminin gelişmesi için her türlü fedakârca çalışmayı yürütmeye gayret göstermiş olan Yurdaydın’ın, itina ile saklanmış bu makalelerine ulaşılması, tez çalışmasının en kıymetli bölümlerinden birisini ortaya çıkartmış ve ilmi değerini de arttırmıştır. Bu kıymet artıran ayrıntının tez çalışmasına eklenmesine vesile olan, sayın Prof. Dr. Nahide Bozkurt’a tekrar sonsuz teşekkürler.

³⁸ Yedi yıldız, 1986, s. 44.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, henüz 76 yaşındayken 26 Aralık 1999'da evinde duş aldıktan sonra, abdestini almış, koltukta oturur vaziyette iken vefat etmiştir. Bu ulvi kişiliğin vefat ettiği tarih aynı zamanda Ramazan ayıdır. Yurdaydın; bir baba, fedakâr bir aile reisi, saygı duyulan kıymetli bir akademisyen olmuştur. Tarihimize ve milletimize çok bağlı olan Yurdaydın, her daim memleketine faydalı olabilmek için gayret göstermiştir. Türk Tarihinin ve Osmanlı Tarihinin araştırılması ve aydınlatılması ülküsünü, kendisine yol haritası olarak belirlemiş ve bu yolda yorulmaksızın ilerlemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. PROF. DR. HÜSEYİN GAZİ YURDAYDIN'IN ESERLERİ

2. 1. KİTAPLARI

2. 1. 1. İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri

Hüseyin Gazi Yurdaydın, *İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1959, 199 s.

1959'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayıncılığı ile basılmış olan eser, Hüseyin Gazi Yurdaydın ve Yaşar Kutluay ortak çalışması ile alınmıştır. De Lacy O'leary'nin ikinci kitabı olan bu eser, İslam düşüncesinin felsefe tarihindeki yerini okuyucuya göstermekte, İlk ve Ortaçağ Fikir Tarihleri arasında bağlantı kurma imkânı sunmaktadır. Bu özellikleri ile okuyucuların ufkunu açan bir kaynaktır. Kitaptaki bilgiler yalnızca İslam Felsefesi'ne odaklanana değil, umumiyetle felsefe meraklılarının da ihtiyaçlarını gidermeye yönelik bir hedef göz önüne alınarak hazırlanmıştır. Kitap önceden yapılmış araştırmalardan da derinlemesine faydalanmak suretiyle, İlkçağ'dan Avrupa Felsefesi'ne geçişi geniş bir bilgi yelpazesi ile sunmaktadır.

Kaynak içerisinde bazı eleştirilen fikirler de mevcuttur. Yazarın, Farabi'nin kuvvetli şekilde Şiilik etkisi altında kaldığını ifade eden görüşlerine, çoğu tarihçiler katılmamaktadır. Gazali ve İmam Rabbani'nin çalışmaları ya da âlimliği konusunda çok vurgu yapılmamış olması, eserin eleştirilen bir diğer yönüdür. Kitapta Batı Felsefesi ve Arapça'dan Latince'ye tercüme hareketlerinden etraflıca bahsedilir. Hüseyin Gazi Yurdaydın ve Yaşar Kutluay'ın ortak mütercimliği ile ortaya çıkarılmış olan bu eser, Yunan felsefesinin Batı'ya aktarılmasında İslam âleminin rolünü ifade etmektedir. Bu geçiş evresindeki uzunca sürecin bütün safhaları ana hatlarıyla ele alınmış, bu noktada da önemli bir boşluğu dolduran kıymetli bir eser olmuştur.

Eser ana başlıklardan oluşan onbir bölümden ibarettir. Hellenizm'in Süryani Kolu ile ilgili bilgilerden sonra, Arap Devrini ve Abbasilerin iktidara gelişiyle ilgili bilgilere ulaşabilirsiniz. Ardından İslam âlemindeki mütercimleri tanıyıp, Doğu filozoflarıyla ilgili bilgi edinilebilir. Tasavvuf ve Kelam sistemini anlatan eser, Batı felsefesine dair bilgiler sunar. Kitapta en ayrıntılı bilgi verilen konu başlıklarından

birisi Yahudiliktir. Ve son bölümde ise İslam filozoflarının Latin Skolastisizmine tesiri, yaşanan etkileşimler ve değişimler anlatılır.

2. 1. 2. Kanuni'nin Cülusu ve İlk Seferleri

Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Kanuni'nin Cülusu ve İlk Seferleri*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1961, 221 s.

1961'de Türk Tarih Kurumu basımevi aracılığıyla okuyucuların hizmetine sunulmuş olan eser, Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın, çalışmaktan en zevk aldığı Osmanlı Tarihi Kanuni dönemi ile ilgili kıymetli bilgiler içermektedir. Kanuni Sultan Süleyman devri, Hüseyin Gazi Yurdaydın için tarihimizin, özellikle de Osmanlı tarihinin en önemli safhalarından birisidir. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın çalışmalarında en dikkat ettiği hususlardan birisi, araştırdığı konu ile ilgili dönemin çağdaş kaynaklarına başvurulması zorunluluğudur. Ünlü tarihçi bu kitabında daha ziyade çağdaş Osmanlı kaynaklarına dayanarak Sultan Süleyman'ın şehzadelik sürecine dair kısa bilgiler verir. Ardından Sultan Süleyman'ın tahta çıkışı, Canberdi Gazali İsyanı, Belgrat ve Rodos fetihleri konularını işlemiştir. Yazarımız bu çalışmayı hazırlarken detaylı kaynak taramasına özen göstermiş, ulaştığı yeni bilgiler ile soru işareti olan konuların aydınlatılması hususuna da dikkat etmiştir.

Eser dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Şehzade Süleyman'ın tahta çıkışı ve cülusu ile ilgili bilgileri sunmaktadır.

İkinci bölüm, Şam Beylerbeyi Canberdi Gazali'nin İsyanı başlığıyla karşımıza çıkar. Bu bölümde isyanın sebepleri, Halep'in kuşatılması ve bu esnadaki gelişmeler anlatılır. Ferhat Paşa'nın ordunun başına komutan tayin edilmesinden, iki ordunun karşılaşmasına kadar tüm ayrıntılı bilgilerin verildiği görülmektedir. İsyanın nasıl bastırıldığı bu gelişmeler esnasında hangi memurların azledildiği ya da tayin edildiğine dair bilgilere ulaşabilirsiniz.

Üçüncü bölüm, ilk Macaristan Seferi ve Belgrad'ın Alınması başlığıyla karşımıza çıkar. Bu bölümde seferin sebepleri ve sefer için yapılan tüm hazırlıklar aktarılır. Sultan Süleyman'ın seferi nasıl komuta ettiği ve sefer esnasında adım adım ordunun ilerleyişi anlatılır. Belgrad Kalesi'nin fethedilmesi suretiyle İstanbul'a dönüş yolculuğu ve hatta kış esnasında yapılan hazırlıklara dair bilgilere dahi ulaşabilirsiniz.

Dördüncü ve son bölüm Rodos Adası'nın Fethi başlığıyla ele alınmıştır. Bu bölümde öncelikle seferin sebepleri, Kanuni'nin sefer için yaptığı tüm hazırlıklar aktarılır. Ayrıca bu bölümdeki bilgiler Osmanlı donanma gücü ile ilgili kıymetli bilgilere ulaşılması noktasında da oldukça önemli bilgilere sahiptir. Bu bölümdeki bilgiler, ikinci ve üçüncü bölümde olduğu gibi, fetih sonrasında yapılmış olan tüm işleri anlatmak suretiyle bitirilerek araştırmacılar için Kanuni devrine ait çok kıymetli bilgilerle eser tamamlanmış bulunur.

2. 1. 3. Matrakçı Nasûh

Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Matrakçı Nasûh*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1963, 75 s.

Matrakçı Nasûh hakkında yazılmış olan bu eser ana hatlarıyla iki bölümden oluşmaktadır. Matrakçı Nasûh'u, yeni bilgiler ışığında tüm yönleriyle tanıtmayı hedefleyen bir eserdir. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşamış olan silahşör, tarihçi, matematikçi, hattat, ressam ve nihayetinde "Matrakçı" lakabını kazanmış olan Nasûh hakkında araştırmalarına 1951 yılında tesadüfi bir şekilde başlamıştır. Bu süreçte Kanuni dönemi çağdaş kaynakları üzerine araştırma yaparken, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nin Revan kısmında bulunan, Kanuni Devri Süleymannâme'sinin bir nüshasının, Matrakçı Nasûh'a ait olduğunu tespit edince, şahsı ile ilgili araştırmalara da başlamıştır. O zamanlarda doktora tezi ile ilgili çalışma konusu Kanuni döneminin önemli kaynaklarından birisi olan "Süleymannâme" idi. "Bostanın Süleymannâme'si" ismini taşıyan doktora tezi, Kasım 1952'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde onaylanmıştır. Yurdaydın'ın bu çalışması 1955'te Türk Tarih Kurumu'na ait Belleten dergisinde yayımlanmıştır.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde rastladığı Nasûh'un "Süleymannâme'si" üzerinde ancak 1956 yılında çalışmaya başlayabilmiştir. Yurdaydın, bu çalışmalarının sonucunu, Nisan 1956 tarihinde toplanmış olan V. Türk Tarih Kongresi'ne "Matrakçı Nasûh'un Süleymannâme'si" adıyla tebliğ olarak sunmuştur.

Yurdaydın, Matrakçı Nasûh ile ilgili çalışmalarına çeşitli sebeplerle ara vermek zorunda kalsa da kütüphanelerden, fırsat dâhilinde konu ile ilgili malzeme toplamaya devam etmiştir. Hüseyin Gazi Yurdaydın, 1958'de doçentliği

onaylandıktan sonra elindeki tüm malzemeleri gözden geçirerek konu ile ilgili çalışmasına hız vermiştir. 1960 yılında çalışmasını neredeyse tamamlamış olsa da, TSMK’de bulunduğu el yazmasının Nasûh’a ait olduğunu kesinleştirmek istiyordu. Bu gaye ile yurt içi ve yurt dışında bulunan el yazmaları kataloglarını tarayarak, Nasûh’a ait bir ipucu bularak, şüphelerini ortadan kaldırmak için araştırmalara başlamıştır. Bu araştırmaları esnasında Viyana Milli Kütüphanesi’nin el yazmaları kısmında henüz kataloga geçmemiş olan kitapları arasında Nasûh’un “Taberî Tarihi” adlı tercüme eserinin, birinci cildinin iki nüshasına ulaşmış, çalışmalarında rahat bir soluk alma şansını yakalamıştır. Ayrıca yakın bir dostu aracılığıyla Paris’ten gönderilen el yazması örneğinin de, elindeki malzemelerle birleştirilerek kıyaslanması neticesinde, tüm soru işaretlerini gidermeyi başarmıştır. Yurdaydın, Matrakçı Nasûh’un, Kanuni Sultan Süleyman’ın emriyle Taberî Tarihi’ni, Arapça’dan Türkçe’ye çevirmeye başladığı bilgisini kesinleştirmiştir. Bu sualleri gidermek için topladığı kaynaklar, kitabın ikinci bölümündeki pek değerli bilgileri ortaya çıkarmıştır.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın bu eserinde, Osmanlı tarihinin en verimli döneminde yaşamış, başta Kanuni Sultan Süleyman olmak üzere pek çok kişinin takdir ve sevgisini kazanmış, Matrakçı Nasûh’un hayatı ve eserleri hakkında verdiği değerli bilgilerle çok önemli bir şahsiyeti gün ışığına çıkarmıştır. Karşımıza, türlü türlü kabiliyetleri olan ve bu kabiliyetlerini müthiş derecede geliştirmiş olan bir karakter çıkarmaktadır.

Kitabın birinci bölümünde Matrakçı Nasûh’un silahşörlük, hattatlık, ressamlık gibi tüm farklı yönleri ayrıntılı bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. Matrakçı Nasûh ile ilgili mevcut yanlış bilgi ya da düzeltilmesi gereken bilgiler tespit edilmiş, gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca kitapta türlü silah ve mızrak oyununda gösterdiği üstün başarılarından dolayı Matrakçı Nasûh’a, Kanuni Sultan Süleyman tarafından bir berat verilmesi olayından ilk kez bahsedilmiştir. Kitabın sonunda beratın tamamı verilmiştir. Bu beratta, Kanuni, silah ve mızrak oyunlarında tüm rakiplerine karşı üstün gelen Matrakçı Nasûh’a üstad ve reis denmesini istemektedir. Kitapta gözden geçirilen yazmalardan, Matrakçı Nasûh’un tarihe ait olan eserlerinin bazılarının, bizzat kendi kaleminden çıkmış olma ihtimali belirtilir. Bundan dolayı eserde Matrakçı Nasûh’un el yazısı ile ilgili fikir edinme şansı da ortaya çıkar. Bu bölümde ayrıca, Matrakçı Nasûh’un eşsiz bir renk ustası,

saygıdeğer bir Osmanlı nakkaşı olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca eserlerinden yola çıkarak Matrakçı Nasûh'un şahsiyeti ve fikri yapısı hakkında da bilgiler verilmiştir.

Kitabın ikinci bölümünde ise "Mecmua-i Tevârih" in, Kanuni Sultan Süleyman devri tarihi kısımlarının, bazı önemli kayıtları üzerinde durulmuştur. Bu bölümün tarihi bir kaynak olarak kıymeti belirtilmeye çalışılmıştır.

2. 1. 4. İslam Tarihi Dersleri

Hüseyin Gazi Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, AÜİF. Yayınları, Ankara, 1971, 338 s.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın, akademisyenlik yıllarının birikimi ile neşretmiş olduğu kitap, ilk Sami kavim ve devletlerinin tarihsel süreçlerinden, Osmanlı tarihinin sonuna kadar çok geniş bir araştırma alanını kapsamaktadır. Kitabın yazıldığı yıllarda İslam Tarihi dersleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin birinci ve ikinci sınıflarında zorunlu olarak okutulmuştur. Üniversitenin hazırladığı programa göre fakültenin birinci sınıfındaki konu içeriği, ilk Sami kavim ve devletlerinin tarihinden, İslam Tarihi'nin Türklerin İslamiyeti kabul ettikleri, X. yüzyıla kadar olan bölümünü kapsamaktadır. İkinci sınıf konuları ise, X. yüzyıldan itibaren İslam Tarihi ile birlikte genel itibarıyla Türk İslam Tarihi'ni kapsamaktadır. Fakat derslerde işlenen konu başlıkları öğrencilerin bilgi seviyesine göre farklılık gösterebilmiştir. Hüseyin Gazi Yurdaydın, ikinci sınıf öğrencilerine İslam Tarihi dersi vermiş olduğu için, ana hatlarıyla Türk İslam Tarihi'nin farklı vak'aları hakkında bilgiler aktarabilecekken, kendisi Emevilerden itibaren bilgilerini aktarmaya çalışmıştır. Eser ana kaynaklar hakkında kısa bilgilerden sonra Giriş bölümüyle devam eder. Emeviler Devri hakkında genel bilgiler, Abbasilerin iktidara gelişi, Türk İslam Tarihine giriş, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Beylikler Devri, Osmanlı Devri, Osmanlı Devleti'nin gerileme sebepleri hakkında bazı genel görüşler ve ıslahat layihaları, Osmanlı Tarihi'nde yenilik hareketleri, Tanzimat Devri, Osmanlıların Arap eyaletlerinde yenilik akımları, Hint Yarımadası'nda Türk İslam Tarihi ve Kültürü, Babür İmparatorluğu konu başlıklarıyla zengin bir içeriğe sahiptir.

Ana kaynakları hakkında kısa bilgiler bölümünde, Türk İslam tarihçileri ve Osmanlı Devri tarihçileri hakkında bilgiler sunulur. Giriş bölümünden hemen sonra gelen Emeviler Devri hakkında genel bilgiler bölümünde, İslam dünyasında

Takva'nın nasıl başladığı, "sûfi" kelimesinin hangi kaynaktan geldiği anlatılır. Ayrıca Emevilerin izlediği Mevali politikasından da bahsedilir.

Abbasilerin iktidara gelişi bölümünde, Abbasi Devleti yönetimindeki idari alanda görülen yenilikler, halifelerin belli başlı çalışmaları aktarılır. İslam kültürünün doğuşunda Hint, İran, Yunan tesirleri zikredilir. Ayrıca Türklerin nasıl Abbasi yönetiminde yer almaya başladığı, Türklerin Hassa ordusuna nasıl kaynaklık ettiği aktarılır.

Türk İslam Tarihi'ne giriş bölümünde, Türklerin İslam dini ile ilk tanışma serüvenleri, önemli görev ve rütbelere gelen ilk Müslüman Türklerle ilgili bilgileri bulabilirsiniz. Ayrıca bu bölümde Orta Asya'nın ilk Türk İslam devleti olan Karahanlılar ve en parlak dönemlerini Gazneli Mahmut zamanında yaşadıkları bilinen, Gazne Devleti tarihi anlatılır.

Büyük Selçuklular başlığı altındaki bölümde, Selçukluların siyasi icraatlarından ziyade eğitimle ilgili gelişim süreçleri ağırlıklı olarak aktarılır. Medrese kelimesinin Türk tarihine nasıl giriş yaptığı, medreselerin bizdeki gelişim süreci izah edilir.

Anadolu Selçukluları başlığı altındaki bölümde, Selçuklular dönemi ile ilgili genel bilgiler sunulduktan sonra, Anadolu Selçukluları'nda medreselerin oluşumu, içeriği, ders işleyiş süreçleri ile ilgili bilgilere ulaşabilirsiniz. Yine aynı başlıkta Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecini de irdeleyebilirsiniz.

Osmanlı devri başlığına geldiğimizde ise siyasi, etnik, sosyal ve ekonomik şartlar ayrıntılarıyla açıklanırken, Osmanlı devri kültürünü ziyadesiyle inceleyebilirsiniz. Bu bölümde yaşanan kültür değişimlerinin etkisi, İstanbul'da ilk kahvehanelerin açılmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin gerileme sebepleri hakkında bazı genel görüşler ve ıslahat layihaları başlığı altındaki bölümünü, Osmanlı tarihinde yenilik hareketleri bölümü izler. Osmanlı tarihinin ilk Batı tarzı ıslahat eylemi olarak tarihimize geçen Lale Devri, ayrıntılarıyla açıklanır. Bu bölümde ayrıca en geniş yelpazede ıslahat eylemleri gerçekleştirmiş olan II. Mahmut dönemi de derinlemesine anlatılmıştır.

Osmanlıların Arap Eyaletlerinde Yenilik Akımları başlıklı bölüm oldukça derin bilgiler içermektedir. XVIII. yüzyılda gözlemlenmeye başlayan değişim sürecinin, Kuzey Afrika başta olmak üzere Osmanlı topraklarına etkisi,

başkahramanları önderliğinde anlatılmaya çalışılır. Cemalettin Afgâni, Muhammed Abduh gibi isimlerin fikri özellikleri ve bu fikri özellik ya da etkilerin sınırları anlatılır.

Hint Yarımadası'nda Türk İslam Tarihi ve Kültürü bölümünde, giriş bilgisi verildikten sonra Gazneliler'in orduları ve Delhi Türk Sultanlığı halklarının, önce siyasi süreçleri ardından da idari teşkilat ve kültür hayatları tanıtılır.

Babür İmparatorluğu başlıklı son bölüm ise, Babür Devri Tarihi geçmiş yöneticilerinin hem fikri yapıları hem de siyaseten eylemlerini aktarır. Ekber Devri'nin genel hatlarıyla başlayan bu bölüm, Cihangir devri ve Şah Cihan devirleri ile devam eder. Kitap son aşamada Panislamizm ve Modernizmin mukayesesini yaparak tamamlanır.

2. 1. 5. Nasûhü's-Silâhi (Matrakçı) Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han

Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Nasûhü's-Silâhi (Matrakçı) Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han*, Önsöz, Giriş, Çeviriyazı, Notlar ve Dizinler ile Tıpkı Basımı Yayına Hazırlayan: H. G. Yurdaydın, TTK Yayınları, Ankara, 1976, 307 s.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın prestij eseri olarak kabul edilen bu eser, Türk Tarih araştırmacılığının ulaştığı seviyeyi ve ilim anlayışını gözler önüne sermektedir. Yurdaydın, "Beyân-ı Menâzili Sefer-i Irâkeyn" isimli eseri büyük bir titizlikle hazırlayarak neşretmiştir. Matrakçı Nasûh'un eserini tıpkıbasım ve Latin harflerine çevirmekle yetinmemiş, hayatı ve şahsiyeti ile ilgili de değerlendirmelerde bulunarak çalışmasının ilmi değerini en üst seviyeye taşımayı başarmıştır.

Eser, Önsöz ve Giriş kısımlarının haricinde iki ana bölümden oluşmaktadır. Kitap Matrakçı Nasûh'un Kanuni Dönemi tarihinin ilk İran seferini konu edinen bölümüdür. Matrakçı Nasûh, Irâkeyn Seferi sırasında konaklayıp küçülen menzillerin resimlerini yapmış, resimler üzerine menzillerin isimlerini yazarak çalışmasını Menzîlnâme haline dönüştürmüştür. Eser sadece tarih ilmi adına değil, Anadolu'dan geçerek İran'a giden yollar üzerindeki bilgileri ihtiva ettiği için haritacılık ve coğrafya ilimleri açısından da önemlidir. Eserin tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu çalışma Prof. Dr. Cihan

Yurdaydın'ın da dile getirdiği gibi, kıymetli tarihçimiz Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yuraydın'ın tüm ilmi birikimleri ve güçlü metodolojisini kullanarak Türk tarihçiliğine sunmuş olduğu en büyük hizmettir. Eserin içeriği ve ayrıntıları ile ilgili tüm bilgiler, çalışmanın bir sonraki bölümünde sunulmaktadır.

2. 1. 6. Dinler Tarihi

Hüseyin Gazi Yurdaydın-Mehmet Dağ, *Dinler Tarihi*, Gündüz Matbaacılık, Ankara, 1978, 217 s.

1978 yılında yayımlanan eser Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın ve Doç. Dr. Mehmet Dağ ortak çalışması ile hazırlanmış olan bir eserdir. Farklı coğrafyalarda ortaya çıkan dinlerin gelişim sürecini, etkilerini ve ana unsurlarını irdeleyen detaylı bir eser hazırlanmıştır. Kitap, giriş bölümü haricinde on altı konu başlığından oluşmaktadır.

Dinin mahiyeti ve kaynakları başlıklı ilk bölümde, din kavramı ayrıntılı bir şekilde açıklanarak, beşeriyet için evrensellik özelliği vurgulanmıştır. Ayrıca dini kuralların ortaya çıkışı ve içerikleri tanımlanmaktadır. İlkel kültürlerde dini kavramlar açıklanarak, mitolojik bilgilerin de sunulmuş olduğu bu kitapta büyü, kurban, tabu, dini tören türleri ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşılabilmektedir.

Mezopotamya dinleri ile ilgili açıklamalar yapan kitap, Mezopotamya'da sadece Sümer, Babil ve Asur dinlerine dair bilgiler sunar. İlk Çağ Anadolu uygarlıklarının benimsemiş olduğu dini unsurların tanımlandığı eserde; Hitit, Urartu, Frigya ve Lidya dinleri çok tanrılı inanç sisteminin özellikleri de tanımlanmaktadır. Fenikelilerin ve Mısırlıların dini süreçlerinin genel özellikleri hakkında genel bilgilere ulaştıktan sonra, Yunanlılara ait Sır Dinlerinde misterler tanımlamasıyla karşılaşsınız. Ayrıca, Yunanlılarda ölümlere ibadet anlayışları da açıklanmaktadır. Kitapta “Yunanlılarda Tarım Dini hangi Tanrı ve Tanrıçaları ortaya çıkarmıştır?” sorusunun cevabını da bulabilirsiniz. Kitapta Roma dini genel hatlarıyla anlatıldıktan sonra, İran dinlerinde Ateşperestlik anlamına gelen Zerdüştlük dini tanımlanmaktadır. Eski Türklerin dini Şamanizm hakkında genel bilgilere de ulaşabilirsiniz.

Kitabın en ayrıntılı aktarılan konu başlığı Hint dinleri ismi ile karşımıza çıkar. Hindistan'da görülmüş olan inanç türlerinin, ayrıntılı bir şekilde okuyuculara sunulmuş olduğu görülmektedir. Çin'de Konfüçyüs ve Taoizm, Japonya'da

Şintoizm ve Yahudi dinlerinin ayrıntılarına da ulaşabilirsiniz. Hristiyanlık konu başlığında Hz. İsa'nın karakteri, hayatı, Hz. İsa'ya karşı Hristiyanlarca gösterilen büyük saygı unsurlarına dair fikir edinilebilir. Ayrıca Hristiyanlık dininin tarihi ve kutsal kitapları İncil ile ilgili bilgiler de okuyuculara sunulmuştur.

Son bölüm konu başlığı İslam dinidir. Bu bölümde de yazar İslam dininin özelliklerini, İslam dininin gelişimini, İslamiyet'in ilk ortaya çıktığı anlardan itibaren yaşanan süreçleri anlatmaktadır. Ayrıca bu bölümde İslam dini içerisinde ortaya çıkan çeşitli mezheplerle ilgili bilgiler de yer almaktadır.

2. 2. MAKALELERİ

- “ Ferdî'nin Süleymannâme'sinin Yeni Bir Nüshası” , *AÜ DTCF Dergisi*, C. VIII, S. 1-2, Mart-Haziran 1950, ss. 201-223.
- “ Fârâbî'nin Siyâsî Nazariyeleri” (Prof. H. K. Sherwanî'den Tercüme) , *AÜ DTCF Dergisi*, C. VIII. , S. 4, 1951, ss. 441-458.
- “ Kitâb-ı Bahriye'nin Telifi Meselesi” , *AÜ DTCF Dergisi*, C. X, S. 1-2, 1952, ss. 143-146.
- “ Sigetvarnâmeler” , *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. I. , S. 2-3, 1952, ss. 124-136.
- “ Prof. W.C. Smith, Modern Türkiye Dînî Bir Reforma mı Gidiyor? ” , *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 1, 1953, ss.73-74.
- “ Prof. Syed Abdul Latif, The Mind al-Kurân Builds” , *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II. , S.1, 1953, ss. 112-117.
- “ Türk Sanatının Varlığını İnkâr Eden Batılı Sanat Tarihçileri” , *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. III, S.1-2, 1954, ss. 55-58.
- “ İslâm Resminin Menşeleri” , *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. III, S. 3-4, 1954, ss. 31-55.
- “ E.Wellesz, Akbar's Religions Thought Reflected in Moğul Painting” , *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. III, S. 1-2, 1954, ss. 106-107.
- “ Bostan'ın Süleymannâmesi” , *Belleten*, C. XIX, S. 74, Nisan 1955, ss. 137-202.
- “ Gazâlî'ye Göre Nazarî ve Tatbikî Siyaset (Prof. H.K. Shermanî'den Tercüme)” , *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IV, S. 3-4, 1955, ss. 21-38.
- “ Kemal Paşazade'nin Tevârih-i Al-i Osman'ın Onuncu Cildi Hakkında” , *Vakıflar Dergisi*, S. III, 1956, ss.107-115.
- “ Al-Birûnî. Commemoration Volume” , *Vakıflar Dergisi*, S. III, 1956, ss. 283-285.
- “ Din İlminde Tarih ve Fenomoloji (Prof. R. Pettazzoni'den Tercüme)” , *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. V, S. 1-4, 1956, ss. 189-191.

- “İslâmiyet’in İlk Devirlerinde Hükümet Müessesenin Tekâmülü (Prof. H. A. R. Gibb’ten tercüme)”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. V, S.1-4, 1956, ss. 198-205.
- “Başlangıcından XIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar Müslüman Minyatürü”, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, C. II, 1957, ss. 181-192.
- “Doğu ve Batı Hikmetleri (E. W. F. Tomlin’den Tercüme)”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VI, S. 1, 1957, ss. 70-79.
- “Prof. Y. Abadan-Prof. B. Savcı, Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Umumî Bir Bakış (Kitap Tanıtma)”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII, S.1, 1958, ss. 180-181.
- “Matrakçı Nasûh, Hayatı Eserleri”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S. I, 1959, ss. 111-122.
- “Tabîb Ramazan’ın Yeni Bir Eseri”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 1, 1960, ss. 55-60.
- “Din Fenomolojisi”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 1, 1960, ss. 51-54.
- “V. Minorsky, The Chester Beav Library, A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures. With an İntroduction by the Late J. V. S. Wilkinson, Dublin 1958 (Kitap Tanıtma)”, *Belleten*, C. XXIV, S. 96, Ekim 1960, ss. 665-668.
- “Türkiye’nin Dinî Tarihine Umumi Bir Bakış”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IX, S. 1, 1961, ss. 109-120.
- “Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *Eğitim Hareketleri*, S. 77, Mayıs 1961, ss. 2-4.
- “Türk Düşüncesi, Karamanoğlu Mehmet Bey ve Yunus Emre”, *Eğitim Hareketleri*, S. 78, Haziran 1961, ss. 3-5.
- “Türkiye’nin Dinî Tarihi İle İlgili Notlar I: Üstünvânî Risâlesi”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. X, S. 1, 1962, ss. 71-78.

- “Gazavatnâmelere Ek III”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. X, S. 1, 1962, ss. 167-174.
- “Muradî ve Eserleri”, *Belleten*, C. XXVII, S. 107, Temmuz 1963, ss. 453-466.
- “Düşünce ve Kişilik Yoksunluğu”, *Eğitim Hareketleri*, S. IX, Şubat-Nisan 1963, ss. 98-100.
- “Eleştirmede Ölçü”, *Eğitim Hareketleri*, S. IX, 1963, ss. 101-102.
- “Türk Düşünce Tarihi İle İlgili Bir Kaç Not”, *Ord. Prof. Sabri Şakir Ansay'a Armağan*, AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, 1964, ss. 49-58.
- “Matrakçı Nasûh’un Minyatürlü İki Yeni Eseri”, *Belleten*, C. XXVIII, S. 110, Nisan 1964, ss. 229-233.
- “Matrakçı Nasûh’un Hayatı ve Eserleri İle İlgili Yeni Bilgiler”, *Belleten*, C. XXIV, S. 114, Nisan 1965, ss. 329-354.
- “Celâlzâde Salih’in Süleymannâmesi”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV, ss. 1-12.
- “Yılbaşı, Noel ve Takvimler”, *Eğitim Hareketleri*, C. 20, S. 234-235, Ocak-Şubat 1975, ss. 2-4.
- “Kanunî Döneminin Ünlü Silahşor ve Bilim Adamı Matrakçı Nasûh”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S. 268, Aralık 1978, ss. 58-73.
- “Türk-İslâm Kültürüne Giriş”, *Diyanet Dergisi 1981 Yıllığı*, Hicret Özel Sayısı, 1981, ss. 249-283.
- “Devlet ve Din, Halifelik ve Laiklik”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXVI, Ankara 1983, ss. 173-181.
- “İslam Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXVII, Ankara 1985, ss. 97-110.
- “XVIII. Yüzyıla Ait İlginç Bir Mahkeme Hükümü”, *Belleten*, C. XLVIII, S. 189-190, Ankara 1985, ss. 257-270.
- “Thomas D. Goodrich, Osmanlı Amerika Araştırmaları: XVI. Yüzyıla Ait Tarih-i Hind-i Garbî Adlı Eserin Kaynakları İle İlgili Bir Araştırma”,

Belleten, C. XLIX, S. 195, Aralık 1985 (1986 yılında yayımlanmıştır), ss. 667-691.

- “Düşünce ve Bilim Tarihi”, *Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti: 1300-1600)*, C. II, 1988, ss. 147-209.
- “Düşünce ve Bilim Tarihi”, *Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti: 1600-1839)*, C. III, İstanbul 1988, ss. 249-317.
- “Seyitgazi Bölgesinin Bazı Önemli Abideleri”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 3-4, 1999, ss. 243-245.
- “İslam Tarihi Dersleri’nden: Osmanlı Devrinde Zamanla Siyasi Mahiyet Alan Cereyan”, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Bahar 2014, ss. 277-288.

2. 3. KONGRE VE SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ

- “Matrakçı Nasûh’un Süleymânnâmesi”, *V. Türk Tarih Kongresi 12-17 Nisan 1956*, Ankara 1960, ss. 374-388.
- “Bir Türk Minyatür Ekolü, E. J. Grube’nin Tebliğinin Türcemesi”, *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959*, Ankara 1962, ss. 217-247.
- “VIII-XII. Yüzyıllar Orta Asyasında Mimarî Abideler, Y. Yaralov’un Tebliği’nin Tercümesi”, *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-26 Ekim 1959*, Ankara 1962, ss. 401-407.
- “Two New Illuminative Works of Matrakçı Nasûh”, *El Congresso Internazionale di Arte Turca*, Venezia 26-29 Settembre 1963, pp. 133-136.
- “Some Important Monuments of Seyitgazi Region”, *IV. Congress International d'Art Turc*, Ai Pı övence, 10-15 Settembre 1971.
- “An Ottoman Historian of the XVIth Century: Nasûh al-Matrâkî and his Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn And its Importance for Some Irâkı

Cities”, *International Congress for History, Baghdad 23-28 March 1973*, Published in *Turcica, Revue d'Etude Turques VII, 1975*, pp. 179-187.

- “Matrakçı Nasûh’a Göre İstanbul-Budapeşte Arası Menzilleri”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 11-15 Ekim 1976, C. II, ss. 1247-1256.
- “Notes on The Religious History of The Period of Suleymân The Magnificent (1520-1566)”, *International Congress for History of Religions, Lancaster, England 15-22 August 1975*, Published in Pye and Mc Kenzie (eds), *History of Religions*, Leicester 1980.
- “Prof. Dr. A. J. Toynbee”, *Turkey and Turkish Historians, Toynbee’s Memorial, Baghdad 1977*, Published by Union of Arab Historians. A. J. Toynbee Presentation Volume, Baghdad 1979, pp. 26-31.
- “Balkanlarda Türkçe Yer Adları” , *IV. Congres International Des Etudes Du Sud-Est European*, Ankara 1979.
- “Non-Muslims in Müslim Societies: The Historical View” , *Journal Of The İnstitutute of Müslim Minority Affairs*, 111/ 1, King Abdulaziz University, 1981, ss. 183-188.
- “Gens, Animaıvc, Osieaux et Iradition Litteraire”, *Varia Turcica IV. Comite İnternational d'Etudes Pre-Ottomanes Et Ottomanes*, Vlth Symposium, Cambridge İrst-4th July 1984, pp. 225-230.
- “Matrakçı Nasûh, Akdeniz ve Karadeniz”, *XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkler, Akdeniz ve Karadeniz Konulu Sempozyum*, Ankara 17-18 Ekim 1984.
- “Alaşehir Kadısı Veysî Efendi (1561 -1628)’nin İlginç Bir Fetvası”, *VII. CIEPO Sempozyumu Bildiriler*, 1994, ss. 269-274.

2. 4. RADYO KONUŞMALARI

- “İslâm Medeniyeti”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları Radyo Konuşmaları (Ramazan 1966-1967)*, Ankara 1967, ss. 1-3.
- “İslâm Medeniyetinin Batı’ya Tesiri”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları Radyo Konuşmaları (Ramazan 1966-1967)*, Ankara 1967, ss. 4-6.

2. 5. YAYIMLANMAMIŞ ESERLERİ

Bu bölümde verilecek olan makaleler, Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın yürütmüş olduğu son çalışmalar ve henüz yayımlanmamış makaleleridir. Makalelerin içeriğine bakıldığında, Osmanlı Tarihi alanında yürütmüş olduğu çalışmaların neticesindeki bilgi birikimiyle oluşmuş olan çalışmalar olduğu anlaşılmaktadır. Sözü geçen bu makaleler, Yurdaydın'ın ailesinin onayı alınarak bu çalışmada yer almıştır.

2. 5. 1. Kanuni Sultan Süleyman Döneminin Ünlü Silahşör, Bilim ve San'at Adamı –Matrakçı Nasûh

Hüseyin G. Yurdaydın

XVI. yüzyıl, bu yüzyıl içinde Kanuni Sultan Süleyman zamanı (926-974/1520-1566), gerçekten üstün nitelikli pek çok bilim ve san'at adamının yetiştiği tarihimizin önemli bir dönemidir. Gerçekten bu dönemde yetişerek bir bilim dalı ya da san'at kolunda kalıcı eserler vermiş birçok kişinin adını anmak olasılığı vardır. Ancak bu dönemde yetişmiş bir bilim ve san'at adamımız vardır ki çok yönlülüğü, ilginç ve renkli kişiliği ile kültür tarihimizde özel bir yer işgal etmektedir. Çeşitli yetenekleri olan, bu yeteneklerini son derece geliştirmiş bulunan bu bilim ve san'at adamımız, aynı zamanda tanınmış bir asker, ünlü bir silahşördür. Bu ünlü silahşör, bilim ve san'at adamı Matrakçı Nasuh'dur. Matrakçı, gerçekten ünlü bir silahşör, matrak oyununun mucidi, hattat, ressam; silahşörlük, matematik ve tarih alanında eserler bırakmış bir bilim adamıdır. Bu yazımızda Matrakçı Nasuh'u çeşitli yönleriyle tanıtmaya çalışacağız.

Matrakçı Nasuh'un doğum yılını bilmiyoruz. Safer 923/Ocak 1517 yılında tamamladığı matematiğe ait ilk eseri *Cemalü'l-Küttab ve Kemalü'l-Hüssal'* da kendisini "Nasuh b. Abdullah" ve "Nasuh b. Karagöz el- Bosnevi" şekillerinde tanıtmaktadır.^{39*} Böylece bir yandan Nasuh'un Bosnalı olduğu açıklanmakta, öte yandan da onun, niçin aynı zamanda "İbn Karagöz" yani "Karagöz oğlu" olarak tanındığı anlaşılmaktadır.⁴⁰ Bu arada 987/1575 yılında kopye edilmiş ve bugün Breslau Şehir Kitaplığında bulunan bir Kur'an-ı Kerim tefsirinin müstensihisi olan

³⁹ Bkz. İstanbul Üniversitesi Kitaplığı nüshası T 2719, yaprak 1 b, 2 a.* Bu 39 nolu dipnottan, 88 nolu dipnota kadar Hüseyin G. Yurdaydın'ın makalelerinde oluşturduğu dipnotlardır.

⁴⁰ Bkz. İsmail Paşa el- Bağdadi, *Hediyetü'l-Arifin Esmâ'ü'l-Müellifin ve Asarü'l- Musannifin*, II, s. 494.

Hüseyin b. Nasuh el-Visokovi'nin Matrakçı Nasuh'un oğlu olması olasılığı, onun Saray Bosna'nın Visoko kasabasından olabileceğini düşündürmektedir.⁴¹ Kendisinin ya da daha büyük bir olasılıkla babasının devşirilmiş bulunduğu anlaşılan Nasuh, Enderun okulunda eğitim görmüştür. Nasuh'u bu okulda yetiştiren, Sultan II. Bayezid'in, cülusundan hemen sonra bu okula öğretim üyesi olarak atamış bulunduğu ünlü Şa'i Çelebi'dir. Zaten *Meşa'iru's-Şuara* yazarı Âşık Çelebi'nin de belirttiği üzere, bu okulda yetişerek saraydan çıkan hemen bütün "mana ve marifet" sahibi kişiler, Sa'i Çelebi'nin öğrencisi idiler.⁴² Böylece II. Bayezid döneminin son yıllarında ve belki de Yavuz Selim döneminin ilk yıllarında Enderun okulunda öğrenci olduğu anlaşılan Nasuh'un, Safer 923/Ocak 1517'de Matematik konusunda ilk eseri olan *Cemalu'l- Küttab ve Kemalu'l-Hüssab*'ı yazmak suretiyle yazı yaşamının başladığını görüyoruz. Kâtip Çelebi'nin ve ondan yararlanan bazı yazarların Nasuh'un bu yıl içinde Yavuz Selim için *El-Ken'aniyye fi'l-Hisab* adı ile diğer bir eser yazdığından bahsetmeleri, Bursalı Mehmed Tahir'in bu iki eserle birlikte Nasuh'un 940/1533'de yazdığı '*Umdetu'l-Hisab*'ı 923/1517'de yılında Yavuz Selim için yazmış göstermesi kuşkusuz, doğru değildir.⁴³ Ancak Nasuh'un Yavuz döneminde, aynı zamanda seçkin bir silahşör olarak ün kazanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Onun, matrak oyunu ve genellikle silahşörlükte akranına olan üstünlüğünü belirten Âşık Çelebi, Celalzade Mustafa⁴⁴ ve Gelibolulu Mustafa Ali⁴⁵ nin sözlerini, onu bütün Osmanlı ülkelerinde eşine rastlanmayan usta bir silahşör olarak öven Kanuni'nin 936/1529 tarihli bir beratı da doğrulamaktadır.⁴⁶ Bu beratda verilen bilgilere göre Nasuh Hayr Bey'in valiliği sırasında (923/1517-Ramazan 28/Temmuz 1522) Mısır'a giderek orada düzenlenen silahşörlük yarışmalarına katılmış; destan kahramanı Rüstem gibi hamleler yaparak, öteki bütün ünlü silahşörleri saf dışı bırakmıştır.

⁴¹ Bkz. C. F. Seybold, *Ein anonymes alter türkischer Kommentar zum letzten Drittel des Korans in drei Handschriften zu Hamburg, Breslau und im Britischen Museum*, Festschrift Eduard Sachau zum zehntzigsten Geburtstag gewidmet von Freunden und Schülern, Berlin 1915, ss. 326-332.

⁴² Bkz. Âşık Çelebi, *Meşa'iru's-Şu'ara*, British Museum, Or. 6434, yaprak 153 a.

⁴³ Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünun*, I, 594; II, 1166, 1520; Ord. Prof. Dr. Franz Babinger, *Die Geschichtschreiber der Osmanen und Ihre Werke*, s. 66 vd. B. M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 305 vd.

⁴⁴ Bkz. *Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik*, Viyana, Nat. Bibl., H. O. 41, yaprak 136 a,b.

⁴⁵ Bkz. *Künhül-Ahbar*, British Museum, Or. 7892, yaprak 34 a.

⁴⁶ Bu beratın bir sureti, Nasuh'un Matematik'e ait eseri '*Umdetu'l-Hisab*'ın 2984 nu. da kayıtlı İstanbul Nurosmaniye Kitaplığı nühasının sonunda bulunmaktadır. Bkz. H. G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasuh*, Ankara 1963, ss. 10,11,70,71.

Matrakçı'nın bu yarışmalara katılmasının Yavuz döneminin son yıllarına rastladığı anlaşılmaktadır. Çünkü 926/1520'de Şehzade Süleyman'ın hükümdar olduğu yıldan itibaren Nasuh'un ünlü Taberi Tarihi'ni Arapça aslından Türkçe'ye çevirmeye başladığını görüyoruz. Nasuh, bu eseri çevirmekle kalmamış, onu esas almak, daha sonra da onun sona erdiği 302/915 yılından sonrasını da yazmaya devam ederek kendi zamanında 958/1551 ya da yeni bir olasılığa göre 968/1561 yılına kadar gelen bir genel tarih yazmıştır. Bu yarı çeviri yarı telif yapıtın adı, *Mecma'u't- Tevarih* olarak verildiği gibi, bu birinci cilde ait Viyana nüshasında (Nat. Bibl. Cod. Mix. 1187) *Tuhfetu'l-Müluk* şeklinde de kaydedilmiştir.⁴⁷ Girişte belirtildiğine göre, zamanla her şey unutulur. Ancak “gönül ve dilde” olan şeyler unutulmaz. Bu yüzdendir ki hükümdarlar medreseler, camiler, imarethaneler, hanlar ve köprüler yaptırmışlardır, kısaca söylemek gerekirse şehirler kurmuşlardır. Onların bu yaptıkları kendilerine ait tarih olup kalmıştır. Aslında bir insan için hayatta en önemli uğraş, tarih olmaya layık işler yapmaktır. Ancak bu yapılanlar yazılmamış olsalardı, unutulur giderlerdi. Nasuh, yazmakla kalmamış, aynı zamanda bu şehirlerin resimlerini de yaparak, bunların, gelecek nesillere intikalini sağlamıştır. Taberi Tarihi çevirisinin ikinci cildine ait bir nüsha da Paris (Bib. Nat. 50)'te bulunmaktadır. Her iki nüshanın da aynı zamanda tanınmış bir hattat olan Matrakçı'nın hattı ile olması olasılığı fazladır. Çevirinin üçüncü cildine ait nüsha da İstanbul'da Süleymaniye (Fatih bölümü 4278) Kitaplığı'nda bulunmaktadır. Her iki nüshanın da aynı zamanda tanınmış bir hattat olan Matrakçı'nın hattı ile olması olasılığı fazladır. Bu nüsha Osmanlıların kuruluş yıllarına kadar gelmektedir. Eserin dördüncü cildi olabilecek kendi zamanına kadar Osmanlı dönemini içeren bir cilde sahip bulunmamaktayız. Ancak bu cilde ait olabilecek Osmanlı tarihinin çeşitli dönemlerini içine alan bazı yazmalar söz konusudur. Bu yazmaları bağımsız eserler saymak olasılığı da vardır. Ancak Matrakçı tarih konusundaki eserlerini yazarken, silahşörlük ve matematik ile ilgili çalışmalarını da aralıksız sürdürmüştür. Nitekim silahşörlüğe ait eseri *Tuhfetu'l-Guzat*'ı 936/1529 yılında yazmıştır. Bu esere ait, yazarın kendi hattı ile olduğunu sandığımız tek yazma nüshanın (Bkz. Süleymaniye Kitaplığı, Esat Efendi 2206) istinsah tarihi, eserin kaleme alınışına çok yakın olan 939/1532 yılıdır. Bu eserinde Nasuh, hem Matraki yani Matrakçı, hem de Silahi ünvanını kullanmıştır. 936/1529 yılının, Matrakçı'nın özellikle silahşörlük

⁴⁷ Bu konuda bkz. H. G. Yurdaydın, “Matrakçı Nasuh'un Hayatı Ve Eserleri İle İlgili Yeni Bilgiler”, Türk Tarih Kurumu, *Bellekten*, XXIX, 114 (Nisan 1965), ss. 337-340.

yaşamında önemli bir yeri vardır. Gerçekten bu yılın, Haziran ayında Kanuni, oğulları Şehzade Mustafa, Mehmed ve Selim için görkemli bir sünnet düğünü yapmış, bu nedenle de At yani Sultan Ahmet meydanında şenlikler düzenlenmiştir. İşte bu sırada “matrakçıların pehlivanı Üstad Nasuh”, içinde topları, darbezenleri ve bir hisar için gerekli olan bütün malzemesi ile kâğıttan iki yürür hisar yapmış, meydanda bunları karşı karşıya yerleştirilmiş, bu hisarlar içine yerleştirmiş olan 120’şer er, karşı karşıya getirilmiştir. Bunlar bir müddet top ve tüfek ile sonra kılıç ve gönderler ile daha sonra da matraklar ile savaşmışlar; türlü hünerler göstermişlerdir. Matrakçı’nın tamamıyla kendi icadı olan ve dekorlarını kendi hazırlamış bir açık hava tiyatrosu rejisorü gibi hareket ederek bu iki yürür hisarda bulunan askerleri savaştırması, başta Kanuni olmak üzere orada bulunanları heyecanlandırmış, orada bulunan herkes Matrakçı’nın bu hünerlerine hayran kalmıştır. Matrakçı, silahşörlüğe ait adı geçen *Tuhfetu’l-Guzat* adlı eserinde bir anı olarak saklanması dileğiyle bu iki yürü hisarın resimlerini yapmıştır. Matrakçı bu eserinde ok, ok atmak, kılıç, kalkan, topuz, gönder ve “at talimi” gibi konularda açıklamalarda bulunmuş, ayrıca üzerinde durduğu askeri saflarla ilgili bazı krokilere de yer vermiştir. Konunun ilginç yönü, bugün bu düğün sonlarında verildiği anlaşılan Matrakçı’nın türlü silah ve mızrak oyunlarındaki meharetini ve onun bu konularda bütün Osmanlı ülkelerinde “üstad” ve “reis” tanınması hakkında Kanuni’nin Zilkade sonları 936/Haziran sonları 1529 tarihli bir beratına sahip bulunmamızdır. Bu beratın bir sureti Matrakçı’nın *Umdetu’l-Hisab* adlı eserinin Nuruosmaniye Ktb. nüshasının sonunda bulunmaktadır. Kanuni, bu beratında Matrakçı’nın türlü silah oyunlarında ve mızrak kullanma “fenninde” üstün bir seviyede olduğunu, akranları arasında kendisi ile boy ölçüşebilecek kimse bulunmadığını açıkça belirtmektedir. Kanuni, bu beratında Matrakçı’nın Hayr Bey’in valiliği sırasında Mısır’daki başarıları üzerinde de durmuş, Hayr Bey’in “silah oyunları ve mızrak kullanma “fenninde” meharet gösterenlerden hiçbiri, Matrakçı’nın karşısına çıkamayacaklarını açıkça belirttiler diye” eline “temessük” verdiğini, ayrıca Matrakçı hakkında “...dilir-i safşiken ve dilaver-i merd efkendir...” dediğini nakletmiş; daha sonra da “nice zaman” kendi huzurunda “tecrübe ve imtihan” edildiğini; onun kendisine karşı koymak isteyenlere üstünlüğünü, biraz direnme gösterenleri nasıl yendiğini bizzat gördüğünü belirtmekte ve “ bu fende reis ve kayyum olması muhakkak ve mukarrer...” olduğundan, zaten daha önce de kendisine arapça bir hüküm verildiğinden

bahsetmektedir. Ancak bu defa Matrakçı, türkçe bir hüküm istediği için kendisine bu “hükm-i hümayun” verilmiştir. Kanuni, bu vesile ile onun, “emsal” ve “akranı” arasında tek olduğunu, onların hepsini yeneceğinin “muhakkak” ve “malum” bulunduğunu belirtmekte, bütün Osmanlı ülkelerinde “...vilayet-i Rum ve Mısır ve Şam ve şair diyar-ı İslamda...” bu fen ile ilgili ne kadar kimse varsa küçüğü büyüğü hepsini de Nasûh’u, kendilerine “üstad” ve “reis” tanımalarını, ona hürmet göstermelerini emretmektedir.⁴⁸

Matrakçı’nın bundan sonra 940/1533 yılında Matematik’e ait ikinci eseri *Umdetu’l-Hisab*’ı yazdığını görüyoruz. Aslında bu eser, yeni ve ayrı bir telif olmaktan çok matematik konusundaki ilk eserinin yeniden ele alınarak gözden geçirilmesi ve sonuna da bazı ekler yapılması suretiyle meydana getirilmiştir. Eser, iki bölüm halinde kaleme alınmıştır. Çeşitli fasıllar “Fusul-i Mütenevvi’a” adını taşıyan birinci bölümde 22 fasıl halinde “Siyakat-ı Arabiyye” “Erkam-ı Hindiye”, çarpma, bölme, kesirlerin kesirlerle toplamı gibi konular üzerinde durulmuş, “Mesail-i müteferrika” adını taşıyan ikinci bölümde ise elli kadar meselenin çözüm yolları gösterilmiştir. Bir örnek vermiş olmak için 22’nci meseleyi aynen veriyoruz. “...Mesela bir gemi bir yelken ile 166 mil deryaya cereyan olduktan sonra bir aher gemi iki yelken ile dahi akabince cereyan olub akurdu. Giden geminin her dokuz milin beş milde alsa, ol takdirce sonra giden gemi kaç milde varup kavuşurlar, bilmek dilesen, bilmekliğe tarik budur ki...”. Matrakçı’nın bu eserinin Ramazan sonları 967/Haziran sonları 1560 yılında istinsah edilmiş olan Nuruosmaniye (No.2984) nüshası, iki bakımdan ilginç bulunmaktadır. Bir yandan bu nüshanın sonunda Kanuni’nin biraz önce üzerinde durulan fermanının sureti yer almakta, öte yandan burada Matrakçı’nın artık hayatta olmadığına dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Bu bakımdan Matrakçı’nın 967/1560 yıllarında yaşamakta olduğunu kesin olarak ileri sürmemiz mümkün olmaktadır. Matrakçı, bu iki eseriyle devrinde matematikçi olarak büyük bir üne kavuşmuştur. Âşık Çelebi onun “hisab” ilminde parmakla gösterilir hale geldiğini ünlü matematikçi olarak Ebu Ma’şer Ca’fer b. Muhammed b. Ömer el-Belhi’nin onun “ilm-i erkamı” yanında çok sönük kaldığını, bu bakımdan herkesin hayretler içinde bulunduğunu belirtmektedir. Matrakçı’nın Taberî Tarihi’ni Türkçeye çevirdiğini ve daha sonra kısaca Osmanlılara kadar olan dönemin tarihini yazdığını belirtmiş, bu dönemlere ait üç

⁴⁸ Bu berat ile ilgili olarak bkz. not 8.

yazma nüsha üzerinde durmuş, bu büyük eserin dördüncü cildini meydana getirecek Osmanlı dönemi tarihine ait bir büyük cilt yerine, bu dönemin özellikle II. Bayezid, Yavuz Selim ve Kanuni zamanlarına ait bazı yazmalar bulunduğuna işaret etmiştik. Bu yazmalardan birisi *Tarih-i Sultan Bayezid ve Sultan Selim* adını taşımaktadır. British Museum (Add. 23586) da bulunan bu yazmada, adının da ortaya koyduğu üzere II. Bayezid ve I. Selim dönemi tarihi üzerinde durulmaktadır. Matrakçı, eserinin bu kısımlarını yazarken kendi gördükleri kadar, bu konularda daha önce yazmış bulunan Kemal Paşaoğlu⁴⁹ ve özellikle de I. Selim dönemi için İshak b. İbrahim⁵⁰ gibi daha yaşlı çağdaşlarının eserlerinden yararlanmıştı. Bu eserin sadece II. Bayezid dönemine ait olan kısmı ayrı bir set halinde özel bir şekilde resimli olarak hazırlanmıştır. Osmanlı resim sanatı bakımından son derece ilgi çekici olan bu *Tarih-i Sultan Bayezid* yazması (Topkapı Sarayı, Revan 1272) içinde II. Bayezid zamanında yapılmış seferlerle ilgili olarak örneğin Kili, Akkerman, İnebahtı, Moton, Koron, Avarna ve Gülek kale ve şehirleriyle Osmanlı donanmasına ait resimler bulunmaktadır. Bu resimlerdeki renk ahengi ve açık resim karakteri dikkati çekmektedir.

Matrakçı'nın bu eserinin I. Selim dönemine ait olan kısmını da ayrı bir cilt halinde özel olarak resimlendirdiği anlaşılmaktadır. Dresden (Saecische Landesbibliothek 391)'de bulunan ve içinde Yavuz'un 923/1517 Çaldıran seferi ile ilgili olarak örneğin Kemah, Bayburt ve Tebriz gibi şehirlerin resimleri bulunan bu yazmanın da gerek metin ve gerekse resim olarak Matrakçı'nın kalem ve fırçasının ürünü olduğu hususu kuşkusuz gibidir.

Matrakçı kuşkusuz hayatının en olgun ve en verimli dönemini yaşadığı Kanuni zamanı tarihinin yazılması işiyle özel bir şekilde ilgilenmiştir. Bu dönemin tarihi ile ilgili olarak yazdıkları, 926-968/1520-1561 yılları olaylarını içine alan büyükçe bir *Tarih-i Sultan Süleyman* meydana getirmektedirler. Bu dönem üzerinde duran eserine ait ilk yazma, (Topkapı Sarayı, Revan 1286), 926-944/1520-1537 yılları olaylarını içine almaktadır. Bu bölüm içinde yer alan Kanuni'nin

⁴⁹ Bilindiği üzere ünlü Şeyhülislam Kemal Paşaoğlu (ölm.940/1533) başlangıçtan itibaren on Osmanlı hükümdarının her birisi için bir defter (cilt) ayırdığı 10 defterlik bir *Tevarih-i Al-i Osman* yazmış, bu eserin Osman dönemine ait birinci defteri (TTK yayınları, Ankara 1970) ile Fatih dönemine ait yedinci defteri (TTK yayınları, Ankara 1954) Prof. Dr. Şerafettin Turan tarafından yayınlanmıştır.

⁵⁰ İshak b. İbrahim'in eseri *Selim-name* Dr. Ahmet Uğur tarafından incelenmiştir. Bkz. *Selim I in the light of the Selim-name Literature*, Edinburgh 1973.

İrakeyn Seferi üzerinde duran 940-942/1533-1535 yılları olayları *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn –i Sultan Süleyman Han* ya da *Mecmü’-ı Menazil* adı ile daha önce hükümdar için özel bir dikkatle ve kuşkusuz seçkin bir ekip ile birlikte resimli olarak hazırlanmış bulunuyordu. Matrakçı bu eserinde seferin tarihi ile birlikte sefer sırasında ordunun geçtiği şehir, kasaba, köy ve diğer menzillerin asıllarına uygun resimlerini yapmış, kendi ifadesiyle bunları “isim ve resimleriyle” tespit etmiş, böylece eserini yollar, topografik çalışmalar ve mimarlık tarihi için eşsiz bir kaynak haline getirmiştir. Gerçekten Matrakçı’nın bu eseri, XVI. yüzyıl Anadolu, Batı İnan ve Irak şehirleri ile öteki yerleşme yerleri ve özellikle de yolları hakkında bilgi veren bir kara atlası durumundadır. Eser, bu özelliği ile Piri Reis ile Muradi’nin *Kitab-ı Bahriye*’si ile karşılaştırılabilecek bir niteliktedir. *Menazil*’in bir kara atlası özelliği taşımasına karşılık, bilindiği üzere *Kitab-ı Bahriye* de Akdeniz çevresindeki adalar, kıyı şehir, liman ve iskelelerini bütün ayrıntılarıyla gösteren bir deniz atlası durumundadır. Matrakçı bu eserinde seferin amacı ve ülkelerin klasik yedi iklim bölgelerine göre yerlerini gösteren uzunca bir girişten sonra İstanbul’dan Tebriz’e, Tebriz’den Bağdad’a ve Bağdad’dan tekrar Tebriz-Dergüzin ve nihayet Tebriz-Diyarbakır, Halep üzerinden İstanbul’a kadar ordunun konup göçmüş bulunduğu bütün menzillerin asıllarına uygun resimlerini yapmış, bu resimlerin uygun yerlerine bu yerlerin adlarını yazmıştır. Matrakçı bu uzun yolu bir takım merhalelere ayırmış, konup göçülen menzilleri bu merhalelerin arasına yerleştirmiştir.⁵¹ Şimdi bu merhaleleri, ve her mehale içinde yer almış olan menzilleri sırasıyla veriyoruz.

I. Merhale: İstanbul –Akşehir

1. İstanbul ve Galata 2. Üsküdar ve Maltepe 3. Kıssahan Köprüsü 4. Gebze 5. Kal’a-i Hereke 6. Çınarlı 7. İznikomid (İzmit) 8. Cısr-i Sitare (Yıldız Köprüsü) 9. Derbend-i Kazıklı 10. Dikilitaş 11. Kal’a-i İznik 12. Yenişehir 13. Akbıyık 14. Zincirlikuyu 15. Derbend-i Ermeni 16. Bozüyük 17. İnönü 18. Ilıca 19. Kal’a-i Kütahya 20. Altuntaş ovasını aşır Çakırsazı

II. Merhale: Akşehir- Sivas

⁵¹ Matrakçı’nın bu önemli eseri, bu satırların yazarı tarafından hazırlanmış olan Türkçe ve İngilizce bir önsöz, giriş, metnin çevri yazısı, notlar ve dizinler ile Türk Tarih Kurumunca yayınlanmıştır. Bkz. Nasuhu’s-Silahi (Matrikçı), *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Önsöz, Giriş, İngilizce’ye çeviri, Çevri yazı, Notlar ve dizinler ile Tıpkıbasımı yayına hazırlayan: Prof. Dr. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara 1976.

1. Arkıt Köprüsü 2. Ilgın 3. Ilgın'ı geçip Pınarbaşı 4. Hatun Çayırı (Zengi Gölü) 5. Germük (Gürmük) beli 6. Kal'a-i Konya 7. Hz. Molla Hünkar (Mevlana) 8. Kırkpınar (Karapınar) 9. Akçaşar 10. Düden Gölü (Ulalı çayır) 11. Ereğli'yi geçip Aküyük 12. Kal'a'yı Niğde karşısında Bey çayırı 13. Develikarahisar 14. İncekara köprüsü 15. Kal'a-i Kayseri 16. Barşama çayırı (Sarımsaklı suyu üstünde) 17. Çubukova 18. Kışlaşehir (Şarkışla) 19. Püsküllü 20. Latif gölü 21. Danışmanlı 22. Kal'a-i Sivas

III. Merhale: Sivas –Erzincan

1. Koçhisar 2. Kazlı gölü (Kuşcu Hasan) 3. Sultan Çimeni (Koyulhisar karşısında) 4. Çeribaşı köyü yakınında Azim çayırı 5. Karye-i Baru (Gümüştengin) 6. Kabaklıcaova (Aktepe) 7. Yassıçimen 8. Karaviran 9. Erzincan

IV. Merhale: Erzincan-Erciş

1. Çubuk Boğaz 2. Derbend-i Subha Hanı 3. Tercanı geçip Kal'a-i Huban 4. Mama Hatun 5. Cinis 6. Ilıca-i Erzurum 7. Erzurum'u geçip Boğaz 8. Pasin ovası 9. Çoban Köprüsü 10. Derbend-i Alagöz 11. Kızlar Kal'ası 12. Aydınbeyli 13. Hazır 14. Ser-i Ab-ı Gür (Kür) (Gür suyu başı) 15. Hamit Kal'a 16. Çubuk 17. Çakırbeyli 18. Karye-i Agi 19. Kal'a-i Erciş

V. Merhale: Erciş-Tebriz

1. Bendimahi 2. Ducuma derbendini aşip Karadere ağzı 3. Seğmen ova 4. Destedere'yi aşip Hoy 5. Girdermişe'yi aşip Hatun Saray 6. Sufyan 7. Tebriz

VI. Merhale: Tebriz- Sultaniye

1. Sa'dabad 2. Ucan 3. Han-ı Abbas 4. Türkmen kenti 5. Karangu çay (Karatepe) 6. Miyane 7. Kaplaniye 8. Serçehan 9. Han-ı Nikbay 10. Kasaba-i Zengan 11. Sultaniye

VII. Merhale: Sultaniye-Hemedan karşısında La'lin Çemen

1. Sahan Kal'a 2. Kasaba-i Ebher 3. Zaviye-i Parsiyan 4. Ab-ı Germ 5. Derbend-i Karakan 6. Karye-i Hemyan 7. Kasaba-i Dergüzin 8. Karye-i Sazin 9. La'lin Çemen (Hemedan karşısında) 10. Şehr-i Hemedan

VIII. Merhale: Hemedan – Bağdad

1. Aramend 2. Kasaba-i Sadava 3. Derbend-i Sungur 4. Kasaba-i Dinever 5. Kal'a-i Dilaver 6. Hz. Veys el-Karani 7. Ma'ideş (Mahideşt) 8. Karamelik meşesi 9. Şems-i Alemdar 10. Sofbulak (Oluk yaylağı) 11. Kal'a-i Şahin (Hamrin dağı yanında) 12. Kal'a-i Yeni İmam Suyu 13. Kasr-i Şirin 14. Kasaba-i Hanekiyye 15. Ab-ı Şimran (Dokuz ölüm) 16. Baba Pilavı (Köşk-i Seylan) 17. Ova-i Berdan 18. Ab-ı Narin 19. Taşköprü (Karye-i Şervin) 20. Elvendiye 21. Şeyh Mekarim 22. Hz. İmam-ı Azam 23. Bağdad

IX. Merhale: Bağdad-Kal'a-i Berrani

1. Kalacık 2. Han-ı Beyraki? 3. Karye-i Museyyeb 4. Kal'a-i Museyyeb 5. İmam Huseyn (Kerbela) 6. Beriyye-i Necef 7. Bahr-i Necef 8. İmam Ali (Necef) 9. Kufe 10. Beriyye-i Kufe 11. Zülkifl Nebi 12. Kal'a –i Enhare 13. Hille 14. Han-ı Beriz 15. Kal'a-i Berrani

X. Merhale: Bağdad-Göktepe (Altunköprü karşısında)

1. Akyolum 2. Yenice 3. Hadd-ı Sa'alleb? 4. Bend-i Bat (Şeyh Mezid) 5. Turbe-i Leyla (Gelin Eyvanı) 6. Şeyh Muhsin 7. İftiharlı der Kasaba-i Tavuk 8. Sülükan 9. Leylan 10. Kasaba-i Kerkük yakınında Kızıl Köşk 11. Göktepe 12. Altunköprü

XI. Merhale: Göktepe- Gülgün (kayıp)

XII. Merhale: Gülgün – Sa'dabad ve Sa'dabad-Dergüzin

1. Bostan 2. Kal'a-i Yegan 3. Kal'a-i Bane suyu kurbünde Demirci 4. Han Gediği 5. Gündelen 6. Han-ı Abbas 7. Han-ı Hammal? 8. Türkmen kentin geçüb Karatepe 9. Miyane 10. Kaplaniye 11. Kızıl Özendi 12. Han-ı Serçem 13. Başsız Kümbed 14. Dergüzin

XIII. Merhale: Dergüzin-Tebriz ve Tebriz-Ahlat

1. Karye-i Hemyan 2. Han-ı Atabek 3. Han-ı Kızıl Ribat

XIV. Merhale: Ahlat-Amid (Diyarbakır)

1. Ayn-ı Tatvan 2. Güzelcedere Köprüsü 3. Güzelcedere 4. Bitlis 5. Cısr-i Derbend (Derbend Köprüsü) 6. Cısr_i Derec 7. Cısr-i Kınıkdar 8. Cısr-i Mezre'a 9. Cısr-i Duhan 10. Veys el-Karani 11. Ab-ı Ezrin 12. Ab-ı Beşiri 13. Salane çayırı (Çöltepe karşısında) 14. Karaamid (Diyarbakır)

XV. Merhale: Amid-Halep

1. Kızıltepe (Karacadağ eteğinde) 2. Akpınar 3. Kocagöz tepesi 4. Cüllab 5. Karye-i Çil Halit 6. Mercidabık 7. Makam-ı Davud 8. Halep

XVI. Merhale: Halep-İstanbul

1. Göl-i Avam 2. Asi suyu köprüsü 3. Karanu kapıyı aşır Arıkova 4. Adana 5. Seyitgazi 6. Eskişehir

İşte Matrakçı, adları anılan bütün bu yerlerin, yani XVI. yüzyıl Yakındoğu şehirleri, kasaba, köy ve diğer konak yerlerinin resimlerini ait oldukları zamanın şartları içinde, asıllarına uygun bir biçimde, diğer bir deyişle bu resimleri ait oldukları zamanın koşullarını ortaya koyan belgeler özelliğini taşıyacak bir şekilde canlı ve inandırıcı bir görünüş, hem de altının çeşitli nüanslarıyla kırmızı, sarı, yeşil ve mavi'den oluşan enfes bir ahenklilik ve tatlılık içinde yapmış ve böylece gelmiş geçmiş şehircilik uzman, meraklı ve hayranları arasında kendisine önemli bir yer kazandırmıştır.

Böylece Matrakçı'nın Kanuni dönemi üzerinde duran eserinin ilk bölümü yani 926-944/1520-1537 yılları olaylarını anlatan kısım ile bu kısım içinde yer alan 940-942/1533-35 Kanuni'nin ilk İran seferi hakkında özel olarak hazırlanmış *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn* hakkında gerekli bilgileri vermiş bulunuyoruz. Eserin bundan sonraki bölümleri ise 945/1538 yılı olaylarını yani Kanuni'nin Karabuğdan seferini anlatan *Fetihname-i Karabuğdan* (Topkapı Sarayı, Revan 1284/2); 949-950/1542-43 yılları yani Kanuni'nin ikinci Macaristan seferi üzerinde duran *Tarih-i Feth-i Şikloş ve Estergon ve İstonibelgrad* (Topkapı Sarayı, Hazine 1608), ve nihayet 950-958/1543-1551 yılları olaylarını konu edinmiş olan *Süleyman-name* yani *Tarih-i Sultan Süleyman*'ın ikinci bölümünü meydana getiren yazmadan (İstanbul Arkeoloji Müzesi Kitaplığı.379) ibaret bulunmaktadır. Bu arada bu kısım ile ilgili olarak sadece 955-956/1548-1549 yıllarındaki Kanuni'nin ikinci İran seferine ait bir başka yazmaya daha sahip bulunduğumuzu belirtmemiz gerekir (bkz. Marburg Devlet Kitaplığı: Hs.Or.Oct.955). Tüm olarak Matrakçı'nın *Süleyman-name*'sini oluşturan bu yazmalar arasında kuşkusuz en önemlisi tıpkı *Beyan-ı Menazil* gibi Kanuni için özel olarak resimli bir şekilde hazırlanmış bulunan Kanuni'nin 1543 ikinci Macaristan seferi hakkındaki kısa adı ile *Tarih-i Feth-i Şikloş* adlı eserdir. (Topkapı Sarayı, Hazine 1608). Bu eserde, kuşkusuz sözü

edilen seferin tarihi ile ilgili bilgiler verilmiş ancak fazla olarak ordunun konup göçtüğü İstanbul-Budapeşte arası menzillerinin, gözleme dayanan, asıllarına uygun resimleri yapılmıştır. Bilindiği üzere orta ve batı Avrupayı, güney doğu Avrupa'ya, diğer bir deyişle İstanbul'a bağlayan yol, kuzey-batıdan Macaristan'a, Macaristan üzerinden Belgrad'a gelir; devamla Niş-Sofya-İhtiman-Pazarcık üzerinden Meriç vadisi yolu ile Edirne'ye, oradan da Lüleburgaz üzerinden İstanbul'a ulaşırdı. Bu bölgede bulunan yolların en önemlisi olan ve adeta bel kemiğini teşkil eden bu yola Anayol, Yukarıyol, Trayanus yolu ya da İstanbul yolu gibi adlar verilmekte idi İtalya ve Arnavutluk'tan gelen yollar da Niş ya da Morava civarında bu anayol ile birleşirdi. Daha güneyden gelen yolcular ise Üsküp yolunu takip eder oradan Meriç vadisindeki Samakov üzerinden Pazarcık'a gelirlerdi. Aşağıyol adı verilen bu yol da Pazarcık'tan itibaren Anayol ile birleşirdi. Askerler, bu arada diplomatlar ve ticaret ile uğraşanlar hep bu Anayoldan gelip geçmekte idiler. Bu yoldan her iki yöne de yoğun bir trafik, gidiş geliş söz konusu idi. Çeşitli seyahatnamelerde en çok sözü edilen de bu Anayol'dur.⁵² İşte Matrakçı, Kanuni'nin 1543 İkinci Macaristan seferini anlatan *Tarih-i Feth-i Şikloş ve Estergon ve İstonibelgrad* adlı eserinde Kanuni ordularının konup göçtüğü bu anayol üzerindeki menzillerin adlarını vermiş, bu menzillerin büyük çoğunluğunun da asıllarına uygun, belgesel nitelikte ama son derece ahenkli bir renk cümbüşü içinde resimlerini yapmıştır. Matrakçı, İstanbul-Budapeşte arasında sözü edilen anayol üzerinde bulunan bu menzilleri eserinde 7 merhaleye ayırarak açıklamış bulunmaktadır. Bu merhaleler ve her merhale içindeki menziller sırasıyla şunlardır:

I. Merhale: İstanbul-Edirne arası menzilleri

1. Halkalı Pınar 2. Çatalca 3. Karye-i Umurcu 4. Karye-i Halil 5. Hayrabolu 6. Danişmendli 7. Kargalık deresi 8. Karye-i Sazlıdere 9. Mahruse-i Edirne

II. Merhale: Edirne –Filibe arası menzilleri

1. Çirmen karşısında çayır 2. Eski Hisarlık yakınında Yund Alanı 3. Çakırağa değirmenleri 4. Karye-i Killik (Güllük?) ile Tatarköy arasında sırt 5. Karye-i Sekbanlı ile Müsellim köyünü geçip Akpınar 6. Köpes suyu köprüsü 7. Mahruse-i Filibe

⁵² Bu Anayol'un özellikle bugünkü Bulgaristan içinde kalan bölümü için bkz. Hana Hynkova, *Europäische Reiseberichte aus dem 15. und 16. Jahrhundert als Quellen für die historische Geographie Bulgariens*, Sofia 1973.

III. Merhale: Filibe-Sofya arası menzilleri

1. Yund korusunu geçip Karye-i Tatarlar 2. Karapınarı geçip öte yanında çayır 3. Kapılı derbendin ağzında karye-i Manendler ile Akıncılar ortası 4. Kapılı derbendi geçip Sahra-i İhtiman 5. İhtiman derbendini aşip Sofya ovasında Ağaçepliyle Hacı Karaman ortasında çayır 6. Mahruse-i Sofya'nın öte canibi

IV. Merhale: Sofya-Niş arası menzilleri

1. Karye-i Islivniç (Slivnitza) ile Karye-i İvladimiroviç (Vladimirovtse) ortasında dere üstüne (Resim 119 a). 2. Derbend aşip dere içinde Karye-i Lükavica (Lukavitza) (Resim 119 a). 3. Şehirköy (Piro) üstünde Pınarbaşı (Resim 119 a). 4. Şehirköy derbendini geçip Niş derbendi ağzında Eski Hisarlık yanında Karye-i Brestoviçe (Resim 119 b). 5. Niş derbendini geçip Ilıca üstü (Resim 119 b).

V. Merhale: Niş- Belgrad arası menzilleri

1. Karye-i Radoşeva (Şuca' Bey köyü) (Resim 55 a). 2. Kasaba-i Alacahisar (Resim 55 a). 3. İbar suyu yanında Karye-i Nevesel (Novo Selo= Yeniköy) üstünde çayır (Resim 55 b). 4. İbar suyunu köprüden geçip sırt üzerinde Karye-i Kıbrısca (Resim 55 b) 5. Ab-ı Morava'yı geçip su kenarında Karye-i Obreva (Resim 56 a). 6. Karye-i Berençe (Berzencze) (Resim 56 a). 7. Kasaba-i Krançulça (Grageyevska=Kraguyevatz)'yı geçip Karye-i Kostaluka (Resim 56 b). 8. Karye-i Akkilise (Bela Erkıva= Büyük Palanka) (Resim 52 a).

VI. Merhale: Belgrad –Osek-Valpova arası menzilleri

1. Karye-i Graboviç (Grabovica) (Resim 71 a) 2. Ab-ı Sava kenarında Eski Hisarlık yanında Karye-i Gradine (Gagradna) (Resim 71 a) 3. Karye-i Komaric (Resim 71b). 4. Köprüden geçip Kal'a-i Böğürdelen (Chabatz= Sabacz) karşısı (Resim 71 b) 5. Karye-i Yarka (Jarak)'yı geçip Ferhad Paşa korusu karşısında eski burç (Resim 72 a). 6. Dimitroviçe (Mitrovica)'nin öte yanı Gurguruça (Grgurovce) altı (Resim 72 a). 7. Bosut gölü yanında Karye-i Tırnova (Resim 72 a) 8. Karye-i Moraviç (Moravic) mukabelesinde sırt üzere orman içi (Resim 71 a). 9. Kal'a-i Valkuvar (Vukovar)'ın beri yanı (Resim 72 b) 10. Kal'a-i Valkuvar köprüsünü geçip Kal'a-i Burhavar (Berhovo=Berrhoea=Borovo) mukabelesinde (Resim 72 b) 11. Kal'a-i Osek (Resim 73 a). 12. Karaş suyu köprüsü (Resim 73 a). 13. Sahra-i Kal'a-i Valpovo (Valpovo) (Resim 73 a)

VII. Merhale: Şikloş (Siklos)-Budin-Usturgun (Estergon=Esztergom (Gran)-Istunibelgrad (Szekesfehervar) (Stuhlweissenburg) arası menzilleri

1. Erşan (Harşany)'ın beri yanında Kereštoş (Keresztes) köprüsü geçilip konuldu. (Resim 87 a). 2. Mohaç (Resim 87 a). 3. Kestöh (Kesztölc) nam karyenin beri yanı (Resim 87 b). 4. Mukabele-i Kal'a –i Segsar (Sansar) (Szegzard) (Resim 87 b). 5. Kal'a-i Tona (Tolna) (Resim 87 b). 6. Praçkakok (Resim 88 a) 7. Karye-i Adol (Adony) nam-ı diğer Fervar (Feyervar) (Resim 88 a). 8. Kaperhol (Resim 88 b). 9. Sashalom (Sazhalom) nam- ı diğer İrec (Resim 88 b). 10. Sahra-i Budin (Resim 89 a. Tam sayfa). 11. Eski Budin (Resim 89 b-90 a. Çift sayfa). 12. Kal'a – i Estergon (Resim 90 b. Tam sayfa). 13. Karye-i Nesmil (Resim 113 a. Tam sayfa). 14. Kal'a-i Tata (Resim 113 b. Tam sayfa). 15. Gölbaşı (Resim 114 a. Tam sayfa). 16. Istunibelgrad (Szekesfehervar) (Stuhlweissenburg) (Resim 114 b-115 a. Çift sayfa).

Matrakçı'nın bu eserinin bir özelliği de üzerinde durduğumuz bu Hazine yazmasında ayrıca Antibes (İnteb), Marsilya, Nis, Tulon, Cenova ve Reggio (Rice) kale ve şehirlerine ve 1543 yılında Fransaya yardım için bu kıyılarda bulunan ve adı geçen bu kale ve şehirlere uğramış bulunan Barbaros Hayreddin Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasına ait resimler bulunmasıdır.⁵³ Bu yazmanın Matrakçı tarafından yazılıp resimlendirilmesi 950/1543 yılında öldüğü bilinen Şehzade Mehmed'in ölümünden önce tamamlanmıştır. Çünkü bu yazma eserde bir vesile ile adı geçen Şehzade Mehmed'ten onun hayatta olduğunu açıklayan iyi temennilerle sözedildiği görülmektedir.

Bundan sonra Matrakçı'nın fırsat buldukça yaşadığı dönemin tarihini yazmaya devam ettiğini görüyoruz. Nitekim İstanbul Arkeoloji Müzesi Kitaplığında bulunan ve daha çok bir müsvedde durumunda, baştarafı da eksik olan yazma nüsha, Matrakçı'nın yazmaya devam ettiğini, bu yazmanın bazı yerlerinin karalanmış olmasının da ortaya koyduğu üzere bu konular üzerinde oldukça durduğunu ve nihayet 958/1551 yılına kadar ki olayları kaleme aldığını açıkça göstermektedir. Bu yazmada, özellikle de Kanuni'nin öldürmüş olduğu oğlu Şehzade Mustafa ile ilgili ve onun lehine olduğu tahmin edilebilecek olan bazı satırların karalanmış ve okunamaz hale getirilmiş olması, kaleme alınmasının

⁵³ Bu konuda bkz. Jane Loroche, *Quatre ports Français pris sur le vif pades Turcs*, p. 122-125, Paris 1963.

958/1551 yılını takip eden yıllarda sona erdiği anlaşılan bu kısmın, bahtsız Şehzadenin 960/1553 yılında öldürülmesi üzerine, yeniden ele alınarak Şehzade Mustafa lehine olduğu anlaşılan kısımların özellikle karalanmış olduğu akla gelmektedir. Bu nedenle burada Matrakçı ile Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinde birinci derecede olumsuz bir rol oynamış olduğu bilinen ünlü Rüstem Paşa'nın ilişkilerinin ne olduğu gibi önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır. Bir müsvedde durumunda olan bu yazmada Şehzade Mustafa lehine yazılmış satırları bulunan, böylece adı geçen şehzadeye sempati duymakta olduğu söylenebilecek olan Matrakçı, şehzade lehindeki satırlarını karalamak gereğini duymuştur. Öyle anlaşılmaktadır ki daha 955-956/1548-1549 yıllarında Matrakçı, Rüstem Paşa'ya yaklaşma arzusu içinde bulunmaktadır. *Süleyman-namesi*'nin 955-956/1548-49 ikinci İran seferine ait olan Marburg Devlet Kitaplığı nüshası bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.⁵⁴ Gerçekten bu yazmanın girişinde açıklandığı üzere Kanuni'nin 954/1547 yılına kadar ki 10 gazasını yazmış olan Matrakçı, bu defa Rüstem Paşa'nın iltifatlarına nail olmak ümidiyle Kanuni'nin 955-956/1548-49 ikinci İran seferinin tarihini kaleme almıştır. Matrakçı'nın bu umudunun gerçekleştiği görülmektedir. Zira son yıllarda British Museum'a kazandırılmış olan üç ciltlik yazma bir eser, (Or. 12879) bu konuya oldukça açıklık getirmiş bulunmaktadır. Aslında bu üç ciltlik yazma, Matrakçı'nın Taberi tarihi çevirisinin birinci cildine ait yeni bir nüsha durumundadır. Ancak bu yazmada bu çevirinin adı *Mecma'u't-Tevarih* değil, *Cami'ü't-Tevarih* olarak kaydedilmiştir. *Cami'ü't-Tevarih*, içerik bakımından *Mecma'u't-Tevarih*'in aynen tekrarı olmasına rağmen, dili daha sadedir, birincisinde olan manzum kısımların çoğu bulunmamaktadır. Daha sade olan bu ikinci çevirinin kaleme alınması ise Rüstem Paşa'nın teşvikiyle olmuştur. Matrakçı, bu yazmanın girişinde, Taberi tarihi çevirisi sona erince yazmaya devam ederek son olarak da kendi zamanında, 957/1550 yılına kadar yaşadığı dönemin tarihini yazdığını belirtmektedir. İşte *Süleyman-name*'nin Arkeoloji müzesi kitaplığı nüshasında Şehzade Mustafa lehindeki satırların karalanması, Matrakçı'nın Rüstem Paşa ile yakınlaşmasının sonucu olarak, belki de 960/1553 yılında bahtsız Şehzadenin öldürülmesinden sonra olmuştur. Matrakçı'nın *Mecma'u't-Tevarih*'inin daha sade ve daha kısaltılmış yeni bir versiyonu durumunda olan *Cami'ü't-Tevarih*'in, birinci cildine ait bu üç ayrı cilt

⁵⁴ Bkz. Hs. Or. oct. 955, yaprak 4 b.

halindeki British Museum yazmasından başka bir nüshası şimdilik bilinmemektedir. Ancak her nedense bu eserin Matrakçı'nın kaleminden çıkmış olan Oğuz Han'dan başlayan Türk tarihi hakkındaki genel bir girişle Kanuni dönemini de içine alan bir büyük cilt halindeki Osmanlı tarihi bölümü, iltifat ve teşviklerinin sonucu olarak hazırlandığı için kendisine sunulduğu anlaşılan ünlü sadrazam Rüstem Paşa'ya atfedilerek *Rüstem Paşa Tarihi* adı ile tanınmıştır. Daha 1923 yılında bu adla Prof. Dr. Lulwig Forrer tarafından da Almanca'ya çevrilmiştir.⁵⁵ Ancak Rüstem Paşa'nın bu eserin yazarı olması çok kuşkuludur. Çünkü 968/1561 yılına kadar gelen eserin Viyana nüshasında Rüstem Paşa'nın 28 Şevval 968/11 Temmuz 1561 tarihinde ölmüş olduğu bildirilmekte, ayrıca 960/1553 yılında öldürülmüş olan Şehzade Mustafa olayı anlatılırken bunun "Rüstem Paşa'nın fitne ve kizbiyle vücut bulduğu" kaydedilmiş bulunmaktadır ki kuşkusuz bu sözlerin paşanın kendisi tarafından yazıldığı tabii olarak düşünülemez.

Matrakçı'nın 968/1561 yılından sonraki yaşamı ile ilgili olarak kesin bilgilerimiz yoktur. Ancak şimdiye kadar verilen bilgiler, onun Katip Çelebi'nin sandığı gibi 940/1533 yılında ölmediğini kesin olarak ortaya koymuş bulunmaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki Katip Çelebi, Matrakçı Nasuh ile, 940/1533 yılında öldüğü bilinen Edirneli Attarzade Nasuh Çelebi'yi birbirine karıştırmıştır.⁵⁶ Öte yandan kaynaklarımızda 968/1561 yılından sonra yaşamış olan iki Nasuh'un adı geçmektedir. Bunlardan birisi 972/1564-65 tarihinde ölmüş olan Ankaralı Müderris Nasuh; öteki de 16 Ramazan 971/28 Nisan 1564 yılında ölmüş olan "Ümera"dan Kethüda Nasuh'dur.⁵⁷ Belirtildiği üzere yazarımız Nasuh kendisini eserlerinde genellikle hükümdarın asker kullarından "Matrakçı diye ünlü Nasuh" şeklinde tanıtmaktadır. Ayrıca *Süleyman-name*'nin ilk yarısına ait Revan yazmasında kısaca bilgi verdiği oğlundan "Matrakçı Nasuh Bey oğlu Mehmed"⁵⁸ şeklinde söz etmektedir. Bu kayıtlar, silahşör, matrakçı, hattat, ressam, tarihçi ve matematikçi Nasuh'un "ümera" arasına girmiş bulunduğu hususunda kuşku bırakmamaktadır. Silahşörlük konusundaki geniş bilgisi de bu görüşü desteklemektedir. İşte bütün bu nedenlerle biz, yazarımız üstad Nasuh ile 16 Ramazan 971/28 Nisan 1564 tarihinde ölmüş olan "ümera" dan Kethüda Nasuh'un

⁵⁵ Bkz. Prof. Dr. L. Forrer, *Das Osmanische Chronik des Rustem Pascha*, Leipzig 1923.

⁵⁶ Bkz. *Keşfü'z-Zünun*, II, 1166.

⁵⁷ M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, 555.

⁵⁸ Bkz. *Süleyman-name*, Revan 1286, yaprak 296 b.

aynı kişi olabileceklerini kabulde herhangi bir tereddüde yer bulunmadığını düşünöyoruz.

2. 5. 2. Kanuni Devri

Hüseyin G. Yurdaydın

XVI. yüzyıl başlarında, 1520 yılında Sultan Yavuz Selim'in ölümü ve oğlu Süleyman'ın yerine geçtiği sıralarda Osmanlı devleti, her bakımdan dünyanın büyük devletleri arasındaki yerini almış bulunuyordu. Vatandaşları tarafından kendisine Kanuni lakabı layık görölen Sultan Süleyman, yeni bir hukuk devleti anlayışının da müjdecisi olmuştu. Gerçekten Kanuni devrinde hükümetin ve onun başı olan sadrazamın otoritesi yüksek ve kesindi. Sultan Süleyman, yapılmış olan kanunların uygulanması konusunda gerçekten önemli bir rol oynamıştır. Bu husus anlaşılmadan, bu cihan imparatorluğunun XVI. yüzyıldaki haşmetinin sınırlarını anlamamız mümkün değildir. Adam tanımak ve devlet adamı seçmek konusundaki yeteneklerini engin tecrübeleri ile taçlandırmış olan Kanuni'nin yetiştirip iktidara getirdiği devlet adamları sayesinde imparatorluk yüceliğini devam ettirmiştir.

Kanuni Süleyman cülusundan daha sekiz ay geçmeden ilk seferine çıktı. Bu sekiz ay içinde Canberdi Gazali isyanı bastırılmıştı. Hatırlanacağı üzere Memlüklerden olan Canberdi Gazali, Yavuz Selim tarafından Şam beylerbeyliğine, Hayrbay da Mısır beylerbeyliğine atanmışlardı. Yavuz Selim ölünce Canberdi Gazali, Memluk imparatorluğunu diriltmek istemiş, Hayrbay'a da yazarak desteğini istemişti. Hayrbay, bu mektubu İstanbul'a göndermiş, 1520-21 kışı Aralık Ocak aylarında olan bu olayı 6 Şubat 1521'de taarruza geçen Dulkadir oğlu Ali Bey bastırmıştır. Bu arada Yavuz Selim'in İran ile ticaret yasağına uygun hareket etmeyen ticaret erbabının Yavuz'un emri ile müsadere edilen malları tazmin edilmiştir. Bundan sonra Kanuni'nin Macaristan'a yapılan ilk seferini göröyoruz. Macaristan'ın Osmanlılara vergi verir bir tabi devlet olmasını isteyen Türk elçisi Behram Çavuş'un Macaristan Kralı II. Lajoş'un emri ile öldürölmesi, bu seferin başlamasına sebep olmuştur. Maksat, Macaristan ve Orta Avrupa'nın kilidi durumunda olan Belgrad Kalesi'nin fethidir. Gerçekten Belgrad, Macaristan'ın Osmanlı topraklarına doğru uzanmış bir kalesi durumunda idi. 18 Mayıs 1521'de Kanuni'nin başkomutanlığında harekete geçen ordu, 7 Temmuz 1521'de Böğürdelen kalesini aldı. 8 Ağustos 1521'de Belgrad şehri teslim olmuş, fakat kale

mukavemete devam etmiş, ancak 25 Ağustos 1521’de o da teslim olmuş ve böylece Macar ovası Türklere açılmış bulunuyordu. Belgrad’ın alınması ile civarındaki bütün şehir ve kasabalar da teslim olmuşlar ve Osmanlı imparatorluğuna katılmışlardır. Belgrad’ın alınması, Avrupa’da büyük akisler yapmış, 1 Aralık 1521’de Venedik Cumhuriyeti ile bir anlaşma imzalanmış, bu anlaşma ile Venedig, Osmanlılar’a yılda 15.000 duka ödemeyi kabul etmiştir. Kanuni’nin ikinci seferi Rodos’a karşı yapılmıştır. (1522-23). Rodos’un alınması, küçük fakat önemli bir Hıristiyan devletinin, Haçlı devletlerinin Yakın Doğu’daki son kalıntısının ortadan kaldırılması demektir. Rodos şövalyeleri, kaleyi takadlerinin son haddine kadar savunmuşlar, ancak sonuçta imha olunacaklarının farkına vararak teslim olmaya karar vermişler, 20 Aralık 1522’de imzalanan teslim şartnamesi ile 213 yıllık bu sonuncu Haçlı devleti de tarihe karışmış, Latinler yani Katolikler, Yakın doğu’dan tamamiyle kovulmuşlardır. Kanuni Sultan Süleyman’ın Rodos’a girişini gören bir Hıristiyan tarihçi, “padişahın şahsında ne bir hâkimiyet, ne de vekar eksikliği vardı. Mağrur bir ağıza, biraz vahşi ifadeli kara gözlere, çatık bir yüze, erkekce bir güzelliğe malikti” diye yazmaktadır.

Sadrazam Piri Mehmet Paşa’nın Emekliye Ayrılması ve Makbul İbrahim Paşa’nın Sadrazam Olması

Bilindiği üzere 27 Haziran 1523’de Kanuni, babasının emektar veziri sadrazam Piri Mehmed Paşa’yı emekliye ayırmıştır. O dönem kaynaklarının ifadesi ile bu tarihte Piri Mehmed Paşa’ya “oturak dirlik” verilmiştir. Bu sıralarda şeyhülislam olan Zenbilli Ali Efendi, Piri Paşa’nın amcası idi ve 1526 yılında ölünceye kadar 23 yıl şeyhülislamlık yapmıştı. Kanuni, Piri Mehmed Paşa’nın yerine tabii olarak ataması gereken 2. Vezir Ahmed Paşa’yı atamamış, bu makama Hasodabaşı İbrahim’i getirmiştir. Ancak sadareti kendi hakkı sayan, geleneğe göre hakkı da olan 2. Vezir Ahmed Paşa, İbrahim Paşadan emir almamak için Mısır beylerbeyliğini istemiş, Kanuni de onun bu arzusunun kabul etmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki Fatımiler, Eyyubiler ve Memlükler gibi devletlere merkez olmuş olan bu ülkede bağımsızlık günleri unutulmuş değildi. Ahmed Paşa, sadareti ele geçirememenin, hele 28 yaşında vezir bile olmayan bir kimsenin bu makama getirilmesinin sebep olduğu bir kıskançlıkla Mısır Sultanı olabilmek ümidi ile bu durumdan yararlanmaya karar verdi. Mısır’a geldikten beş ay kadar sonra Ocak 1524’de isyan ederek kendisini Mısır hükümdarı ilan etti. Bu isyan hareketi, Ocak

1524'ten itibaren aynı yılın Ağustos'una kadar 7 ay sürdü. Nihayet Kadızade Mehmed Bey tarafından başı kesilerek İstanbul'a gönderildi ve böylece "Hain Ahmed Paşa" olarak tarihteki yerini aldı.

Kanuni, "Hain Ahmed Paşa" olayından sonra Mısır'da ıslahat yapılması için sadrazam Makbul İbrahim Paşayı görevlendirdi. İbrahim Paşa 30 Eylül 1524'de İstanbul'dan hareketle 28 Kasım'da Marmaris'e gelmiş, bundan sonra yoluna karadan devam ederek yanında Piri Reis de olduğu halde 2 Nisan 1525'de Kahire'ye gelmiştir. 14 Haziran 1525'e kadar kaldığı Kahire'de şikâyeti olan birçok vatandaş, paşanın başkanlığını yaptığı Osmanlı yüksek heyetince dinlenmiş, haklı görülenlerin arzuları derhal yerine getirilmiştir. Yüksek görülen vergiler indirilmiş, önemli mimari eserler onarılmıştır.

Kanuni ve 5. Karl

6 Aralık 1525 tarihinde Fransa elçisi Kont Jean Frangipani, Kanuni tarafından kabul edilmişti. Elçiyi Fransa Kralı I. Francois değil, annesi göndermişti. Zira I. Francois, İmparator Kral 5. Karl'ın esiri olarak İspanya'da hapisti. Annesi, Cihan Hakanından oğlunun kurtarılmasını ve Fransa'nın Alman-İspanyol istilasına maruz kalmasının önlenmesini rica ediyordu. Kanuni, elçiyi dinledikten sonra meseleyi vezirleri ile görüştü. Gerçekten Fransa seddi de yıkılırsa 5. Karl'ın Hıristiyan Avrupaya hâkim olacağına, bunun Osmanlı cihan imparatorluğu için açık bir tehdit mahiyetinde bulunduğu karar verildi. Bu karar, XVI. yüzyıl dünya siyasi tarihinin önemli bir dönüm noktasını teşkil etmekte idi. Gerçekten Türk müdahalesi ve Luther'in ortaya çıkışı Fransa'yı Almanya'nın elinden kurtarmıştır. Ancak böylece Kanuni ile 5. Karl arasında ölesiye bir mücadele devri açılmış bulunuyordu. Bu mücadele karada ve denizde birkaç cephede birden çeyrek yüzyıldan fazla sürecekti. Bu arada belirtmemiz gerekir ki Luther, Türkleri Tanrı tarafından Hıristiyanlığı tedip, tecziye ve ıslah için gönderilmiş millet sıfatı ile selamlamakta idi. Kanuni, Fatih'in Katolik mezhebinin baskısından Ortodoks mezhebini kurtarması gibi, Protestan mezhebini kurtarmaya azimli idi.

Kanuni'nin Üçüncü Seferi: 2. Engürüs veya Mohaç Seferi

Kanuni, 23 Nisan 1526 tarihinde üçüncü sefer-i hümayununa çıkmak üzere İstanbul'dan ayrılmıştı. Bu sıralarda şeyhülislam Zenbilli Ali Cemali Efendi ölmüş, yerine Kemal Paşazade Ahmed Şemseddin Efendi getirilmişti. Osmanlıların 1521

Belgrad seferinden beş yıl sonra Orta Avrupa'ya tekrar sefer açmaları 5. Karl'ı telaşlandırmış, Macaristan Kırallı II. Lajos, bütün Avrupa'dan yardım istemişti. Aslında bu savaşın sebebi, Macaristan'ın İran ile ittifak müzakerelerinde bulunması, ayrıca Macaristan'ın Eflak ve Boğdan prensliklerini metbuları olan Osmanlılar'a karşı kışkırtması idi. 3 Haziran 1526'da öncü olarak gönderilen İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 14 Temmuz'da Petervaradin'i kuşatmış, kuşatmanın ertesi günü şehir teslim olmuş, 27 Temmuz'da da Kale fethedilmiştir. Osiyek (Eszek/Osijek) şehri de aynı gün kendiliğinden teslim oldu. Osmanlı ordusu artık Macar ovasına gelmiş bulunuyordu. Drava nehrinin Tuna'dan ayrıldığı üçgenin kuzey doğusunda, Tuna'nın batı kıyısında Mohaç kasabası bulunuyordu. Burası büyük Macar ovasının başlangıcını teşkil etmekte idi. Nihayet Macarlar, zaferden emin bir surette Osmanlı tümenlerinin arasına girdikten az sonra Osmanlı topçusu ile karşılaştılar. 300 topun bir anda ateşlenmesi, Macar zırhlı süvari tümenlerini perişan etti. Kısa zamanda bütün Macar ordusu perişan olmuştu. İki saat içinde öldürülen 25.000 Macar askeri dışında geri kalan Macar ordusu Karasu bataklığına sürülmüştü. Kral II. Lajos da kendisini kurtaramadı ve atı ile beraber bataklığa sürüklenip boğuldu. Gerçekten Mohaç, cihan tarihinin en kesin sonuçlu örnek imha savaşlarından biri idi. Böylece 637 yıllık Macar kiralığı tarih ve siyasal coğrafyadan silinmiş oldu. Mohaç'tan Buda, bugünkü Budapeşte şehrine 8 günde gelindi. 11 Eylül 1526'da Kanuni, hiçbir mukavemet görmeksizin Budin'e yani Macar kiralığının taht şehrine girdi. Kırallı II. Lajos'un eşi, 5. Karl'ın kız kardeşi kiralıçe Maria, Mohaç bozgununu haber alır almaz Budapeşte'yi terkederek kardeşi Avusturya Arşidükü Ferdinand'a sığınmıştı. Bunun üzerine Buda ve Peşte şehirlerinden gelen birer heyet, Kanuni'ye bu şehrin anahtarlarını teslim etmiş, Budapeşte kendiliğinden teslim olduğu için Osmanlı askeri, halkın canına, özgürlüğüne ve malına dokunmamıştır. Kanuni Budapeşte'deki 13 günlük ikameti sırasında Macaristan'ın statüsünü tanzim etmiştir. Buna göre Macaristan, Osmanlılara bağlı bir kiralık olacak, bu kiralık, Osmanlı dostu olarak bilinen ve Mohaç savaşına katılmayan Zapolya'ya verilecekti.

Kanuni'nin Dördüncü Seferi: I. Viyana Seferi (Gazay-ı Bec) (1529)

Kanuni 10 Mayıs 1529 tarihinde İstanbul'dan hareketle dördüncü seferine çıkmıştır. Bu seferin sebebi, Macaristan üzerindeki iddialarından vazgeçmeyen Ferdinand'a gerekli dersi vermektir. Ferdinand, Zapolya'yı devamlı şekilde rahatsız

etmekte idi. Zapolya, Kuzeydoğu Macaristan'da Tokay'da Ferdinand'a karşı yaptığı savaşı kaybetmiş, bunun üzerine Ferdinand, başta Budapeşte olmak üzere Macaristan'ın büyük kısmını ele geçirmiş; Zapolya, Erdel'e çekilmişti. Bu seferin amacı, Almanlar'ı Macaristan'dan çıkarmaktı. Kanuni, 3 Eylül 1529'da Budin kuşatmasına başladı. Budin 20 Ağustos 1527'de Ferdinand tarafından işgal edilmişti. Ancak Osmanlı ordusunun kudret ve ihtişamı karşısında Almanlar, beş gün sonra 8 Eylül 1529'da Budin kalesini Osmanlılara teslim ettiler. 14 Eylül'de de Budapeşte kırallık sarayında Kırıl Zapolya'nın taç giyme töreni yapıldı. 22 Eylül'de ordu, Osmanlı-Almanya sınırını geçti, yani Avusturya'ya girdi. Alman öncü kuvvetleri kesin şekilde yenildi. Osmanlılar Viyana üzerine gelirken, Ferdinand, Linz'e çekildi. Viyana kuşatıldı. (27 Eylül-16 Ekim 1529). Ancak Belgrad, Mohaç ve Budin'de bırakılan ağırtoplar olmadığı için, orta ve hafif toplarla kalede istenilen büyüklükte gedikler açılmadı. Kanuni, 17 günlük kuşatmayı yeterli bularak 14 Ekim'de kuşatmanın kaldırılmasına karar verdi. 16 Ekim'de de Osmanlı ordusu, Viyana önlerinden güney doğuya doğru çekilmeye başladı. Viyana-Budin yolu 9 günde alındı. 25 Ekim 1529'da Budin'e gelindi. Osmanlı ordusu, Viyana'dan güney doğu yolu ile çekilirken Osmanlı tarihinin en büyük akın hareketi de yapılmış, bu sayede Osmanlı ordusu hiçbir şekilde rahatsız edilmeksizin Viyana önlerinden çekilmiş, Almanya da Macaristan'ın Osmanlılara ait olduğunu kabul mecburiyetinde kalmıştır. Böylece Osmanlıların kararlı müdahalesi ile 5. Karl'ın Avrupa egemenliği projesi suya düşmüştür. Bu durumda 5. Karl 1532 Nurnberg barışı ile Protestanlığı resmen tanımıştır.

Almanların Budin Kuşatması ve Yenilmeleri (1530-31)

Macaristan'ın güney batısında bulunan Sigetvar kalesi, Avusturya arşidükü Ferdinand'ın elinde idi. Budin kalesi muhafızı Kasım Paşa, bu kaleyi almak için harekete geçmişti. Bu hareket karşı tarafa Budin kuşatması ile mukabele etme fırsatı vermişti. Ancak Kasım Paşa, Akıncıların komutanı Yahya Paşazade Mehmed Bey'in de yardımı ile Almanları bozguna uğrattı. 25 Nisan 1532'de Kanuni, Almanya üzerine ikinci seferini başlattı. Bu sefere sadrazam İbrahim Paşa da katılıyordu. Kanuni'nin Almanya'dan toprak almak gibi bir niyeti yoktu. Sadece Osmanlı egemenliğini Avrupa kıtasında kabul ettirmeye kesin kararlı idi. Bu arada Ferdinand'ın elinde bulunan Macar kaleleri de alınmıştı. 28 Ağustos 1532'de Avusturya sınırına 2 km.uzaklıktaki Güns kalesi, 11 Eylül 1532'de de Viyana-

Venedig yolu üzerindeki Graz feth edilmiştir. Bundan sonra da Almanya'nın barış isteyen elçilerininin 10 Ocak 1533 tarihinde İstanbul'a geldiğini görüyoruz. 5 ay 12 gün süren müzakerelerden sonra 22 Haziran 1533 tarihinde Almanya ile barış imzalanmıştır. Barış, Ferdinand ile imzalanıyor, 5. Karl bundan hariç tutuluyordu. Bu barış anlaşmasına göre Ferdinand, Zapolya gibi Kanuni'ye bağlı olacak, Zapolya'yı da Macaristan kralı olarak tanıyacaktı.

İran sınırına yakın bölgelerde zaman zaman her iki ülke valileri, kendi merkezi yönetimlerinden ayrılır ve karşı tarafa sığınırldı. Bu sırada İran'a bağlı bulunan Bağdad şehrinin valisi, kentin anahtarını Osmanlı padişahına göndermişti. Bunu duyan Şah Tahmasb, Bağdad üzerine yürümüştü. Bunu duyan Kanuni, sefere karar vermişti. 1533 Sonbaharında İbrahim Paşa önemli bir kuvvetle doğuya gönderilmiş, kendisine defterdar İskender Çelebi'nin sözlerine kulak vermesi tenbih edilmiş, ancak bu husus, İbrahim Paşa'nın canını sıkmış ve onu ortadan kaldırmak için fırsat kollamaya başlamıştı. Ordu, 1534 İlkbaharında Tebriz üzerine hareket eder. Bilindiği üzere bu seferin adı İrakeyn seferidir. İran ordusu ortalarda görünmez. Orduda bir takım şikâyetler ortaya çıkar. Askerler padişahı başlarında görmek istemektedirler. Bunu fark eden İbrahim Paşa, başkente haberci göndererek Kanuni'yi sefere çıkmaya davet eder. Üsküdar'dan yola çıkan Kanuni ve ordusu Tebriz'e gelir. Daha sonra Bağdad'a hareket edilir. Bağdad'da bir divan toplantısında İbrahim Paşa, İskender Çelebi'nin ölüm fermanını padişaha onaylatır. İskender Çelebi, Bağdad'da asılır. İbrahim bu sefer sırasında bir valinin kışkırtması sonucu "Serasker Sultan" ünvanını kullanmıştı. İskender Çelebi'yi de bu ünvanı kullanmasını istemediği için öldürmüştü. İslamiyet açısından da aleyhinde bazı söylentiler dolaşmakta idi. Şehzade Mustafa taraftarı olduğu için Hürrem Sultan da aleyhinde idi. Nihayet onun da etkisiyle Kanuni hem devlet işlerini görüşmek hem de bir akşam yemeği için İbrahim Paşa'yı saraya davet etmiş ve o gece dinlenmeye çekildiği sırada, sarayın dilsiz cellatlarına boğdurmuştur. (1536). Yerine Ayas Paşa sadrazamlığa getirilmiş, At Meydanındaki sarayı da okula dönüştürülerek İç oğlanlarının eğitime tahsis edilmiştir.

7. Sefer-i Hümayun: İtalya (Korfu ve Pulya) Seferi (1537)

Hatırlanacağı üzere güney İtalya, 5. Karl'ın İspanya tacına dahil bulunuyordu. Osmanlı savaş projesi, Adriyatik'te Venedig'e ağır bir darbe indirirken, aynı zamanda güney İtalya'daki İspanyol ülkelerini vurmaktı. Güney İtalya'daki Pulya

eyaleti hedef seçilmişti. Bu eyaletin bir kısmı, Fatih'in son senesinde Osmanlılar tarafından alınmış ve burada Otranto sancak beyliği kurulmuştu. 280 parçalık Osmanlı donanmasına Kaptan-ı Derya ve Cezayir Beylerbeyi Barbaros Hayreddin Paşa kumanda ediyordu. 17 Mayıs 1537'de Kanuni, ordu ile harekete geçmiş, 13 Temmuz'da Avlonya'ya gelinmiştir. İçinde, başkomutan atanmış bulunan 3. Vezir damat Lutfi Paşa'nın da bulunduğu Barbaros Hayreddin Paşa komutasındaki donanma da 11 Temmuz 1537'de Avlonya körfezine girmiş bulunuyordu, 23 Temmuz 1537'de İtalya'nın Pulya eyaletine çıkıldı. Ancak Korfu adasının fethine karar verildiği için Pulya boşaltılarak Avlonya'ya dönülmüştür. Bununla beraber Venedig'in barış istemesi, Fransa'nın da bu barış için tavassut etmesi sonucunda kuşatma kaldırılmış, 15 Eylül'de İstanbul'a dönmek üzere harekete geçilmiştir.

8. Sefer-i Hümayun: Boğdan (Moldavya) Seferi (1538)

Barbaros Hayreddin Paşa'nın Akdeniz, Mısır beylerbeyi Süleyman Paşa'nın Hindistan seferine çıktıkları sırada Kanuni de Boğdan seferine çıkmak üzere 8 Temmuz 1538'de İstanbul'dan ayrılmıştı. Zira Boğdan Voyvodası Petru Rareş, Ferdinand'ın teşviki ile Venedig doçu (1524-1538) Andrea Gritti'nin oğlu Aloisio Gritti'yi öldürmüştü, ayrıca Bohemya kralının teşvikiyle Lehistan topraklarına tecavüzde bulunmuştu. Bu sefer sonunda burası İstanbul' a bağlandı ve topraklarının bir kısmı da elinden alındı. Bu sırada 20 Ekim 1540'da yapılan bir barış anlaşması ile Osmanlılarla Venedig arasındaki savaş haline son verildi.

9. Sefer-i Hümayun: Budin Seferi (1541) ve Macaristan'ın Bir Eyalet olarak Osmanlılar'a Bağlanması

20 Haziran 1541 tarihinde Kanuni, dokuzuncu seferine çıktı. Seferin sebebi Ferdinand'ın Macaristan işlerine karışması idi. Zira Macaristan kralı Zapolya, 22 Ağustos 1540'da ölmüş, bunun üzerine Ferdinand 25 Mayıs 1541'de Macaristan'a taaruza başlamıştı. Ferdinand'ın elçisi, Ferdinand'ın Macaristan kralı olarak tanınması şartı ile Zapolya'nın kabul etmiş bulunduğu bağlılık bağları ile Osmanlılara bağlanacağını söyleyip kiralık tacı dilenirken Almanlar da İstolnibelgrad başta olmak üzere bir çok Macar şehrini ele geçirmeye çalışıyorlardı ve Budapeşte'yi de kuşatmaya başlamışlardı. Ancak Osmanlılar karşısında başarılı olamadılar. Kanuni, Zapolya'nın 13 aylık oğlu bebek krala Erdel (Transilvanya)

prensliğini vermiş, Macaristan kiralığını ondan alarak bir eyalet olarak Osmanlı İmparatorluğuna bağlamıştır. (29 Ağustos 1541).

Budin Zaferi (24 Kasım 1542)

Ferdinand, Osmanlı kuvvetlerinin kışın yardıma gelemeyeceğini düşünerek bir sonbahar seferi ile Budin'i almayı planlamış, Alman ordusu 17 Kasım 1542'de Budin önlerine gelerek şehri kuşatmıştı. Alman ordusu içinde İspanyol ve Papalık kuvvetleri de bulunuyordu. Buna rağmen bu Haçlı ordusu Budin önlerinde bir haftadan fazla tutunamadı. Böylece orta Avrupa'daki Osmanlı üstünlüğü bir defa daha teyid edilmiştir. Kanuni, Budin zaferinden sonraki baharda, 1543 yılında Almanya'ya bir sefer daha yapmak suretiyle orta Avrupadaki Osmanlı egemenliğini perçinlemek kararı almıştır.

2. Sefer-i Hümayun: Estergon Seferi (1543)

Kanuni, 23 Nisan 1543'te onuncu seferine çıkmak üzere kışı geçirdiği Edirne'den hareket etmiş, aynı yılın 28 Mayıs'ında da Barbaros, Almanya-İspanya'ya batıdan ikinci bir cephe açmak üzere Fransa seferine çıkmıştır. Balkanlarda 22 Haziran 1543'te Valpo kalesi, 4 Temmuz 1543'de Peç, 5 Temmuz 1543'de de Şikloş geri alınmış, 10 Ağustos 1543'de de Budapeşte'nin 30 km. kuzey batısında bulunan Estergon yeniden fethedilmiştir. Bunları 9 Eylül 1543'de İstolnibelgrad'ın fethi takip etmiştir. Böylece 5. Karl, her cephede tamamen yenilmiş ve sinmiştir. Bundan sonra diplomatik faaliyetler başlamış, 10 Kasım 1545'de Almanya ile bir buçuk yıllık bir mütareke imzalanmıştır. Bu mütarekeye göre Ferdinand, Osmanlılara yıllık vergi verir bir tabii olmakta devam ediyordu. Kanuni, 18 Ekim 1546'da kışı geçirmek üzere Edirne'ye gelmiş, 14 Aralık'ta da Almanya elçisi gelmiş, nihayet 13 Haziran 1547'de barışın esasları üzerinde kesin anlaşmaya varılmış, 19 Haziran 1547'de İstanbul Muahedesi imzalanarak Almanya ile Osmanlılar arasındaki savaş haline son verilmiştir. 1551 yılına kadar süren dört yıl içinde bu anlaşmayı bozacak hiçbir önemli olay olmamış, bu arada Kanuni, İran'a ikinci seferini (11. Sefer-i Hümayun) yapmıştır.

Kanuni ve Akdeniz

Bilindiği üzere Barbaros kardeşler şahsi teşebbüsleri ile Cezayir’de adeta bir devlet kurmuşlar, Osmanlı egemenliğini ilk defa olarak Mağrib’e götürmüşlerdi. Gerçekten Barbaros, Osmanlıların Cezayir Beylerbeyi sanıyla batı Akdeniz’de İspanyollarla savaşmıştı. Kanuni, onun İstanbul’a gelmesini bildiren hattı-ı hümayununu bir deniz subayı olan Sinan Çavuş ile göndermiş o da, hemen bütün amiralleri ile İstanbul’a gelmeye karar vermiştir. Böylece lafzan bir Osmanlı eyaleti olan Cezayir, fiilen imparatorluğa katılmış oluyordu. Barbaros, İspanya’ya ait İtalyan topraklarını dehşet içinde bırakarak Cezayir-İstanbul yolunu açmış, Akdeniz’i baştanbaşa geçmiştir. Barbaros böylece 27 Aralık 1533’de İstanbul limanına gelmiş bulunuyordu. Ertesi sabah Kanuni, Barbaros’u 18 amirali ile beraber kabul etti. 6 Nisan 1534’de toplanan Divan-ı Hümayun’da Barbaros’a hil’at giydirilip Kaptan-ı Deryalığa tayin fermanı verildi.

Barbaros’un Tunus Fethi (22 Ağustos 1534)

Barbaros, Tunus’a çıkartma yaptığı sırada Kanuni, Tebriz’e yerleşen sadrazam Damat İbrahim Paşa ile birleşmek üzere Doğu Anadolu’da bulunuyordu. Tunus’un fethi üzerine Barbaros, Kaptan-ı Deryalık ve Cezayir Beylerbeyliği makamlarına ek olarak Divan-ı Hümayun tarafından bir beylerbeyi tayinine kadar Tunus beylerbeyi vekilliğini üzerine aldı.

5. Karl’ın Tunus’u Zaptı (21 Temmuz 1535)

5. Karl, 29 Mayıs 1535 tarihinde Tunus’a müteveccihen Barselona limanından ayrılmıştı. 17 günde Barselona-Tunus yolu alındı ve 15 Haziran’da Tunus şehrinin limanı olan Halku’l-Vad’e asker çıkarıldı. Halku’l-Vad alındığı takdirde Tunus şehrinin savunmasına askerlik bakımından imkân yoktu. Kuşatmaya 5. Karl, donanmaya da Andrea Doria nezaret ediyordu. Halku’l-Vad kuşatması tam bir ay sürdü. Barbaros, bu sırada Halku’l-Vad’de değil, Tunus’ta idi. Nihayet 15 Temmuz’da Halku’l-Vad, düştü. Orayı korumaya çalışan Sinan Reis, maiyeti ve sağ kalan Türk levendleri ile beraber Tunus’a gelerek Barbaros’un kuvvetlerine katıldılar. Haçlılar, Araplar ve asiler tarafından sarılan Barbaros, korkunç bir yarma hareketi yaptı. Tunus Körfezini baştanbaşa dolaşarak Sicilya’nın güney batısına bakan Bon burnuna geldi. Kendisini bekleyen Osmanlı gemilerine bindi. 21 Temmuz da da Haçlılar, Tunus şehrine girdi. 30.000 Arap boğazlandı.

10.000 genç kadın ve çocuk esir alındı. Camiler, medreseler, türbeler tahrip edildi. Saraylar yağma edildi. Kütüphanelerdeki on binlerce yazma kitap yakıldı. 8 Ağustos 1535’de Tunus Sultanı Mevlay Hasan ile 5.Karl arasında bir ittifak muahedesi imzalandı. Bu suretle Tunus, 11 ay Osmanlı idaresinde kalmış, bundan sonra 39 yıl, 1 ay, 23 gün sürecek olan İspanyol egemenliği başlamıştır. Bilindiği üzere Tunus, 13 Eylül 1574’de Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa tarafından fethedilmiş ve 1881 Fransız işgaline kadar Osmanlı İmparatorluğuna bağlı kalmıştır.

Fransa’ya İlk Kapitülasyonların Verilmesi (18 Şubat 1536)

Hatırlanacağı üzere Sadrazam İbrahim Paşa, Fransa’ya “Kapitülasyon” denilen bazı imtiyazları veren anlaşmayı 18 Şubat 1536’da imzaladı. Osmanlılar, Fransa’ya bir takım ticaret imtiyazları vererek bu devleti, diğer Avrupa devletlerinden üstün bir mevkiye yükseltiyor, böylece Fransa, ticaret yolu ile İspanya ve Venedig gibi kazançlar sağlayacak ve 5. Karl’ın imparatorluğuna karşı koyabilmek için kalkınabilecekti. Fransa, böylece Osmanlıların vasali bir devlet olmayı kabul etmiş oluyor, bu imtiyazlardan minnetdar olan Fransa, her yıl belirli bir vergi ve padişaha belirli miktarda hediye vermeyi kabul ediyordu.

Barbaros’un Kiklad Adalarını Fethi (1537 Sonbaharı)

Barbaros İtalya’dan çekildikten sonra Mora’nın güneyindeki Modon’a geldi. 70 harp gemisi ile güney Ege’de bulunan Venedig’e ait Kiklad adaları üzerine yürüdü. Bu adaların alınmasından sonra da Barbaros, Kasım 1537’de İstanbul’a döndü. Kış İstanbul’da geçirdikten sonra 7 Haziran 1538’de tekrar sefere çıktı. 8 Temmuz 1538’de Kanuni, Boğdan seferine çıkmak üzere İstanbul’dan ayrılmıştı. Barbaros’un bu ikinci seferi ile Ege, Venediglilerden temizlenmiş, sıra bu denizi Akdenizden ayıran adalara gelmişti. Temmuz 1538’de Girit seferi yapıldı.

Preveze’de Barbaros, Birleşik Avrupa Donanmasını Yenerek Tarihin En Büyük Deniz Zaferini Kazanıyor ve Akdeniz’de Osmanlı Hâkimiyetini Gerçekleştiriyor. (28 Eylül 1538)

1538 yılının yaz aylarının başlangıçlarında hemen bütün Avrupa Hıristiyan devletlerinin katılmalarıyla büyük bir armada meydana getirilmiş, 5. Karl, bu korkunç kuvvete Andrea Doria’yı başkomutan tayin etmişti. Ancak Barbaros Hayrettin Paşa’nın esiri olan Hıristiyan armada, küçük filolar halinde Osmanlılar tarafından imha edilirken, Barbaros’tan sonra Türk deniz tarihinin en büyük bir

siması olan Turgut Reis, düşmanın arkasına düştü ve geri dönmek isteyen Haçlı gemilerini top ateşi ile batırdı. Barbaros, takriben beş saatte bu şaşırtıcı neticeyi aldıktan sonra, büyük zaferin müjdesini vermek için oğlu Hasan Bey'i Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdi. Kanuni, o sırada Boğdan seferinden Edirne'ye dönüyordu. Yanbolu konağında iken Hasan Bey, ordugâha geldi. Kanuni, divanı olağanüstü toplantıya çağırды ve bu zaferi "cihad-ı ekber" olarak ilan ettirdi. Preveze'den sonra 5. Karl, Osmanlıları açık denizde yenmekten ümidini kesmişti. Cezayir'de babalığı Barbaros'a vekâlet eden Hasan Reis, İspanya kıyılarına vardı ve iki kez Cebelitarık kalesini ani bir baskınla ele geçirip tahrip etti. 5. Karl, bu defa önce Barbaros'a daha sonra oğulluğu Hasan Reis'e gizlice müracaat ederek Osmanlılarla ilgilerini kesmeleri karşılığında bir takım vaadlerde bulunmuştu. Bu müracaatlardan bir sonuç alınamayacağı aşikârdı. Barbaroszade Hasan Bey de Cezayir önlerinde 5. Karl'ın komuta ettiği Haçlı donanma ve ordusunu yok etmişti. (24 Ekim 1541)

Barbaros'un Nice Seferi (1543 yazı) ve Donanma-yı Hümayun'un Toulon'da Kışlaması (1543-1544 kışı)

Cezayir zaferinden iki yıl geçmemişti ki Divan-ı Hümayun, Barbaros'un komutasındaki Osmanlı donanmasının, Fransa kralı I. Francois'nin 5. Karl ile yaptığı savaşta yardımcı olması için Fransa'ya gönderilmesine karar verdi. Barbaros'a bu devlete mümkün olan her türlü yardımın yapılması emri verildi. Bu arada Kanuni, Barbaros'un İstanbul'dan hareketinden 35 gün önce 23 Nisan 1543'de 10. Seferi Estergon seferine çıkmak üzere ordu ile Edirne'den ayrılmıştı. Osmanlı donanmasının Marsilya'dan Toulon'a geldiği sırada 10 Ağustos 1543'de Kanuni de Estergon'u feth etmişti. Toulon'a I. Francois'nin emri ile daha önce Divan-ı Hümayun ile bu şekilde anlaşmaya varıldığından Osmanlılara verilmiş ve kalesine Türk bayrağı çekilmiştir. Burada fazla kalmayan Barbaros, Antibes'e oradan da Nice'e gelmiştir. Nice ve çevresini teşkil eden kontluk, o sırada Fransa'ya ait değildi. Yapılan savaş sonunda Nice teslim oldu. Barbaros, Nice'i Fransızlara teslim etti. Barbaros, kışı geçirmek üzere Toulon'a geldi. Toulon'u Osmanlı üssü olarak kabul eden anlaşma, 16 Eylül 1543 tarihinde Osmanlılar ile Fransa arasında imzalandı. Nice seferi, Barbaros'un denizde geçen uzun hayatının da son seferi oldu. İstanbul'a döndükten iki yıl sonra da öldü. Yaşı 80'e yaklaşmıştı.

Barbaros'un Nice seferine katılan büyük Osmanlı bilgini Matrakçı Nasuh'un Kanuni'nin ikinci Macaristan seferini anlatan *Tarih-i Feth-i Şikloş ve Estergon ve İstunibelgrad* adlı eserinde aynı zamanda Nice seferini de anlatmaktadır. Matrakçı, aynı zamanda İstanbul-Budapeşte arasındaki menzillerle Nice, Antibes (Kal'a-i İnteb), Marsilya ve Toulon'un minyatür halinde resimlerini de yapmıştır. Fransız tarihçisi Jane Laroche, bu minyatürlerin Fransız limanlarının XVI. yüzyıl ortalarındaki topografyasını dikkate değer bir doğrulukla aksettirdiğini yazmaktadır. (Bak. Jane Laroche, *Quatre ports Français pris sur le vif par des Turcs*, p.120-125, Paris 1963). Bu minyatürlerin ünlü nakkaş, şair ve denizci Nigari Haydar Reis (1494-1572) tarafından yapıldığı sanılmışsa da bu satırların yazarı tarafından Matrakçı Nasuh'un eseri olduğu "itirazı müşkül delillerle" ortaya konmuştur.

Kanuni'nin 1548 İran Seferi

İran üzerine daha önce birçok kez yürünmüş, İran'a ait birçok önemli şehir ve kaleler alınmış olmasına rağmen Osmanlı ordusu çekilince Safeviler, alınmış olan yerleri geri alıyorlardı. Ancak bu sırada Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza, Osmanlılar'a sığınmış, ağabeyi ile mücadele edebilmek üzere Osmanlı hükümdarından yardım istemişti. Ulama Paşa komutasında bir Osmanlı ordusu İran üzerine gönderilmiş, ayrıca Ulama Paşa Elkas Mirza'ya lala tayin edilmişti. Kanuni de harekete geçmiş (1548), üçüncü kez olarak Tebriz'e gelmişti. Daha sonra Van kalesi alındı. Tahmasb, yine ortalarda görünmüyordu. Osmanlı ordusu Halep'e girmek üzereyken Elkas Mirza, Isfahan ve Kum dolaylarına akınlar yapmakla görevlendirildi. Osmanlı ordusunun dönüşünü fırsat bilen Şah Tahmasb, gene harekete geçmişti. Ancak o sıralarda Halep'te bulunan Kanuni Diyarbakır'a dönerek (1549), Doğu Anadolu'daki otoritesini sağlamlaştırmak için gerekenleri yapmıştı. Bu sıralarda İstanbul'da Kanuni'nin emri ile onun adına yakışacak bir cami yapılması için hazırlıklara başlanmış, 1550 yılında dönemin ünlü mimarı Sinan tarafından yapımına başlanan Süleymaniye Camii, 6 yılda tamamlanmıştır.

Turgut Reis ve Trablus

Bu sıralarda Osmanlılar, hemen hemen bütün Akdeniz'e egemen olmuşlardı. Ancak Barbaros'un yetiştirdiği Turgut Reis, Korsika'ya karşı giriştiği bir akın sırasında Doria tarafından esir alınmış, daha sonra Barbaros tarafından

kurtarılmıştı. Bundan sonra Turgut Reis, Cerbe adasını ele geçirip burasını kendisine üs yaptı. Kısa bir süre sonra da Tunus ile Trablus arasındaki Mehdiye şehrini almayı başardı. 1551’de Akdenizdeki Hıristiyan denizcilerin merkezi durumunda olan Malta adasını kuşattı. Ancak donanmadaki komutanlar arasında anlaşmazlık çıktığı için kuşatmayı kaldırdı. Malta şövalyelerinin elinde bulunan Trablus’u denizden kuşatarak orasını ele geçirdi ve orada üslenmek için hazırlıklara başladı. Bu sırada Piri Reis, Hind okyanusunda seferde idi. Hadım Süleyman Paşa tarafından alınmış olan Aden, Portekizliler tarafından 1551’de işgal edilmişti. Bunun üzerine Mısır’daki Osmanlı donanması, Piri Reis yönetiminde harekete geçerek Aden geri alındı. Piri Reis, daha sonra Hürmüz’ü kuşattı. Başarılı olamayınca Osmanlılar, Basra’ya geri çekildiler. Hindistan sularında Portekiz donanması ile karşılaşan Piri Reis, elinden bir şey gelmeyeceğini anlayarak kendine ait iki gemi ile Kahire’ye döndü. Bu dönüşün cezasını ise canını vermek suretiyle ödedi. Gerçekten Piri Reis, donanmayı bırakarak dönmüştü. Basradaki Osmanlı donanmasını getirmek üzere Seydi Ali Reis görevlendirilmişti. Seydi Ali Reis, karadan Basra’ya giderek donanmanın başına geçti. Karşılaştığı Portekiz filosunu yendi. Karşılaştığı ikinci Portekiz filosu ile de çarpışmış, ancak yorgunluğun had safhada olduğunu gören iki tarafın filo komutanları çarpışmaya son verdiler. Ancak o sırada kopan fırtına, Osmanlı donanmasını Hindistan sahillerine sürükledi. Bu sırada Guccerat’a gelen Seydi Ali Reis, kendinden ayrılmak istemeyen adamları ile dört yılda İstanbul’a dönebildi. Bu sefer sırasında başından geçenleri *Miratu’l-Memalik* adlı eserinde yazarak, Kanuni’ye sundu. Karşılık olarak da kendisi ve adamları çeşitli hediyeler aldılar.

Şehzade Mustafa’nın Öldürülmesi

Şehzade Mustafa, Kanuni’nin Gülbahar Sultan’dan olan oğlu idi. Hürrem Sultan, çeşitli entrikalarla Kanuni’nin ondan soğumasını sağlamış bulunuyordu. Bu konuda Hürrem Sultan’ın kızı Mihrimah ile evli olan olan sadrazam Rüstem Paşa ile de anlaşmış durumda idi. Gerçekten Rüstem Paşa, iktidarını şehzade Mustafa’nın bertaraf edilmesi ile devam ettirebileceğine inanıyordu. Bu sebeple Rüstem Paşa ve adamları kendi uydurdukları güya Şehzade Mustafa ile Şah Tahmasb arasındaki gizli yazışmaları Kanuni’ye gönderdiler. Kanuni, bunlara inanmamıştı. Fakat sonraları önce şüphelenmiş, daha sonra da kani olmuştu. Böylece Kanuni, oğlu Mustafa’nın İran’ın desteği ile başkaldıracağına ve devletin

bünyesini sarsacağına inandırılmış bulunuyordu. Bunun üzerine Kanuni, Rüstem Paşa'yı hem geri çağırdı ve ertesi yıl daha büyük bir ordu ile kendisi sefere çıktı. Şehzade Mustafa'ya da sefere katılması için emir gönderdi. Karaman Ereğli'sinde konaklandığında, Şehzade Mustafa, orduya katılmak üzere gelerek padişah çadırına belirli mesafede kendi çadırın kurdurdu. Ertesi gün Şehzade, babasının elini öpmek için babasının çadırına girince orada babası yerine yedi dilsiz cellat ile karşılaştı. Onlarla bir süre boğuştuktan sonra yenik düştü ve hayatına son verildi. Padişah'ın isteğinin dışında hareket edenler, sonlarını ne olacağını görsünler diye Şehzade Mustafa'nın cansız vücudu, çadırın önüne çıkarılarak askerlere gösterildi. Ancak bir süre sonra Yeniçeriler tarafından bu olayın sorumlusu olarak Rüstem Paşa gösterilerek kendisinin görevden alınması istendi. Durumun ciddiyetinin farkında olan Kanuni, Rüstem Paşa'yı geçici bir süre de olsa görevinden uzaklaştırdı.

1554 İnan Seferi

Şehzade Mustafa olayından sonra Kanuni, ordunun başında kışı geçirmek üzere Halep'e yönelmişti. Görevden alınan Rüstem Paşa'nın yerine Kara Ahmed Paşa getirilmişti. Harekât, İlkbaharda başlamış, Şehzade Selim, Anadolu askeri ile sağ kanatta, geleceğin sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa da Rumeli askeri ile sol kanatta olmak üzere, ordu, buradan, Diyarbakır, Erzurum ve Kars yolu ile İnan topraklarına girdi. İnan Şahı ile kesin sonuçlu bir savaş yapılmak isteniyor ancak Şah gene bildiğini okuyor, ortalıkta görünmüyordu. Osmanlı ordusu, İnan topraklarında ilerleyerek bazı şehir ve kaleleri aldı. Bir ara Şah Tahmasb, barış amacıyla ateşkes ilan edeceğine dair bir elçisini Kanuni'nin Erzurum'da bulunan genel karargâhına gönderdi. Bunun üzerine Kanuni, bir iyi niyet ifadesi olarak sefere son verdi ve Amasya'ya doğru yola çıktı. Birkaç ay sonra Şah'ın elçisi olan Başteşrifatçısı ile Osmanlı sadrazamı arasındaki barış görüşmelerine Amasya'da başlanacaktı. Gerçekten Kanuni Amasya'da iken İnan elçileri gelerek Şah'ın şartlarını içeren barış antlaşması metnini sundular. Kanuni, ele geçirdiği İnan topraklarının kendinde kalması şartıyla bu barış önerisini kabul etti. Böylece 1555'de Amasya'da imzalanmış olan Amasya antlaşması, Doğu Anadolu topraklarını uzun zamandan beri kana bulamış olan kavgalara, geçici olarak da olsa, son vermişti. Bu arada Şehzade Mustafa'ya babasının ordugâhına gitmemesi için haber göndermiş olan sadrazam Kara Ahmed Paşa'ya kızmakta olan Kanuni,

hanımı Hürrem ve kızı Mihrimah'ın da baskıları sonucu Ahmet Paşa'yı idam ettirmiş, 29 Eylül 1555'de Rüstem Paşa'yı sadrazamlığa getirmiştir.

Şehzadeler Savaşı

Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi ve şehzade Cihangir'in de bu olaya üzülmeye başlamasından sonra hayatta ikisi de Hürrem'den olan şehzade Selim ve Bayezid kalmıştı. Taht kavgası bu iki şehzade arasında sürmekte idi. Hürrem Sultanın Mart 1558'de ölümünden sonra kavga büyümüş, Tımar sahipleri ve köylüler Bayezid'in, Yeniçeriler ise Selim'in yanında yerlerini almışlardı. Huzursuzluk dan da artınca Şehzadelerin yerleri değiştirildi. Bayezid'in Amasya'ya, Selim'in Kütahya'ya gönderilmesi kararı alındı. Selim, babasının verdiği her emri uyguluyor, Bayezid ise, yerini değiştirmemek için elinden gelen her şeyi yapmaya çalışıyordu. Amacı, başkente yakın olan şimdiki yeri Konya'dan ayrılmamaktı. Sonunda her iki tarafa yardımcı sıfatı ile birer vezir gönderildi. Lala Mustafa Paşa, hazırladığı bir takım hilelerle Bayezid'i babasının gözünden düşürmeyi başardı. Zira o, Selim'in padişah olmasını istiyordu. Kanuni de merkezden Selim'e vezir Sokullu Mehmed Paşa komutasında yardımcı kuvvet göndermişti. İki şehzade Konya yakınlarında karşılaştılar. Yenilen Bayezid, Amasya'ya kaçtı. Artık yapılacak bir şey kalmadığının anlayarak yanına aldığı 10.000 askeri ve dört oğlu ile İran'a doğru yola çıktı.

Cerbe Zaferi (1560)

İçerde Şehzadeler kavgası sürerken ünlü denizciler komutasındaki Osmanlı donanması da Akdeniz'de seferde idi. Turgut Reis'in elinde olan Cerbe adası, İspanyol denizcileri tarafından ele geçirilmek amacı ile kuşatılmış, birleşik Avrupa donanması da (İtalya, İspanya ve Almanya) ada önlerine gelmişti. Fransa kralı ile barış antlaşması imzalamış bulunan İspanya kralı II. Philippe, Osmanlılara ağır bir darbe indirme fırsatının gelmiş bulunduğu inanıyordu. Artık Paşa ünvanını almış bulunan Turgut Reis, Trablus'a çekilmiş, durumu Mora sancak beyi kanalı ile Kanuni'ye bildirmişti. Kanuni, hemen Piyale Paşa komutasında iki yüzden fazla gemiden oluşan bir filoyu, Cerbe önlerine gönderdi. Piyale Paşa emrindeki filo, Turgut Paşa emrindeki gemilerle birleşerek Doğu Akdeniz'deki Preveze'den sonra Orta Akdeniz'de ikinci büyük deniz zaferini kazandı. Birleşik Avrupa donanmasının bir kısım gemileri kaçtı, bir kısım gemileri batırıldı, bazı gemileri de

esir alınarak mürettebatı ile birlikte Piyale Paşa tarafından İstanbul'a getirildi. Böylece 1560'da Osmanlılar, denizlere egemen bir durumda idiler.

Şehzade Bayezid'in Sonu (1561)

Önce Erivan'a gelen Şehzade Bayezid, burada törenle karşılandı. Daha sonra Şah tarafından kabul edildi. Bundan sonra gelen elçiler, Bayezid ve oğullarının geri verilmesi için temaslarını sürdürmekte idiler. Şah ise Bayezid ve oğullarına karşılık Bağdad'ı istiyordu. Kanuni, buna karşı çıkınca, bu defa Şah bunların masraflarının çok olduğundan bahisle kendisine para gönderilmesini istedi. Kanuni, istenen parayı (300.000 altın) gönderdiği takdirde şehzade ve oğullarını göndereceğine dair Şah'tan söz aldıktan sonra parayı gönderdi. Şah da buna karşılık olarak Şehzade ve oğullarını Şehzade Selim'in adamlarına teslim etti. Onlar da, onların hayatlarına hemen son verdiler.

Malta Yenilgisi (1565)

Hatırlanacağı üzere 1522 yılında Rodos'tan kovulan Sen Jan şövalyelerine Avrupa devletleri tarafından Malta adası verilmiş, burada teşkilatlanıp faaliyetlerine devam etmeleri istenmişti. Malta adası, şövalyeler tarafından yapılan kalelerle kuvvetlendirilmişti. Osmanlı sarayına ait bir takım eşyaları İstanbul'a getiren bir gemiye İyonya adaları açığında şövalyeler tarafından el konması Malta seferi için yeterli bir neden oluşturdu. Kaptan-ı Derya Piyale Paşa komutasındaki 200 gemiden oluşan donanma 1565 yılında İstanbul'dan ayrılmıştı. Donanmadaki kara ordusunun komutanlığına da Çandarogulları soyundan Mustafa Paşa atanmıştı. Kanuni, ayrıca, Malta'yı ancak Turgut Reis (Paşa)'in alabileceğini, onun sözlerine önem verilmesini istemişti. Ancak Turgut Reis emrindeki gemiler, donanmaya katılmakta gecikmiş, Piyale Paşa'nın itirazlarına rağmen Mustafa Paşa, adanın kuşatmasını başlatmış, çok sayıda insan ve zaman kaybı olmuştu. Sonunda adanın düşürülemeyeceği anlaşılacak geri çekilmeye karar verildi. Kanuni ve Osmanlı İmparatorluğu, denizlerde ilk kez yenilgiye uğruyordu. Buna rağmen donanma hiçbir kayıp vermeden İstanbul'a döndü. Yenilgiye sebep olan Mustafa Paşa, görevinden alındı. Turgut Reis, başına bir taşın isabeti sonucu şehit düştü. İstanbul'da da sadrazam Ali Paşa ölmüş, yerine Sokullu Mehmed Paşa getirilmişti.

Kanuni'nin Son Seferi Yine Macaristan'a (1566)

Kanuni Sultan Süleyman yaklaşık on yıldır ordunun başında sefere çıkmıyordu. Seferlere başkomutan olarak sadrazam, vezirler ve Kaptan Paşalar gidiyorlardı. Hükümdar ordunun başında bulunmadığı için bazı seferlerin kaybedildiği de oluyordu. Örneğin geçen yıl Osmanlı ordu ve donanması Malta'da yenilgiye uğramıştı. Hükümdar bizzat sefere çıkamadığı için de çevresinde bir takım söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Kanuni, hem bu söylentileri yok etmek, hem de Hıristiyanlara karşı ezici bir zafer kazanarak Malta yenilgisinin acı izlerini ortadan kaldırmak için çok hasta olduğu halde sefere çıkmaya karar verdi. Kanuni, rahatsız olduğu için, ancak şehirlere girerken ata binebiliyor, bunun dışında özel arabasında gidiyordu, Tuna çevresindeki Zemun'da Erdel'de hüküm süren ve Kanuni'nin 18 yaşına gelince Erdel'de voyvoda olacağına söz verdiği Yanoş Sigismund gelerek Kanuni'nin elini öptü. İsteği üzerine Tise ve Erdel arasındaki topraklar Yanoş Sigismund'a bırakıldı. Bu sırada Zigetvar voyvodasının devlet adamlarından birini öldürterek, ganimet olarak alınan mala el koyması üzerine Zigetvar üzerine yüründü. Kale kuşatıldı. 7 Eylül 1566'da teslim alındı. Ancak 5/6 Eylül gecesi de Kanuni ölmüştü. Ordunun sefer halinin devam etmesi için ölümün saklanması yani açıklanmaması gerekiyordu. Sokullu Mehmet Paşa sanki padişah hayatta imiş gibi bir yandan orduyu yönetirken, bir yandan da Kütahya'da bulunan Şehzade Selim'e bir haberci gönderdi ve durumu bildirerek tahta geçmesi çağrısında bulundu. Sokullu, bu arada çok şey bildiği için Hekimbaşını da katlettirdi. 8 Eylül 1566 tarihinde toplanan Divan, zaferi mektuplarla duyurma kararı aldı. Kırım Hanı, İran Şahı ve Avrupada'ki bazı hükümdarlara zafer mektupları gönderildi. Böylece ordu içindeki disiplin, hiçbir güçlük çıkmadan sağlanmış oldu. Kanuni'nin ölümünden bir buçuk ay sonra Sokullu Mehmed Paşa, orduya geriye dönüş emrini verecektir. Zigetvar fethedilip geri dönülmeye başlanınca yine Sokullu'nun marifetiyle taht arabasına Kanuni'ye çok benzeyen padişahın özel emrindeki bir asker oturtulmuştu. Zaman zaman Sokullu, bazı şeyler arzeder gibi arabanın yanına sokularak askerleri kuşkulandırmamaya çalışıyordu. Bu sıralarda ise Selim, Kütahya'dan İstanbul'a oradan da yola çıkarak Belgrad yakınlarında Sokullu ile buluşmuştu. Sokullu işte bu buluşmalardan sonra devlet ileri gelenlerine hükümdarın öldüğü haberini verdi. Sokullu'nun bu davranışlarında ne kadar haklı olduğunu İstanbul'a gelindiği gün çıkan olaylar göstermiştir. Sorun, yeniçerilerden kaynaklanmış, Sokullu bile, bunların ellerinden zor kurtulmuş, yeni

Padişah II. Selim de isteklerine boyun eğerek ulufelerinin artırılmasını kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, böylece Kanuni Sultan Süleyman ile üç kıtada doruğa ulaşmış, 1520'den 1566'ya kadar süren kırkaltı yıl gibi uzun bir süre, Osmanlı Türk rönesansının yaratıcısı ve hamisi, Kanuni tarafından yönetilmiş olan imparatorluk altın çağını yaşamıştır.

2. 5. 3. Matrakçı Nasûh

Hüseyin G. Yurdaydın

Bu yazımızda okuyucularımıza Osmanlı hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman devri (1520-1566)'nin ünlü silahşör, hattat, nakkaş, matematik ve tarih bilgini Matrakçı Nasuh hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Onun hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında bilinenler, biz, bu konuyu ilk defa ele aldığımız zaman ne safhada idi, bizim araştırmalarımız, bu konuda ne gibi yenilikler getirdi, ilkin onu belirtmeye çalışacağız.

Gerçekten Matrakçı Nasuh'un hayatı, eserleri ve şahsiyeti hakkında eksik ve kesin olmayan, hatta birbirini tutmayan bilgilere sahip bulunuyorduk. 1951 yılında bu konu ile ilk defa ilgilendiğimiz zaman, onun, Kanuni dönemi tarihi üzerinde durduğu ve "bir cilt" olduğu söylenen eserinin, nerede bulunduğu dahi bilinmiyordu. Ünlü kitabında Matrakçı Masuh ve eserleri hakkında bilgi veren Ord. Prof. F. Babinger, onun, Kanuni döneminden bahsettiğini ve bir cilt olduğunu söylediği eserinin, yazma nüshaları hakkında "unbekannt=bilinmiyor, meçhul" demektedir.⁵⁹ Ancak Matrakçı'nın Fetihname-i Karabuğdan adlı eseri, T.S.M.K.'nin Revan kısmında, (1284/2) 944/1537 yılında yazılmış olan minyatürlü Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han adlı eseri, İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde, (T5964) bulunmaktadır. Bundan başka Matrakçı, 926/1520 yılında Mecma' el -Tevarih adı ile ünlü Taberi tarihini Arapça aslından Türkçeye çevirmiştir. B. M. Tahir'e göre bu eserde T.S.M.K.'nin Revan kısmında bulunmaktadır. Matrakçı aynı zamanda iyi bir hattat ve matrak oyununun mucidi olarak da tanınmaktaydı. Silahşörlüğe ait eseri Tuhfet el-Guzat'ın bir nüshası ise İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi'nin Esat Efendi kısmında (No.2206), bulunmaktadır. Bu arada Nasuh'un, matematiğe ait üç eserin yazarı olduğu

⁵⁹ Bak. F. Babinger, *Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, s. 66 vd.

belirtilmekte, 940/1533 yılında da öldüğü ileri sürülmekte idi.⁶⁰ Kâtip Çelebi, Keşf el-Zünun adlı ünlü eserinde Nasuh'un matematiğe ait üç eserinin adını verdiği, 940/1533 yılında da öldüğünü söylediği halde, tarihe ait eserlerinden bahsetmemektedir. Kâtip Çelebi, Mecma' el-tevarih adlı bir eser hakkında bilgi vermekte, ancak verdiği bilgilerden, bu eserin, telif mi, yoksa çeviri mi, dolayısıyla yazar ya da çevirenin kim olduğu anlaşılamamaktadır.⁶¹ Ancak British Museum'da bulunan Türkçe yazma eserlerin kataloğunu hazırlayan, bu arada orada bulunan bir Taberi tarihi çevirisi hakkında bilgi veren Charles Rieu'nün belirttiğine göre, Katip Çelebi'nin eserinin British Museum nüshasında (bak. Or. 3144, varak 97b) bulunan bir kenar notu, adı geçen çeviriyi Safi Nasuh el-Şehir bi- Matrakı adlı bir şahsa atfetmektedir. Bu çeviri, Mecma el-Tevarih adını taşımakta ve iki cilde taksim edilmiş bulunmaktadır.

Matrakçı Nasuh ve eserleri hakkındaki bilgileri böylece özetledikten sonra şimdi de bizim bu konudaki çalışmalarımızın sonuçları üzerinde durabiliriz.

Matrakçı'nın doğum tarihi tespit edilememiştir. Matematiğe ait ilk eserinde bulunan bir kayıt, onun, Bosnalı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kayıt, onun, devşirilmiş olabileceği hususunu akla getirmektedir. Âşık Çelebi'nin bu konuda verdiği bilgiler, bu görüşü doğrulamaktadır. Zira onun verdiği bilgilere göre, Matrakçı Nasuh, Enderun'da eğitim görmüştür. Bu okula, Sultan II. Bayezid'in hoca tayin etmiş olduğu ve ömrünün sonuna kadar bu görevde kalmış olan Sa'i'nin öğrencisi olmuştur. Aslında onun da belirttiği üzere, saraydan çıkan bütün "mana ve marifet" sahibi kişiler, onun öğrencisi idiler. Eserinde Sa'i üzerinde özellikle duran Âşık Çelebi, onun bu mana ve marifet sahibi öğrencilerinin seçkin bir temsilcisi olarak Matrakçı Nasuh hakkında bilgi vermektedir.⁶² Böylece II Bayezid döneminde saray okulu Enderun'da öğrenci olduğu anlaşılan Nasuh'un yazı hayatına I. Selim (1512-1520) döneminde girdiği anlaşılmaktadır. Onun, bugünkü bilgilerimize göre ilk eseri matematiğe aittir. Cemal el-Küttab ve Kemal el-Hüssab adını taşıyan bu eser, 923/1517 yılında I. Selim'e sunulmuştur. Kâtip Çelebi'nin bu eserden başka Nasuh'un aynı yıl Selim için el-Ken'aniyye fi el-Hisab adı ile bir eser daha yazdığından bahsetmesi, B. M. Tahir'in adı geçen bu iki eserle birlikte,

⁶⁰ Bak. B. M Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 150, 305 vd.

⁶¹ Kâtip Çelebi, *Keşf el-Zünun*, I, 594; II, 1166, 1520, 1602.

⁶² Bak, Âşık Çelebi, *Meşa'ir el-Şuara*, British Museum, Or. 6434, varak 153 a.

Matrakçı'nın Kanuni döneminde 940/1533 yılında ilk eserini geliştirmek suretiyle yazdığı *Umdet el-Hisab* adlı telifini de I. Selim için 923/1517 yılında yazmış olduğunu belirtmesi, doğru değildir. Gerçekte Nasuh'un matematiğe ait, biri 923/1517 yılında Yavuz Selim, diğeri de 940/1533 yılında Kanuni döneminde yazılmış iki eseri vardır. Ancak Nasuh, ikinci eserini, birincisini yeniden ele almak ve onun sonuna bazı ilaveler yapmak suretiyle kaleme aldığı için aslında bu konuda tek bir eseri olduğunu ifade etmek de olası görünmektedir.

Yavuz Selim devrinde Matrakçı'nın aynı zamanda iyi bir silahşör olarak da ün kazanmaya başladığı görülmektedir. Matrak oyununda ve silahşörlükte akranına olan üstünlüğünü belirten Âşık Çelebi, Celalzade Mustafa⁶³ ve Gelibolulu Mustafa Ali⁶⁴'nin sözlerini, onu bütün Osmanlı ülkelerinde eşine rastlanmayan üstad bir silahşör olarak metheden Kanuni'nin 936/1530 tarihli bir beratı da teyid etmektedir.⁶⁵

Diğer taraftan Nasuh'un, Kanuni'nin 926/1520 yılındaki cülüsundan hemen biraz sonra, ünlü Taberi Tarihi'ni Arapça aslından Türkçeye çevirmeye başladığını görüyoruz. Bu çeviri, işaret edildiği üzere Mecma el-Tevarih adını taşımaktadır. Bu çeviriye ait Blochet'nin tanıttığı Paris nüshasının⁶⁶ incelenmesi ile bunun Nasuh'un çevirisinin ikinci cildine ait olduğu anlaşılmıştır. Çevirinin birinci cildine ait iki nüsha ise Viyana'da (Nat. Bibl. Cod. Mixt. 999 ve 1187) bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in doğumu ile başlayan çevirinin üçüncü cildi ise, İstanbul'da (Fatih Kütüphanesi 4278) bulunmaktadır. Bu yazma, konumuz bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Zira Hz. Muhammed'in doğumu ile başlayan bu yazmada, Taberi'nin eserinin çevirisi sona erince, yazmaya devam edildiği, sonuna kadar Abbasiler devri hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Büyük boyda 538 varak olan bu yazmada varak 504 b'den itibaren kısaca Türklerin menşei, Gazneliler, Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Osman'ın babası Ertuğrul zamanında Karacahisar'ın zaptına kadarki olaylar hakkında bilgi verilmektedir. Böylece anlaşılmaktadır ki Matrakçı, Taberi Tarihi'ni Türkçe'ye çevirmekle beraber, onu yazmak istediği genel tarih için bir kaynak gibi kullanmış, çevirisi sona erince, yazmaya devam ederek ona Türkçe bir ek (zeyl) yazmış, bunun devamı olarak da

⁶³ Bak. *Tabakat el-Memalik ve Derecat el-Mesalik*, Viyana, Nat. Bibl. ,H.O. 41, varak 136 a, b.

⁶⁴ Bak. *Künh el-Ahbar*, British Museum, Or. 7892, varak 34a.

⁶⁵ Bu beratın sureti için bak. H. G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasuh*, Ankara 1963, s. 82-85.

⁶⁶ Bak. *Catalogue de manuscrits Turcs*, Paris 1933, p.21.

bir Osmanlı tarihi kaleme almıştır. Bunlar, tespit ettiğimiz yazma eserlere göre tarafımızdan ortaya konulmuş tamamıyla yeni görüşlerdir.⁶⁷

Diğer taraftan Matrakçı'nın 926/1520 yılında başlayan ve oldukça uzun sürdüğü anlaşılan bu çalışmaları yanında 936/1529 yılında silahşörlüğe ait eseri Tuhfet el-Guzat'ı yazdığını, 940/1533 tarihinde de matematik'e ait ilk eserini gözden geçirerek bazı ilavelerle Umdet el-Hisab adı ile onu yeni bir eser haline getirdiğini, bunlara ait yazma nüshalardan anlamaktayız. Bundan, sonra Matrakçı'nın fırsat buldukça büyük tarihi eserinin Osmanlı tarihine ait bölümünden Kanuni dönemine ait bazı kısımları yazdığı anlaşılmaktadır. Bunlar, yazarın bizzat elinden çıktığı anlaşılan mevcut yazma nüshalarının ortaya koyduğu üzere, 944/1537 yılında kaleme alınmış bulunan ve aynı zamanda minyatürlü olan Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han (Mecmu'-ı Menazil)⁶⁸ ile 945/1538'de yazılmış olan Fetihname-i Karabuğdan adlı eserleridir. Rebi' el-ahir 940/Ekim 1533-Cumada el-ahir 942/Aralık 1535 yılları olayları üzerinde duran, Kanuni'nin bu ilk iran seferi sırasında, İstanbul'dan Tebriz yolu ile Bağdad'a varıncaya ve oradan tekrar İstanbul'a dönünceye kadar geçilmiş olan bütün konak yerlerini, menzilleri isim ve resimleri ile veren *Mecmu'-ı Menâzil*, bu özelliği bakımından da büyük bir önem taşımaktadır. İşte bu ilgi çekici eser üzerinde Prof. Hamit Sadi Selen, Prof.A. Gabriel ve Ord. F. Taeschner çalışmışlardır. Prof. Selen, eserin, yollar ve menziller bakımından önemi üzerinde durmuştur. Prof. Gabriel, Nasuh'un şahsiyeti ve diğer eserleri üzerinde durmuş, bu hususlarda, birçokları yanlış olmasına rağmen bazı tahminlerde bulunmuştur. Ayrıca o, Nasuh'un Kanuni devri tarihine ait eserinin 954/1547 yılına kadar geldiğini söyleyen B. M. Tahir'in sözlerini doğru kabul ederek Nasuh'un 954/1547 yılında öldüğü sonucuna varılabileceğini ileri sürmüştür. Ord. Prof. Dr. F. Taeschner ise, bu konu ile ilgili

⁶⁷ Bu konuda bak. Ord. Prof. Dr. F. Taeschner, "Matrakçı Nasuh", *Der Islam*, Band 40, Februar 1965, s. 200-206.

⁶⁸ Matrakçı'nın bu eseri, Önsöz, Giriş, Çeviri yazı, Notlar ve Dizinler ile Tıpkıbasım halinde bu satırların yazarı tarafından 1976 yılında Ankara'da yayınlanmıştır. Bizim bu çalışmalarımızdan geniş ölçüde yararlandığı açıkça belli olan Kemal Özdemir isimli güya "araştırmacı"(! ?) bir yazar, kaynak göstermeksizin THY'nin aylık dergisi Skylife'da yazdıkları, sanki kendi araştırmalarının sonucu imiş gibi bilgiler vermiştir. (Bak. Sayı 184, (Kasım 1998), s. 52-60. Diğer taraftan bu eser hakkında aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi Atlas'da aynı konuda bilgi veren "editor" İbrahim Baştuğ ise, kaynak olarak gösterdiği bizim araştırmamızdaki haritadan hiç değilse, "kısmen" yararlandığını ifade etmek lütfunda bulunmuştur. (Bak. Sayı 73, (Nisan 1999), s.108-126.

iki araştırmasında, yazarın hattı ve resimlendirmesi ile hükümdar için özel olarak hazırlanmış olduğunu ifade ettiği bu eserin başlığının, bir kitap ünvanından çok, bir bölümü hatırlattığını işaretle, bunun, daha büyük bir tarihi eserin,  rneğin B. M. Tahir'in resimli olduğunu söylediği Tuhfet el-Guzat'ın bir parçası olabileceğini belirtmiştir. Gerçekten bu eser, Matrakçı'nın daha büyük tarihi bir eserinin bir bölümünden ibarettir. Ancak bu daha büyük tarihi eser, Prof. Taeschner'in sandığı gibi Nasuh'un silahşörlüğe ait eseri değil, Kanuni devri tarihi üzerinde duran Süleyman-name'sidir.

Matrakçı'nın eserinin, Süleyman-name bölümü üzerindeki çalışmalarının, Mecmu'-ı Menazil'inin yazılıp resimlendirilmesini takip eden yıllara rastladığı anlaşılmaktadır. Zira bugün TSMK'nın Revan kısmında bulunan ve Kanuni'nin c l sundan 944/1537 yılına kadar gelen olaylar üzerinde duran anonim bir yazmanın, Mecmu'-ı Menazil'in yardımı ile Matrakçı'nın Süleyman -name'sinin ilk kısmı olduğu tespit edilmiştir. Gerçekten minyatürlü olan Men zil'in Kanuni'nin ilk İran seferini anlatan metin kısmı, adı geçen Revan yazmasının ilgili yerinde 940-942/1533-1535 yılları olayları halinde aynen yer almış bulunmaktadır. Kanuni'nin 945/1538'de yapılan Karabuğdan seferi üzerinde duran Matrakçı'nın Fetihname-i Karabuğdan adlı eseri ise,⁶⁹ 944/1537 yılına kadar gelen Süleyman-name 'nin üzerinde durulan Revan nüshasının bir devamı durumundadır. Bu arada belirtmemiz gereken bir husus da, Matrakçı'nın Beyan-ı Menazil...'den başka kendisi tarafından yazılıp resimlendirilmiş minyatürlü iki eserinin daha olduğudur. Bu iki eserden birisi Tarih-i Sultan Bayezid adını taşımaktadır ve II Bayezid devrinde yapılmış seferlerle ilgili olarak Kili, Akkerman, İnebahtı, Moton ve Gülek şehir ve kaleleri ile o zamanki Osmanlı donanmasına ait kendi firasının eseri olan minyatürleri içine almaktadır.⁷⁰ Matrakçı'nın diğer minyatürlü eseri ise Kanuni devrinin 949-950/1542-1543 yılları olayları üzerinde duran Tarih-i Feth-i şikloş ve Estergon ve İstuni-Belgrad adını taşımaktadır.⁷¹ Yanlış olarak Sinan avuş'a atfedilen bu eser,⁷² Matrakçı tarafından yazılmış, içinde bulunan 32 minyatür de

⁶⁹ Bak. TSMK, Revan 1284/2.

⁷⁰ Bak. TSMK, Revan 1272.

⁷¹ Bak. TSMK; Hazine 1608.

⁷² Bütün bu araştırmalara rağmen, bu eser, Sinan avuş'un Telifi olarak Kültür Bakanlığı ve Tarih Araştırma Vakfının da yardımları ile Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Profesörlerinden Süheyla Artemel tarafından pek çoğu yanlış olan İngilizce açıklamalarla 1987 yılında yayınlanmıştır. Onun açıklamaları üzerinde durmaya değmez. Zira kendisi gerçekten bu

Matrakçı'nın fırçasından çıkmıştır.⁷³ Bu minyatürlü eserin, 950/1543 yılı olaylarından bahseden kısmı, Matrakçı'nın Süleyman-name'sinin 950/1543-958/1551 yılları olayları üzerinde duran İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi nüshasının (bak.no.379) 950/1543 yılı olaylarından bahseden kısmı ile satır satır aynı bulunmaktadır. Diğer minyatürlü eserleri gibi Kanuni'nin 1542-1543 yıllarında olan ikinci Macaristan seferinde konup göçülmüş olan konaklar, menziller ile gene bu yıllarda Fransa'ya yardım için güney Fransa kıyılarında, Nis, Tulon, Marsilya, Reggio, Antibes ve öteki şehirler arasında hareket halinde bulunan Barbaros Hayrettin Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasının uğramış bulunduğu liman ve şehirleri "isim ve resimleriyle" veren Matrakçı'nın bu eseri de, hükümdar için özel olarak hazırlanmıştır.

Bu konu ile ilgili sözlerimizi sona erdirirken Matrakçı'nın şahsiyeti ve Kanuni döneminde yaşadığı bilinen Nasuhlardan hangisi olabileceği meselesi üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Bu araştırmaların sonucunda karşımıza türlü çeşitli kabiliyetleri olan ve bu kabiliyetlerini son derece geliştirmiş bulunan bir şahsiyet çıkmaktadır. Bu hususu, onun türlü konularda bırakmış olduğu eserler, açıkça göstermektedir. Bu eserlerin çokluğundan, adeta dünya durdukça yaşayacakmış gibi çalıştığı anlaşılan Matrakçı'nın aynı zamanda bu dünyaya gerektiğinden fazla önem vermeyen, gözü gönlü tok, manevi dünyası zengin bir kişi olduğu ortaya çıkmaktadır. Ona göre önemli olan iş, daha sonra gelecek olan nesillerin ders ve ibret alacağı "tarih" olmaya layık eserler bırakmaktır. Matrakçı'nın bildiğimiz kadarki hayatı, onun bu düşüncelerinin adeta bir uygulaması, diğer bir ifade ile onun bu düşünceleri, kendi hayatının gerçek bir ifadesi durumundadır. Bizim onun eserlerini incelemek suretiyle ulaştığımız bu sonucu, Matrakçı'nın çeşitli kabiliyet ve maharetlerine rağmen asla gururlanmamış, mütevazı bir insan olduğunu ve daima Sa'i'nin öğrencisi olmakla iftihar ettiğini söyleyen Âşık Çelebi de teyid etmektedir.

Matrakçı Nasuh'un hayatının son yılları hakkında kesin bilgilerimiz yoktur. Bu konuda şimdilik söylenebilecek husus, onun, şimdiye kadarki bilgilerimizin

konuların yabancısıdır. Ayrıca bu eserin okunması ile ilgili olarak kendisine yardım ettiği anlaşılan Prof. Ali Alpaslan'ın adını Ali Aslan şeklinde yazacak kadar da dalgın olduğu anlaşılmaktadır.

⁷³ Bu iki minyatürlü eser hakkında bak. H.G. Yurdaydın, "Two New Illuminative Works of Matrakçı Nasuh", *Il Congresso Internazionale di Arte Turca*, Venezia 26-29 Settembre 1963, pp. 133-136. Aynı zamanda bak. H.G. Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh'un Minyatürlü İki Yeni Eseri", *T.T.K, Belleten*, c. 28, Sayı 110 (Nisan 1964), s. 229-233.

aksine 940/1533 yılında ölmediği, 960/1553, hatta bu tarihi takip eden yıllarda hayatta olduğudur. Eserinin Süleyman-name kısmına ait olan İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi yazmasının 950-958/1543-1551 yılları arasındaki olaylar üzerinde durması, Taberi tarihinin onun tarafından yapılmış yeni ve muhtasar bir çevirisine ait olan British Museum yazmasında (Or. 12879), bu işe sadrazam Rüstem Paşa'nın iltifatlarının sonucu olarak 957/1550 yılında başladığını ifade etmiş olması ve nihayet 968/1561 yılına kadar gelen ve şimdiye kadar Rüstem Paşa'ya atfedilmiş olan Osmanlı tarihinin de, büyük bir ihtimalle Matrakçı Nasuh tarafından yazılmış bulunması, bu hususta hiçbir şüphe bırakmamaktadır. Bu tarihlerden sonra ise Kanuni devrinde yaşadığı bilinen ve Sicill-i Osmani yazarı M. Sureyya'nın haklarında birer ikişer satırlık kısaca bilgi verdiği iki Nasuh bulunmaktadır. Bunlardan biri, Ankaralı Müderris Nasuh, diğeri de 971/1564 yılında ölmüş olan Kethüda Nasuh'tur. "Ümera"dan olduğu kaydedilmiş bulunan Kethüda Nasuh'un, kahramanınız Matrakçı Nasuh olması, büyük bir ihtimal dâhilindedir.

2. 5. 4. Osmanlılarda Felsefe

Hüseyin G. Yurdaydın

GİRİŞ

İslam dünyasında bilim ve felsefenin doğuşu, gelişmesi ve sönüşünü incelerken onu genel olarak uygarlığın yürüyüşü içinde ele almalıdır. İlkçağlardan bugüne kadar, uygarlığın sürekli olarak büyük değişim göstermesini, üretim merkezlerinin değişmesi ile açıklamak mümkündür. İlkçağın eşiğinde Mezopotamya ve Mısır, başlıca büyük üretim ve değişim merkezleri idi. Doğal olarak düşünce ile ilgili çalışmalar da bu bölgelerde yapılmakta idi. Fakat değişim alanı genişlediği ve işe üretici yeni unsurlar karıştığı zaman, bu merkezler de önemini kaybetmeye başladı. Uzak doğu (Hind ve Çin) ile yakın doğu arasında değişimi sağladığı için İran merkez olmaya başladı. Akdeniz'e yakın ve Orta Doğu'yu birbirine bağladığı için önce Fenike, sonra Adalar denizi ve Yunan dünyası, en sonra da Roma merkez oldu. Ancak Akdeniz memleketlerinin fazla genişliği yüzünden tek merkez, imkânsız hale geldi. Roma ikiye ayrıldı. Yunan kültürüne dayanan doğu Roma ile Latin kültürüne dayanan Batı Roma ayrı ayrı geliştiler. Onların dini olan Hıristiyanlık bile Ortodoksluk ve Katoliklik diye iki

dünyaya ayrıldı. Doğu Roma (Bizans) ile İran'ın çarpışması, her ikisini de kuvvetten düşürüyordu. Cermen akınları yüzünden Batı Roma da bütün kuvvetini kaybetmiş ve böylece Batının karanlık devri başlamıştı. Böyle bir durumda uzak ve yakın doğuları birbirine bağlayacak yeni bir uygarlığa, yeni bir değişim ve üretim merkezine ihtiyaç vardı. İşte bu merkez, İslam uygarlığı oldu. VIII-XIV. yüzyıllar arasında bu uygarlık, her bakımdan büyük eserler verdi. O zamanki dünyanın en büyük değişim merkezi İslam âlemi idi. Ancak değişen ve gelişen zaman içinde Avrupa, İslam bilim ve felsefesinin üstünlüğünü anlamış, kurtuluşun, bu düşünce olgunluğunu kazanmada olduğunu farketmişti. XII. ve XIV. yüzyıllarda devamlı çeviri çalışmaları ile arapça bilim ve felsefe eserlerini Latince'ye çevirmek suretiyle Batı üniversitelerini uyandırmıştı. Bu uyanış, zamanla gelişerek Rönesans halini aldı. Gerçekten Batı'nın uyanışı Rönesans ile başladı. Buna karşılık Doğu'nun çöküşü de aynı yüzyılda başlamış bulunuyordu. Batı'da kilise taassubuna karşı savaşın başladığı devirde İslam âleminde tolerans unutulmuş, eski filozoflar ve bilginlerin nesilleri kurumuş ve taassub başlamıştı. Batı bu düşünce uyanışının sonucu olarak büyük mahreçler arama yolunda en geniş adımları atmış; İslam kalesini yıkarak açamadığı Hind yolunu, Afrikanın etrafını dolaşmak, Amerika'yı keşfetmek suretiyle açmıştı. XVI. yüzyıldan başlayarak Avrupa artık tıkanıklıktan kurtulmuş, XVII ve XVIII. yüzyıllarda yeni kıt'aları, sömürge haline getirmiş, uzak doğu ve bütün kıt'alarla kendi arasındaki ticaret yollarını ele geçirmişti. Hatırlanacağı üzere İslam dünyasının uyanış dönemi, batının taassub ve karanlık devri ile aynı zamana rastlamakta idi. İlginçtir ki İslam uygarlığında taassub devrinin başlaması da, batının Rönesansı ile aynı zamana rastlamaktadır.⁷⁴

Osmanlı Dönemi

Bununla birlikte Osmanlılarda belli ölçüde bir felsefi düşünüş ve anlayıştan söz edilebilir.⁷⁵ Gerçekten merkezinde Allah ve Varlık kavramlarının bulunduğu bir felsefi düşüncenin, diğer bir ifade ile bir metafizik tefekkürün varlığını, birbirine paralel iki alanda görmek mümkündür.

A) Bu alanlardan birincisi, Osmanlı bilim hayatında XV. yüzyıldan itibaren hâkim olan, Fahreddin Razi (öl.1209) geleneği içinde yetişen Sinan Paşa, Molla Lutfi, İbn

⁷⁴ Bu konularda daha fazla bilgi için bak. H. Z. Ülken, *İslam Felsefesi, Kaynakları ve Tesirleri*, Ankara 1967, ss. 333-338.

⁷⁵ Bu konuda bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Düşünce Hayatı (XIV-XVII. yüzyıllar), Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.II, İstanbul 1998, ss. 174-179-193.

Kemal ve Ebussuud tarafından temsil edilen zihniyette sınırlı olarak ortaya çıkar. Osmanlı düşüncesinde Gazali etkisinin bir uzantısı sayabileceğimiz *Tehafüt* geleneğine mensup hareketi de aynı çerçevede değerlendirmek gerekir.

B) İkincisi ise kronolojik olarak birincisinden daha eski olup, XIII. yüzyılda Muhyiddin Arabi ile başlayan Vahdet-i Vücut'çu tasavvuf anlayışıdır ki bütün bir Osmanlı tasavvuf tarihini içine alır. Bu iki paralel alanda görülen felsefi veya metafizik düşünce geleneğinin ortak noktası, Allah kavramı etrafında olmasıdır. Bu sınırlı felsefi düşünce dahi, kısmen XVI. ve asıl XVII. yüzyıldan itibaren bazı katı çevrelerin şiddetli ithamlarına maruz kalmışlardır.

1-“İlmiye” geleneğine bağlı felsefi düşünce çerçevesinde Tehafüt geleneği.

Osmanlı felsefi düşüncesindeki hareketlenme, bilimsel alandaki hareketlenmeye paralel olarak XV. yüzyılda, özellikle de Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminde başlamıştır. Gerçekten Fatih, daha delikanlılık çağlarından itibaren eski Yunan filozoflarının eserleri ile ilgilenmiş, bunların Arapça çevirilerini dikkatle okumuş, özellikle de Aristo ile Stoacı filozoflara ziyadesiyle düşkün olduğunu ortaya koymuştur. Bütün bunları, bu dönemin Bizanslı tarihçisi Kritovulos'tan öğrenmekteyiz.⁷⁶ Ayrıca Fatih'in felsefeye ne ölçüde ilgi duyduğu, onun isteği üzerine Bizanslı bir bilginin yazdığı, ancak Fatih'in ölümü dolayısıyla kendisine sunamadığı bir eserden de anlaşılmaktadır. Muslihiddin b. Sinan'ın 1499 yılında II. Bayezid'e sunmak üzere yeniden kaleme aldığı *Risale-i Eflatuniyye* adlı bu arapça eser, A. Adıvar'a göre, Eflatun'a ait bulunmamakla beraber, Fatih'in felsefeye ne ölçüde ilgi duyduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁷⁷ Fatih'in, aynı zamanda kelam meselelerine de ilgi gösterdiği, ehl-i sünnet dışındaki mezhep ve cereyanların, hatta İslam dışındaki dinlerin inançlarını öğrenip tartışmaktan büyük bir zevk duyduğu bilinmektedir. Fatih'in Kelam ve felsefeye olan ilgisi sebebiyle Osmanlı “ulema”sı arasında Kelam (Tanrının varlığını ve İslam dininin doğruluğunu konu edinen bilim) meseleleriyle bağlantılı olarak felsefi düşüncenin belirli bir ivme kazandığı söylenebilir. Öyle görünüyor ki Osmanlı döneminde Fahrettin Razi'nin felsefi perspektifini yansıtan bilim ve düşünce geleneğinin yerleşmesinin de Fatih zamanına rastlaması, bir tesadüf değil, bu hükümdarın, bu

⁷⁶ Bak. Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani...* s. 16.

⁷⁷ Bak. A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 56.

kişisel durumu ile çok yakından ilgili olsa gerektir. Osmanlı felsefi düşüncesinde *Tehafüt* geleneğinin Fatih zamanında başlamış olmasını da bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Osmanlı felsefi düşüncesinde *Tehafüt* geleneği, Gazali'nin filozofların Allah ve ilahi vahiy konusunda ileri sürdükleri düşünce ve kullandıkları metodları eleştirmek için yazdığı *Tehafut el-Felasife (Filozofların Tutarsızlığı)* adlı eseri ile başlayan ve Endülüslü İbn Rüşd'ün buna cevap olarak yazdığı *Tehafütü't- Tehafüt (Tutarsızlığın Tutarsızlığı)* adlı kitabı ile devam eden tartışmanın bir uzantısıdır. Tartışmanın konusu, görüldüğü üzere, din ve felsefe arasındaki çatışmalar olup, İslam dünyasında X. yüzyıldaki Kelam ve felsefe rekabetinden, gerçeği bilmede aklın mı yoksa vahyin mi esas rolü oynadığı tartışmalarından kaynaklanmaktadır. Tercihini vahiyden yana yapmış olan Gazali, böylece tartışmayı başlatmıştır. Gerçekten Endülüs (İspanya)'lü filozof İbn Rüşd'ün *Tehafüt et-Tehafüt (Tutarsızlığın Tutarsızlığı)* adlı eseri, ünlü kelamcı ve mutasavvıf Gazali'nin *Tehafüt el-Felasife (Filozofların Tutarsızlığı)* adlı eserine karşı bir cevap, bir savunma olarak, bu eserden yaklaşık bir yüzyıl sonra yazılmıştır. Gazali'nin eseri, Yunan filozoflarından önemli ölçüde esinlenen kimi Mu'tezili kelamcılarının görüşlerine tepkiyle başlayarak, İbn Sina ile altın devrini yaşayan İslam felsefesine karşı Eş'ari kelamcılarca sürdürülen eleştiri çığırının zirvesinde yer alır. Bu sebeple denebilir ki, Gazali, kendi döneminden önce İslam felsefesine karşı ortaya konan eleştiri ve düşünceleri bir araya toplayıp, sistemleştiren kişidir. Gazali, eserinde, hiçbir görüşün temsilciliğini yapma amacında olmadığını söylemesine karşın görüş ve eleştirilerinde izlediği düşünürler, kendisi gibi Eş'ari kelamcılarıdır.

Kesin kanıta değil, halk arasında yaygın ve önemsenen önermelere dayalı olduğu için filozoflarca fazlaca ciddiye alınmadığı anlaşılan kelamcılarının görüşlerine doğu İslam dünyasında Farabi ve İbn Sina'nın eserlerinde yer yer çeşitli vesilelerle eleştiriler yer almakla birlikte, Gazali'nin eserinin sistemli eleştirisi, batı İslam dünyasında yapılmıştır. Gazalinin eleştirilerinin odak noktasında yer alan İbn Sina'dan sonra İslam felsefesi, Gazali'nin eleştirilerinin de yardımı ile tüm kavramları ve mantığıyla Kelam'a girmiş ve Fahreddin er-Razi ile birlikte Kelam düşüncesi içinde özümseyerek Felsefi Kelam biçimine dönüşmüştür. İslam filozofları ve Kelamcılar, her iki grup da, İslam'ın inanç ilkelerini temellendirme amacı ile yola çıkarlar; ancak İslam filozofları, Kelamcılara nazaran daha akılcı bir

yol izlerler. Öyle görünüyor ki, Gazali, küfürle suçlamayı, filozoflar üzerinde psikolojik bir baskı aracı olarak kullanmış, halkı onlardan uzaklaştırma ve korkutma amacı taşımıştır.⁷⁸

İbn Rüşd'den sonra da bu tartışmalar, Osmanlılar'a kadar sürüp gelmiştir. Bu tartışmalarda tercih genellikle vahiyden yana, Kelam çerçevesinde yapılmıştır. Osmanlılarda XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine bu tartışmalar, yeniden başlatılmış, zamanın bilgin ve düşünürlerinden bazıları bu tartışmalara eserleri ile katılmışlardır. Bunlardan Hocazade Muslihiddin Mustafa (öl.1488), *Tehafüt* adlı eserinde, Gazali'nin filozoflara yaptığı itirazları cevaplandırarak İbn Rüşd'e karşı çıkmış, filozofların metafizik konularda yanıldıklarını, ancak fizik ile ilgili meselelerde doğru düşündüklerini belirtmiştir. Alaaddin Ali Tusi (öl.1482) ise, *Kitabu'z-Zuhr* adlı eserini, tamamiyle *Tehafüt* tarzında yazmış, filozofların sadece matematik, geometri ve mantık gibi bilimlerin ilerlemesine katkıları belirtmiştir. Ona göre, vahye yer vermeden, yalnızca akıl yolu ile bir takım ilahiyat meselelerinin çözümü mümkün değildir. Aynı anlayışın Kanuni devrinin ünlü şeyhülislamı Kemal Paşazade (İbn-i Kemal (öl.1534)'nin *Haşiye ala Tehafüti'l-Felasife* adlı eserinde de devam ettiği görülmektedir.

Osmanlı felsefi düşüncesindeki bu *Tehafüt (Tutarsızlık)* geleneğinin, XVIII. yüzyılda Mestcizade 'nin *El-Hilafıyyat ve'l-Vifakıyyat* adlı eserinin ortaya koyduğu üzere devam ettiği görülmektedir. Böylece denebilir ki, Fatih dönemindeki kısa bir zaman bir tarafa bırakılacak olursa, Osmanlılar zamanında gerçek anlamda bir felsefe hareketi, ya da bir felsefi düşünce geleneğinden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Üzerinde durulan *Tehafüt* tartışmalarının, gerçekte felsefeye karşı bir mahiyet arzettekte olduğu ileri sürülebilir.

2- Felsefeye Karşı Tavrılar

XV. yüzyılda görülen felsefeye karşı olan bu tavrın, Osmanlı düşünce hayatında XVI. yüzyıldan itibaren giderek XVII. yüzyılda felsefeye karşı taassuba varan bir tavra dönüştüğü görülmektedir.

Osmanlı düşünce hayatına, XI ve XIII. yüzyıllardaki durgunlaşmış İslam düşünce hayatının bir devamı olarak bakılması gerekir. Ayrıca belirtilmesi gereken

⁷⁸ Bak. İbn Rüşd, *Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehafut et-Tehafut)*, Çevirenler: Prof. Dr. Kemal Işık, Prof. Dr. Mehmed Dağ, Samsun 1986, s. III, IV.

önemli bir husus da, bu yüzyıllarda İslam dünyasında düşüncenin yeni siyasal yapılanmaların güdümüne girmiş olmasıdır. Gerçekten Ehl-i Sünnet mezhebini savunmak, bütün bu yeni siyasal teşekküllerin tek hedefi, dinsel ve bilimsel faaliyetlerin tek amacı haline gelmiştir.

Osmanlı dinsel düşüncesinin genel olarak İslam düşüncesinin tarihi akış istikameti içindeki yerini tespit edebilmek için bu düşünceye yüzyıllardır hakim olmuş olan düşünce okullarını bilmemiz gerekir. Bu konu üzerinde durulduğu zaman Osmanlı bilim adamlarının, kendilerini yetiştirmek için Orta Asya ve Orta Doğu ülkelerine gittikleri görülmektedir. Bunlardan birincisi yani Orta Asya, dinsel bilimler ve düşünce alanında, daha çok akıl ve re'y cihetini tercih eden eğilimin, dolayısıyla Osmanlıların bağlı olduğu Hanefilik ve Maturidilik mezheplerinin hakim bulunduğu Harezmi ve özellikle Maverünnehir ile İran bölgelerinden oluşuyordu. İkincisi ise nakil geleneğinin ağır bastığı başta Hicaz olmak üzere Irak, Suriye ve Mısır'ı kapsıyordu. Bu iki mektepten birincisi, kökü daha eskilere gitmekle beraber daha çok XV. Yüzyılda Osmanlı dinsel bürokrasisine, dolayısıyla devletin İslam anlayışına da hakim olan Fahreddin el-Razi mektebi (ekolü), diğeri ise daha ziyade medresenin belli bir kesiminde, özellikle de din görevlilerinde XVI. yüzyıldan itibaren etkili olmaya başlayan İbn-i Teymiye mektebidir.

a) Fahr-i Razi Mektebi ve Temsilcileri

Büyük Selçukluların sünni İslamı kabul ve XI. yüzyılda İslam dünyasında siyasal egemenliği ellerine geçirmeleri İslam dünyasında sünni İslam anlayışının kesin üstünlüğünü sağlamıştı. Bu düşüncenin sistematik bir doktrin haline gelişinde Maverünnehir ve Harezmi bölgesinde yetişen bilginlerin payı büyüktür. Sünniliğin iki büyük inanç ekolünden birincisi olan Maturidilik. Semerkand'da Ebu Mansur Muhammed Maturidi (öl. 944) tarafından kurulmuştur. Akıl ve rey esasına dayanan bu mektebin gelişmesinde bu bölgede yetişmiş olan Nesefî, Zemahserî (öl.1143), Merginani (öl.1196), Fahreddin el-Razi (öl.1209), Nasıreddin Tusi (öl.1273)... ve Sadeddin Taftazani gibi müteahhirün geleneğinin ünlü isimlerinin rolü büyük olmuştur.

Osmanlı bilginleri (uleması) arasında çok itibar gören ve kitapları medreselerde yüzyıllar boyu okutulan bu bilginlerin meşgul oldukları ana disiplin İslam inançlarının savunmasını yapan Kelam idi. Ele alınan konuların çoğu,

felsefenin konuları ile aynı, yani bilgi meselesi, bilginin elde edilme yolları, varlık, varlığın mahiyeti, bununla doğrudan doğruya bağlantılı olarak Allah kavramı gibi meselelerden oluşuyordu. Ayrıca imamet meselesi de tartışılıyordu. Bütün bu tartışmalar, mantık ve felsefe metodları kullanılarak yapılmakta, ancak verilen cevaplar, Kur'an-ı Kerim ve Hadis'lere dayandırılmakta, bunlardan alınan nakli deliller, felsefi yorumlarla sunulmakta idi. Bu ise bir çeşit nakil (şer'i naslar) gölgesinde felsefe idi ve bu tarz bir felsefe, Osmanlı dinsel düşüncesine hâkim Fahr-i Razi mektebinin temel karakteristiğini oluşturuyordu. Ancak belirtmek gerekir ki, Kelam merkezli dinsel düşüncenin Gazali'den sonraki müteahhirun geleneğini temsil eden şahsiyetlerden hiç birisi, Gazali'den önceki mütakaddimun geleneğini temsil eden düşünürler gibi orijinal değildir. Onların bütün düşünce gayretleri, Gazali döneminde başlayan Bâtini cereyanlara karşı Ehl-i Sünnet'i savunmadan ibaret idi. Bu bakımdan Neseфи'nin *Metnü'l-Akaid*'ine Sadeddin Taftazani'nin yazdığı şerhten ibaret olan *Şerhu'l-akaid*, Osmanlı medreselerinin baş tacı oldu. Zamanının problemlerinden çok katı yaklaşımı ile Ehl-i Sünnet dışındaki düşünce ve inançlara hücum eden bu eserin, Osmanlı sünnilığının katılaşmasında ve bir siyaset aracı haline dönüşmesinde büyük etkisi olmuştur. Bu mektebin Osmanlı dinsel düşünce hayatına ilk kez açık bir şekilde Molla Fenari (öl.1430) ile girdiğini görmekteyiz. Sıra ile hoca öğrenci silsilesi doğrultusunda devam eden bu mektep, Molla Yeğen (öl.1437), Hızır Bey (öl.1459), oğlu Sinan Paşa (öl.1486), Molla Lutfi (öl.1494), ve nihayet İbn Kemal ve Ebussuud Efendi ile XV. ve XVI. yüzyıllarda en güçlü temsilcilerini yetiştirmiştir.

b) İbn Teymiyye Mektebi ve Temsilcileri (Birgivi Mehmed Efendi ve Kadızadeliler)

İbn Teymiyye'nin düşüncelerinden yola çıkmakla beraber bu mektebin zühdi ahlaka yönelik basitleştirilmiş bir biçiminin Osmanlı imparatorluğunda yerleşmesine yol açması itibarıyla Birgivi Mektebinin doğuşunu, Fahr-i Razi mektebini temsil eden Osmanlı ulemasının merkezi yönetime destek veren pragmatik tavırlarıyla bağlantılı bir şekilde değerlendirmek vakıya uygun düşecektir. Gerçekten XVI. yüzyılda Birgivi Mehmed Efendi (öl. 1573)'nin temsil ettiği İbn Teymiyye mektebi, Osmanlı resmi İslam anlayışını temsil eden Fahr-i Razi mektebine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Birgivi'nin din anlayışı, İslam'ın esaslarında mevcut olmayıp, sonradan halk arasında çeşitli sebeplerle zuhur eden

bir takım dinsel vasıflı uygulama (bid'at) lara karşı çıkmak ve bunları temizlemek şeklinde özetlenebilir. Birgivi, düşüncelerinden çok etkilendiğine kuşku bulunmayan İbn Teymiyye (öl. 1328) gibi, bu uygulamaların İslam'ı ve müslümanları yozlaştırdığı ve dinin esaslarından uzaklaştırdığı kanısındaydı. Bu bid'atlerin sorumlusu olarak da yozlaşmış bir tasavvuf anlayışına bağlı sufi tarikatleri görüyor, bunların yaygınlaşmasından da vakıf teşkilatı yolu ile onlara çeşitli imkânlar sağlayan devleti sorumlu tutuyordu. Çeşitli kitaplar yazmış olan Birgivi asıl şöhretini, kısaca *Tarikat- ı Muhammediye* diye bilinen *Et-Tarikatu'l-Muhammediyye fi's-Sireti'l-Ahmediye* adlı eseri ile yapmıştır. Arapça yazılmış olmakla beraber Türkçeye de çevrilen bu eserin, hem Osmanlı sahasında, hem de öteki İslam ülkelerinde pek çok kere şerhedilmiş bulunması, ne kadar itibar gördüğünü, özellikle de zamanının ve sonraki devirlerin din anlayışını, önemli ölçüde etkilediğini gösterir. Gerçekten Birgivi, XVII. yüzyılda Kadızadeliler hareketinin de düşünce babası olmuştur. Daha çok siyasal nüfuz ve çıkar peşinde koşan Kadızadeliler, onun dinsel anlayış ve yorumlarını çok daha ileri boyutlara götürüp aşırı derecede saptırarak aşırı bir taassub hareketinin doğmasına sebep olmuşlardır.

Ancak söz konusu bu tavrın Osmanlı düşünce hayatının kendi içindeki tabii seyrinin, ya da sanıldığı gibi dinsel taassubun bir sonucu olarak değil, belirtilen dönemdeki siyasal ve sosyal problemlerle çok sıkı bağlarının bulunduğunu unutmamak gerekir. XVII. yüzyıl, artık Osmanlı imparatorluğunun pek çok cephede savaşmak zorunda kalarak duraklamaya başladığı, içerde ise bu durumla ve ekonomi ile bağlantılı olarak sosyo ekonomik yapıda önemli rahatsızlıkların ortaya çıktığı ve devleti kısaç içine aldığı değişik bir dönemdir. Bu rahatsızlıkların Kanun-ı Kadim (geleneksel düzen) ve Şer'i Şerif'ten ayrılmanın bir sonucu olduğu, artık dar anlamda bir fıkıh anlayışına indirgenen bir şeriat kavramının hâkim olduğu düşünce ortamında, felsefenin ve felsefi düşüncelerin rağbet görmemesi, hatta tepki çekmesi, tabiidir. Bu ortamın çağdaş bir şahidi, kendisini “Hanefiyyü'l-mezheb İşrakıyyü'l-meşreb” olarak tanıtan ünlü bilgin Kâtip Çelebi (öl. 1656)'dir. Kâtip Çelebi *Mizanu'l-Hak* adlı eserinde bu konu ile ilgili olarak şöyle demektedir:

“... Nice boş kafalı kimseler, İslamiyetin başlangıcında bir maslahat için ortaya konan rivayetleri görüp cansız taş gibi –akıllarını kullanmadan – salt taklid

ile donup kaldılar. Aslını sorup düşünmeden red ve inkâr eylediler. “Felsefe ilimleri” diye kötüleme bir hastalığına müptela olup, yeri göğü bilmez cahil iken bilgin geçindiler. Onlar Allah’ın göklerde ve yerdeki o muazzam mülk ü saltanatına, Allah’ın yarattığı herhangi bir şeye, belki ecellerinin yaklaşmış olduğuna da bakmadılar (A’raf suresi, ayet 185) tehdidi kulaklarına girmediler. Yere ve göklere bakmayı öküz gibi göz ile bakmak sandılar. Osmanlı devletinin ilk çağlarından Sultan Süleyman Han zamanına gelinceye dek hikmet ile şeriat bilimlerini uzlaştıran gerçek araştırmacılar itibar görüp, ün kazanmışlardı. Fatih Sultan Mehmed, “Medaris-i Semaniye” yi yaptırıp “kanuna göre ilimlerle meşgul oluna” diye de vakfiyesine kayıt koymuş, *Haşiye-i Tecrid ve Şerh-i Mevakif* derslerinin okutulmasını tespit eylemişti. Sonra gelenler bu dersler, felsefiyattır diye kaldırıp *Hidaye* ve *Ekmel* derslerini okutmayı uygun gördüler. Yalnız bunlarla yetinmek akla uygun olmadığı için ne felsefiyat kaldı, ne *Hidaye*, ne de *Ekmel*. Böylece Osmanlı ülkesinde bilim pazarına kesat gelip, bunları okutacak olanların kökü kurumaya yüz tuttu. Kimi kıyıda köşede, Doğu Anadolu’da yer yer kanuna göre ders gören öğrencilerin daha başlangıçta olanları, İstanbul’a gelip büyük tafra satar oldular. Onları görüp kimi kabiliyetli olanlar, zamanımızda hikmet öğrenmek istediler. Bu fakir de yoklama ve ders okutma sırasında istidadi olan öğrencileri, Sokrat (M.Ö.469-319)’ın Eflatun (M.Ö.427-347)’un heveslendirdiği gibi, varlıkların gerçeğini araştıran bilimi öğrenmeleri için heveslendirdim...”⁷⁹

Kâtip Çelebi’nin bu sözleri, Osmanlı İmparatorluğu’nda pek mevcut olmamış gerçek felsefi düşünce şöyle dursun, İslami Bilimler çerçevesindeki sınırlı bir takım felsefi düşünce geleneğinin bile, XVII. yüzyılda artık devletin resmi eğitim ve öğretim kurumlarında tahammül edilemez bir duruma düştüğünü açıkça göstermektedir. Bu dönemin ünlü vaizi Kadızade,

Kelam-ı Felsefe fülse değer mi?

Ana sarraf-ı keyyis baş eğer mi?

Mantikiler okur ise gam değil,

Zira onlar, ehl-i imandan değil.

⁷⁹ Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-Hak...*, İstanbul 1972, s. 9, 10.

mısraları ile XVII. yüzyıl ve sonrası, XIX. yüzyıla gelinceye kadar felsefe karşısında ortaya çıkan tavrı açık bir şekilde belirtmektedir. Bununla birlikte sınırlı ve yetersiz de olsa, felsefi bir takım düşünce eğilimlerinin, kendilerini özellikle tasavvufi kavramlar içinde sürdürmeyi başardığı da bir gerçektir.

Ancak bu vesile ile önemle belirtmemiz gerekir ki, XVII. yüzyılın ansiklopedik bir bilgini ve oldukça ünlü bir tarihçisi olan Hezarfen Hüseyin Efendi (öl.1103/1691), Yunan ve Roma devirleri hakkında Yunanca ve Latince kaynaklardan yararlanarak bilgi verdiği *Tenkih-i Tevarih-i Müluk* adlı eserinde bazı ünlü Yunan filozofları hakkında bilgi vermiştir. Gerçekten Hezarfen, bu eserin bir faslında “Yunani’nin asar-ı celile sahibi olan meşhur hükeması beyanındadır” başlığı altında eski Yunan filozof ve düşünürleri hakkında bilgi vermiştir. Hakkında kısaca bilgi verilerek bazı sözleri nakledilen eski Yunan “hükeması” şunlardır:

Askilinus (Esculapius veya Aisclepius), Fisagoris (Pythagoras), Sokrat (Socrates), Bukrat (Hippocrates), Solon (Solon), Eflatun (Plato), Aristo (Aristoteles), Batlamyus (Ptolemaios), Calinus (Galenus), Dimekratis (Democritus), Diyucanis (Diogenes), Enkyisanis (Anaximenes), Efritun (muhtemelen Orpheus), Ziton (belki Malchus Sidon ya da Simon Atheniensis), Enkisagoris (Anaxagoras), Basilinus (Belinas da denen Apollonius), Sales (Thales), Safertis, Saferistis (Theophrastus), Ferforyos (Porphyrius)

Hezarfen’in eserinde bazı sözleri nakledilen eski Yunan düşünürleri ile ilgili bu bölüm, H.F. von Diez tarafından Almanca’ya çevrilerek onun *Denkwürdizkeiten von Asien* (2 Bände, Berlin und Halle 1811-1815,I,71 vd.) adlı derlemesinde yayımlanmıştır. H. F. Von Diez, çevirisini verdiği bu felsefi bilgilerin, bir genel tarihte bulunmasına insanın hayret ettiğini söylemektedir.⁸⁰

Bu vesile ile bu yüzyıla ilgili olarak Paul Ricaut’nun *The Present State of the Ottaman Empire* (London 1668) adlı eserinde verdiği ilginç bilgiler üzerinde de kısaca da olsa, durmak yararlı olacaktır. İngiltere Kralı II. Charles’ın padişah IV. Mehmed () nezdine gönderdiği elçisi P. Ricaut, bu eseri, kralına Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasal, yönetsel, dinsel ve kültürel yapısını tanıtmak için yazmıştır. Ricaut, kitabının “Türklerin çağdaş mezhepleri ve sapık cereyanları” başlığını taşıyan bölümünde Osmanlıların mevcut düzenini sarsacak kadar zararlı

⁸⁰ Bu konuda bak. H. G. Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara 1971, s. 137 vd.

ve tehlikeli gördüğü dinsel zümrelerden bahsetmektedir. Bunların başında Kadızadeliler gelmektedir. Kadızadelilerin fikirlerinin, Hıristiyan muhtediler ve özellikle Rus asıllı Müslümanlar arasında revaç bulduğunu belirtmesi ilginçtir. Ricaut, ayrıca İstanbul esnaf ve tüccarından pek çoğunun Kadızadeli zümresine dâhil bulunduğunu belirtmektedir.

Ricaut'nun bilgi verdiği, Osmanlı kaynaklarında bahsi geçmeyen bir zümre de Hubmesihiler'dir. Bu terim, Prof. A. Yaşar Ocak'ın belirttiği üzere, Hubb-i Mesih (İsa Sevgisi), ya da Muhibb-i Mesih (İsa'yı Seven) terkiplerinden çıkmış olmalıdır. Ricaut, bunların, sarayın içinde taraftarları bulunduğunu, İstanbul'da da mensuplarına rastlandığını belirtmektedir. Onun ifadelerinden, bu anlayışın, Enderun okulundaki devşirme gençler arasında yaygın bir hale geldiği anlaşılmaktadır. Ricaut, Hubmesihiler'in birbirlerini tanıyabilmek için özel bir beyaz sarık taşıdıklarını, bir araya geldiklerinde gizlice İncil okuduklarını da yazmaktadır. Yarı Müslüman yarı Hıristiyan bu kişilerin yazarın ileri sürdüğü üzere, yeni çıkmış bir mezhebin mensubu olmaktan ziyade Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında ortaya çıkan Molla Kabız hareketi ile ilgisi bulunduğunu düşünmek daha doğrudur. Hatırlanacağı üzere Molla Kabız, peygamber olarak Hz. İsa'nın, Hz. Muhammed'den daha üstün olduğunu ileri sürmüş, Divan'da yapılan ilk muhakemesinde serbest bırakıldığı halde, ikincisinde düşüncelerinin yanlışlığı ortaya konularak susturulduğu halde, iddialarından vazgeçmediği için idamına fetva verilerek 1527 yılında öldürülmüştür.

Ricaut'nun haklarında bilgi verdiği ilginç bir zümre de Müsirrin (Sır Gizleyenler) adını taşımaktadır. Yazarın belirttiğine göre bu sözcükle kastedilen “sır” ulûhiyet kavramını inkâr etmek, diğer bir deyişle, ateizmdir. Bunların hiç birinin Allah'a inanmadığını söyleyen Ricaut, onların, kâinatta mevcut her şeyin kendiliğinden var olduğunu, hayatın sadece bu dünyadan ibaret bulunduğunu iddia ettiklerini belirtmektedir. Bu zümre içinde de muhtediler bulunmakta idi ancak Ricaut'nin bu konuda verdiği bilgilerin ilginç yanı, İstanbul'daki bazı ulema ve kadılar arasında da bu inançta olanların ihmal edilmeyecek bir yekün teşkil ettiğini söylemesidir. Gerçekten Osmanlı kaynaklarının da belirttiği üzere, 1665 yılında Lari Mehmed Efendi adında ulemadan bir zat, “haşır ve neşri, farziyet-i salât ve âdemi inkâr ve savmi inkarve hamri istihlal” davası ile ortaya çıkmış, ancak yakalanarak İbrahim Paşa sarayında akdedilen bir mecliste zendeka ve ilhad

(dinsizlik ve Allahsızlık) suçundan muhakeme edilmiş ve başı kesilerek idam olunmuştur. Ricaut, eserinde Lari Mehmed Efendi'nin Allah'ı inkâr konusunda söylediği ifade edilen şu sözlerini nakletmektedir:

“Allah, ya gerçekten yok, ya da bizim ulemanın bizi ikna etmeye çalıştıkları kadar becerikli ve hâkim değil. Eğer, gerçekten mevcut olsaydı, benim gibi onun baş düşmanı olan birini yaşatmaması gerekirdi”.

Ricaut, bundan sonra İstanbul'da bu zümre ile tanışmaya kadar dünyada ateizmin varlığına inanmadığını ve insanın nasıl olup da ateist olacağını aklının almadığını ifade ederek, onlara acıdığını belirtmektedir.

Ricaut, bundan sonra Bektaşiler, onlardan sonra da “putperestler” dediği, Sabiiler, daha sonra da insanın öldükten sonra ruhunun başka bir kalıp da yeniden dünyaya geleceğine inanan Münasihiler hakkında bilgi vermektedir. Bütün bu zümreler arasında Ricaut'nun hayranlıkla anlattığı tek zümre İşrakilerdir. Ona göre, bunlar, ulûhiyet ideali ile aydınlanmışlardır. Teslis'i de inkâr etmemektedirler. İfade ettiğine göre İşrakiler, Kur'an ayetlerine de o kadar itibar etmemekte, hatta cennet ve cehennemle ilgili ayetleri gülünç ve gayri ciddi bulmaktadırlar. Ricaut, bunların edebiyat ve musiki ile uğraştıklarını, içlerinde çok mükemmel şairlerin bulunduğunu belirtmektedir.

Ricaut'nun eserinde üzerinde durduğu son zümre *hayretiler* adını taşımaktadır. Bunlar şüpheci insanlardır. Hiçbir şeye gerçek gözü ile bakmazlar. Gerçeği meydan çıkarmak için hiçbir gayret sarfetmezler. Doğru ile eğriyi tayin konusunda şaşkınlık (hayret) içindedirler. Sadece “Allah bilir”, “bize karanlık” demekle yetinirler.⁸¹

Osmanlı Dini Düşüncesi

Genel olarak Osmanlı düşünce hayatına, XI. ve XII. yüzyıllardaki durgunlaşmış İslam düşünce hayatının bir devamı olarak bakılabilir. Bu durum da o yüzyıllarda İslam dünyasındaki siyasal, sosyal ve dinsel çalkantılarla yakından ilgilidir. Gerçekten bu yüzyıllarda İslam dünyasında düşünce hayatı, yeni siyasal yapılanmaların güdümüne geçmiş, ehl-i sünnet mezhebini savunmak, bu yeni siyasal teşekküllerin tek hedefi, dinsel ve bilimsel faaliyetlerinin tek amacı haline

⁸¹ Bak. A. Y. Ocak, “Paul Ricaut ve XII. Yüzyıl İstanbul’unda Osmanlı Resmi Düşüncesine Karşı Zümreler”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl XXVII/1-2 (1989), ss. 233-244.

gelmiştir. Böylece Osmanlı düşünce tarihinde gerçek anlamda bir felsefi düşünce hareketi görülmemekte, belirli bir dönemde var gibi görünen felsefi çalışmalar ise felsefi düşünmeye yönelik olmaktan çok, felsefi düşünceyi ve metodlarını eleştirmeye yönelik Kelam bilimi çerçevesinde yapılmış olan çalışmalar olmaktan öteye geçememiştir. Ancak belirtmek gerekir ki Osmanlı merkezîyetçi devlet anlayışının sonucu olan bu durumdan belli bir ölçüde de olsa tasavvufî düşünceyi istisna etmek mümkündür. Tasavvufî düşünce ya heterodoks kalıplar içinde daha serbest bir çerçevede yahut da görünüşte Ehl-i Sünnet çerçevesinde kalmakla beraber, bu çerçeveyi olabildiğince zorlayarak Vahdet-i Vücut'cu ekseninde kendine bir çıkış kapısı bulmuş, böylece, diğer düşünce alanlarına nispetle merkezîyetçiliğin egemenliğinden kendisini bir ölçüde kurtarabilmiştir. Zaman zaman aşırı yorumlara ulaşan bu Vahdet-i Vücut'cu düşünce, bir anlamda Osmanlı İslam anlayışına paralel mistik bir İslam anlayışı oluşturmuş, Osmanlı tarihi de, bu ikisinin zaman zaman çatışmalarına sahne olmuştur.

Batılılaşma Dönemi Düşünce Hayatı

Bilindiği üzere, Batı Türklerinin tarih boyunca yayıldığı geniş alanların merkezi, hep Anadolu olmuştur. Küçük Asya da denilen Anadolu, tarih, kültür ve uygarlık alanları bakımından doğu ve Batı dünyası arasında yer almıştır. Türklerin bu bölgede kurduğu büyük bir devlet olan Osmanlılar, ancak XVIII. yüzyıldan itibaren artan ticaret ve bunun doğurduğu imkânlarla batı uygarlığının bazı parçalarına ve tezahürlerine yakınlaşmaya başlamışlardır. Gerçekten Osmanlı aydınları 1721 yılında elçi olarak Fransa'ya gönderilen Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin *Sefaretnamesi* 'nde yazdıklarından ilk defa batı uygarlığının üstün taraflarını öğrenmişlerdir. Batının Türk devlet yöneticileri ve aydınları üzerindeki bu etkisi, daha sonraki yıllarda artarak devam etmiştir.⁸² Gerçekten III. Selim, II. Mahmut, Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamid devirler hep Batı uygarlığı ile karşılaşan Osmanlı'nın, bu yeni ve cazip güç karşısındaki davranışlarını aksettirmektedir. XIX. yüzyıl Osmanlı düşünce hayatını, kendilerini bilimsel çalışmalara, felsefeye ve düşünsel meselelere adanmış şahsiyetler değil, daha çok edebiyatçılar yürütmüştür. Tanzimat şair ve yazarları, Batıdan gelen sosyal ve felsefi konulara, ilgi duymuşlar, bunlar, düşünce ile ilgili yazılarında

⁸² Bu konuda bak. Orhan Okay, "Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II, İstanbul 1998, ss. 195-219.

olduğu kadar, bunları roman ve öykülerinde, tiyatro ile ilgili eserlerinde, hatta şiirlerinde kullanmışlardır.

Tanzimat sonrası düşünce akımlarını, düzenli olarak belli kategorilere sığdırmak, kuşkusuz, mümkün değildir. Bu durum, Orhan Okay'ın belirttiği üzere, bir uygarlık ve kültür birikimine sahip insanın, çok farklı bir başka dünyaya ait uygarlık ve kültür tezahürleriyle karşılaşmış olmasından kaynaklanmış olabilir. Gerçekten kendisinden daha ilerde olduğu peşin hükmü ile yola çıkan insanda bu karşılaşmanın uyandırdığı şaşkınlık, hayranlık, tereddüt, benimseme gibi karmaşık duyguların arasında bir felsefi doktrinin izlerini aramak belki mümkündür. Gerçekten XIX. yüzyılın sonuna kadar kitap olarak felsefi yayınların pek fazla olmadığı görülmektedir. Çeviri, derleme ya da telif olarak felsefe ya da filozoflarla ilgili aşağıdaki eserlerin basıldığı görülmektedir:

Münif Paşa, (1828-1891), *Muhaverat-ı Hikemiye*, 1859 (Voltaire, Fenelon ve Fontenelle'de diyaloglar)

Ahmed Vefik Paşa, *Hikâye-i Feylesofiyye-i Mikromega* (Voltaire'den)

Ali Bey, *Hikâye-i Hikemiyye-i Mikromega*, 1871 (Voltaire'den)

Alzire (Voltaire'den)

K. Şükrü Yanyalı, *Meşahir-i Kudema-i Felasifenin Mücmelen Tercüme-i Halleri*, 1876 (Fenelon'dan)

Kemal Paşazade Sait, *Fezayil-i Ahlakiye ve Kemalât-ı İlmiye*, 1882(Rousseau'dan)

Ahmet Midhat, *Voltaire 20 Yaşında*, 1884.

Ebuzziya Tevfik, *Jan Jak Russo*, 1886.

Beşir Fuad, *Volter*,1887.

Ahmed Mithat, *Volter*, 1887.

Ahmed Midhat, *Şopenhaur'ın Hikmet-i Cedidesi*, 1887.

Faik Reşat, *Hikâye-i Aristonous*, 1889.(Fenelon'dan)

İbnu'l Kamil, *Küremizde Seyahat*, 1891,(Voltaire'den)

Ahmed Midhat, *Ben Neyim? Hikmet-i Maddiyeye Müdafaa*, 1891.

İbrahim Edhem b. Mes'ud, *Usul Hakkında Nutuk*, 1893 (Descartes'dan)

Bu 15 eserden yedisinin Voltaire, üçünün de Fenelon ile ilgili olması dikkati çekmektedir. Hakkında bu kadar çok yayın yapılan Voltaire'e ve Rousseau'ya, denebilir ki genel olarak filozoflara ve felsefeye karşı olumlu bir gözle bakılmadığı anlaşılmaktadır. Bu konularda oldukça fazla çalışmaları olan Ahmed Midhat Efendi'nin bile felsefeye bakışının zaman zaman müsamahalı olsa da çok defa olumsuz olduğu söylenebilir.

Doğru bilginin, duygularla değil, akıl yolu ile elde edileceğini, akla uygun olanın doğru olduğunu, doğru alanın da akla uygunluğunu kabul eden rasyonalizmi, ıstılah manasıyla Tanzimat devrinde aramak bir sonuç vermez. Ancak devrin bazı şair ve yazarlarında felsefi manasıyla değil, his ve hayal mukabili bir akılcılık görülür. Bu tutum, olsa olsa, eski edebiyatımıza hâkim olan akli küçümseme düşüncesi ile Batıdan gelen akli ve pozitif anlayışın çatışması mahsülü olabilir. Nitekim şiirlerinde akli ön planda tutan şair Şinasi'nin, rasyonalist filozofları okuduğuna dair bir bilgimiz yoktur.

Aynı nesle mensup fakat geleneğe daha bağlı olan Ziya Paşa, çağının bilgilerine açık olmakla beraber, Şinasi gibi akla teslim olmak istemez. Felsefi akidelerini belirttiği *Terkib-i Bend*'de, özellikle de *Terci-i Bend*'de bütün kâinatı, milletleri, insanları, olayları sergilerken, insana düşen şeyin, bunları şaşkınlıkla seyretmekten başka bir şey olmadığını ve aklın aczini sık sık vurgular.

Devrin daha şuurlu, hatta felsefi anlamda akılcılığını, Hoca Tahsin Efendi (1813-1881) yapar Mustafa Reşid Paşa'nın tahsil için Fransa'ya gönderdiklerinde olan Hoca Tahsin, matematiğe ve müsbet bilimlere verdiği önem sebebiyle (1868-1870 arasında Darulfunun Müdürü) insan aklının bilgiler terkip etmede, genelleştirmede ve bütünü kavramada duylara üstünlüğünü kabul eder.

Hoca Tahsin'in öğrencisi olan ve kendisinden felsefi şüpheyi öğrendiğini söyleyen Abdülhak Hamid (1852-1937), belki de şair mizacı galip gelerek, akılla bir yere varılamayacağını şiirlerinde sık sık tekrarlamıştır. Hiç şüphesiz burada akıl, rasyonalizmin konusu olan bilginin kaynağı değildir. Onun kader, ölüm, inanç gibi meseleler karşısındaki zaafî söz konusu olmaktadır. Nitekim Hamid'in felsefi düşünceleri üzerine önemli bir çalışma yapmış olan Rıza Tevfik de, otuz yıllık bir zihin denemesinden sonra din bahsinde rasyonalizmin yanlış olduğunu anladığını

söylemektedir. Her halde Şinasi akılcılığının en sadık tilmizi, İkinci Meşrutiyet'ten sonraki Tevfik Fikret olacaktır.

Tanzimat'la beraber Batı düşünce akımları, dinsel düşünce ve duyu alanında da etkilerini göstermeye başlamıştır. Felsefi düşüncelerin, özellikle rasyonalist, pozitivist ve materyalist akımların doğuda da olsa esintilerinin, bazı Osmanlı gençlerinin dinsel inançlarını sarsıcı etkiler yaptığından söz edilebilir. Bu türlü etkilerin Tanzimat'ın ilk edebiyatçılarından Şinasi ele başladığı söylenebilir.

Tam bir hareketlilik ve mücadele mizacı gösteren Namık Kemal (1840-1888) de itikadla ilgili meselelerden çok İslam'ın dünya nizamı bahis konusu olur. Daha önce akla itimad etmediği belirtilen Ziya Paşa, Terci-i Bend'inde kader meselesi üzerinde durur. Ölüm, hayat ve kader önünde Ziya Paşa'dan daha cüretli, psikolojik denemeleri Abdülhak Hamid (1852-1937)'de görürüz. Hayatının en büyük felaketi telakki ettiği karısının ölümü üzerine yazdığı Makber (1885), onun metafizik buhranlarının resmî geçidini sergiler. Bu şiirde, şairin tereddüt, şüphe, isyan ve tevekkül tavırları, bir psikolojik krizin tezahürleri halinde arka arkaya yığılırlar. Ancak bütün bu zıtlıkların hepsi, inanç sahibi bir insanın duyguları olarak kalır. Böyle bir psikolojik denemeye İslamcı görüşün sahibi Mehmed Akif'de de rastlarız. Meşrutiyet'in ilanı yılında (1908) yayınladığı *Tevhid* yahut *Feryad* başlıklı uzun şiirinde, onu, Ziya Paşa'nın yolunda kader ve irade meselelerine çıkış bulamayan bir mümin olarak görürüz.

Tabiat karşısında adeta mistik diyebileceğimiz olağanüstü bir vecd halini yaşayan Abdülhak Hamid'le beraber, hemen bütün XIX. yüzyıl Türk yazarlarının tanıdığı Rousseau'yu hatırlamak gerekir. Ziya Paşa'nın bu romantik Fransız filozofundan *Emile*'i çevirdiğini, onun *İtiraf*lar'ından ilham alarak *Defter-i Amal*'i yazmaya başladığını biliyoruz. Henüz kalabalık şehir ve büyük sanayi problemlerini yaşamayan Osmanlı toplumunda, şehre mukabil kır hayatının, tabiatın yüceltilmesi, Rousseau'nun felsefesinden kaynaklanan romantik bir tema olmalıdır. Kalabalık şehirlerden kaçıp uzak, egzotik adalarda, tabiatın kucağında yaşayanların hikâyeleri olan *Robenson* ve *Paul ve Virginie*'nin, Türkçe'ye çevrilen ilk birkaç roman arasında yer alması, üstelik yüzyılın sonuna kadar ilkinin altı, ikincisinin üç defa basılması, tesadüfi değildir. Edebiyatımıza tabiat, Rousseau etkisiyle ve yaygın olarak Hamid ve Ekrem'in şiirleri ile girmiştir. Öyle anlaşılmaktadır ki Batı düşünce akımları, İslami inançları temelinden sarsmaksızın

bir takım etkiler yapmışlardır. Ancak hemen aynı yıllarda bu değişmelerin asıl büyük krizini yaşayan başka bir düşünce adamı, bu hayalci ve romantik edebiyatın, şiirin, metafiziğin aleyhinde bulunan, fenni gerçeklerin hayranı Pozitivist Beşir Fuad'dır. Devrinde çağdaşlarının hepsinden köklü bir batı kültürüne sahip olan Beşir Fuad'ın Doğu kültürü gayet sığdır. Büchner'ci bir materyalist olan Beşir Fuad'ı damarlarını kesmek suretiyle intihara sürükleyen buhran, XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunda, ateizmin, su yüzüne çıkan tek örneği olarak kalır. 1908 Meşrutiyeti'nden sonra, devrin alabildiğine serbest ortamından faydalanan bazı yazarlar, onun açtığı yoldan daha cüretle yürüdüler. *Tarih-i Kadim* şiiri ile Tevfik Fikret muhtelif makale ve kitapları ile Abdullah Cevdet, Ahmet Nebil, Baha Tevfik bunlar arasındadır.

Pozitivizm ve Materyalizm

Dinsel düşünce ve inançtaki büyük sarsılmalara örnek olarak verilen bu son isimlerle beraber, pozitivist ve materyalist düşünce akımlarının da izlerini aramak gerekir. Var olanın, sadece maddeden ibaret olduğunu, madde üstü veya tabiatüstü hiçbir şeyin mevcut olmadığını kabul eden materyalizm ile yalnız duyularla idrak edilen bir dünyayı benimseyen, müşahade ve tecrübenin dışında varlık veya olay olarak hiçbir gerçeğin olmayacağını ileri sürerek ilahiyatı ve metafiziği reddeden pozitivism, hiç olmazsa, Tanzimat devri yazarları için birbirinden fazla farklı değildir. Nihayet biri, maddi bir dünyaya yöneliyor, ikincisi böyle bir dünya hakkındaki gerçeklerin nasıl elde edilebileceğinin metodunu gösteriyordu.

Türkiye'de pozitivist düşüncenin kaynağını, belki Tanzimat'tan itibaren başlatmak gerekecektir. Pozitivizmin kurucusu Auguste Comte'un, her halde bir *tabula rasa* telakki ettiği Osmanlı toplumunda, düşüncelerinin uygulanması için Mustafa Reşit Paşa'ya bir mektup gönderdiğini (1853) biliyoruz.⁸³ Paşanın yazıp yazmadığı bilinmeyen cevabını, bu tarihten otuz yıl kadar sonra Beşir Fuad, müteaddid çalışmaları ile vermiş olacaktır.

Materyalizm üzerine ilk müphem mesajlar, Ahmet Midhat Efendi'den gelir. Onun kendi çıkardığı Dağarcık (1872)'a yazdığı makalelerin bazıları, bu bakımdan ağır suçlamalara vesile olmuştur. "*Veladet*", "*Duvar dan Bir Sada*," "*İnsan*," "*Dünyada İnsanın Zuhuru*" adlı yazılarında, sistematik olmayarak

⁸³ M. Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 1986, s.128-133.

materyalist, hatta Darwinist kanaatler vardır. Bu kanaatlerinin İslam'a aykırılık taşımadığını aynı yayınlarda yahut itiraz edenlere verdiği cevaplarda ileri sürmüştür. Daha sonraları yazdığı *Ben Neyim?*(1891) adlı kitabının ikinci adı "*Hikmet-i Maddiyeye Müdafaa*" olacaktır. Öyle anlaşılıyor ki Ahmet Midhat'ın Dağarcık'ta ileri sürdüğü kanaatler, şuurlu bir materyalist görüşün mahsülü değil, Batı kaynaklarından tesadüfi olarak elde ettiği ve kendisine cazip gelen bir takım yeni bilgilerin sergilenmesinden ibarettir.⁸⁴ Üç büyük Batı dilini çok iyi bilen daha önce dinsel düşünceden sapma bahsinde adı geçen Beşir Fuad'ı bu konuda bilgili, şuurlu ve tereddütsüz bir materyalist ve pozitivist olarak telakki etmeliyiz. Mektebi Harbiye'nin seçkin mezunlarından Kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesine kadar yükselmiş, vatansever bir subay olan Beşir Fuad'ın aynı güçte bir ateist olduğuna hükmetmek zor değildir. O yıllarda Batı bilim zihniyetine yönelmede önemli rolü bulunan Harbiye'nin bir takım düşünce akımlarına da açık olduğu tahmin edilebilir. Gerçekten devrinin diğer aydınlarına göre Beşir Fuad'ın, Batı kültürü şaşırtıcı bir zenginlik göstermektedir. Bütün felsefi sistemlerin özellikle de metafiziğin karşısında gerçek bir pozitivist olan Beşir Fuad'ın materyalist olması da tabiidir. Materyalist düşünceleri, çağdaş Alman filozofu Ludwig Büchner'den gelir. Büchner, *Madde ve Kuvvet* adlı kitabında, hayatın maddede kendi kendine oluştuğunu, ayrıca bir hayat kudreti bulunmadığını; *Allah Mefhumu ve Bugünkü Manâsı* adlı eserinde ise kuvvetin maddeden ayrılamayacağını, öyleyse maddi varlıkların üzerinde ve dışında bir Allah kavramının düşünülemeyeceğini söyler. Beşir Fuad, birçok yazısında Büchner'den ve düşüncelerinden heyecanlı bir üslupla bahsetmiş, etrafındakilere onu okumalarını tavsiye etmiştir. Bunun dışında makalelerinde adı geçen Batılı filozof ve bilginlerin hemen hepsi, çeşitli açılardan materyalizme bağlı şahsiyetlerdir. Herbert Spencer, Stuart Mill, Diderot, D'Alembert, De la Mettrice gibi.

Beşir Fuad, zikrettiği bütün bu şahsiyetlere ve bahislere rağmen, eserlerinde materyalizm adından bahsetmez. Osmanlı aydını, çok kalın çizgileriyle materyalizme yabancı değildir ve onun dinsizlikle eşanlamlı olduğunu kabul etmiştir. Beşir Fuad'ın ismini vermeden materyalizmin temel prensiplerinden bahsetmesi ilginçtir. Pozitivizmi ise daha kolay ve rahat açıklar. Çünkü bu felsefi sistem, ilk kez onun kaleminden Türk okuyucusuna tanıtılmaktadır. Sistemin dinsel

⁸⁴ Bak. M. Akgün, *Materyalizmin Türkiyeye Girişi ve İlk Etkileri*, Ankara 1988, s. 213-235.

görüşlerinden bahsedilmeksizin, sadece bilimsel araştırmalarda bir kıstas, bir metod olarak üzerinde durmaktadır. Beřir Fuad'ın pozitivizmin kurucusu Auguste Comte ve onun takipçileri Littré, Claude Bernard, Spencer, Mill ve Lewes'in hemen bütün eserlerini okumuş olduğu anlaşılmaktadır. Yazılarında bahsettiği pozitivizm, kısaca řu meseleleri içine almaktadır. Gerçek, insan zihni ile eřya arasındaki bir takım bağlantılardan ibaret olan tecrübeyi sonucunda bulunur. Mūřahede ve tecrūbe edilemeyen řey, hayalden başka bir řey değildir. Metafizik de, insanlığın, bilimin gerçeklerini bilmedikleri devirlere ait bir vehim ve hayaldir.

Bu dūřunceleri itibarıyla Beřir Fuad'ı XIX. yūzyıl Osmanlı yazarlarından pek takip eden olmamıřtır. Onun sebep olduđu tartıřmalar, daha çok Voltaire ve edebiyatta realizm-natūralizm konularında olur.

Materyalist ve pozitivist dūřuncelerin, 1908'den sonra oldukça serbest bir zemin bulduđu sūylenbilir. Bu konu ile ilgili olarak Abdullah Cevdet (1869-1932) üzerinde durulabilir. Onun materyalist dūřuncelerinin de temel kitabı Būchner'in *Madde ve Kuvvet* adlı eseridir. Daha Tıbbiye ōđrencisi iken bu kitabın bir bōlūmūnū *Fizyolajya-i Tefekkūr* (1891) adı ile yayınlamıřtı. Mesleđinin doktorluk olması dolayısıyla bu felsefenin biyolojik materyalist dūřuncelerini benimsemiřti. O, maddenin ezeli ve ebedi gerçek olduđunu adeta mistik bir heyecanla "maddenin fenafillahı" diye açıklamakta idi. řair tarafı, onu, tabiat karřısında bir çeřit panteizme sūrūklūyor fakat felsefi kanaati, bu panteizmi "Tanrı var olan her řeydir" řeklinde formūle ettiriyordu.⁸⁵

Aynı dūřünce dairesi içindeki yazarlardan biri de Baha Tevfik, (1884-1914)'tir. Baha Tevfik, 1880'lerden beri bir kısım Osmanlı aydının elinden geçtiğini gōrdūđümüz Būchner'in *Madde ve Kuvvet* adlı eserini bu adla tam olarak o çevirmiş ve yayınlamıştır (1911). Ayrıca belirtmek gerekir materyalist yayınlara yeni isimler, onun eviri ve yazıları ile girmeye başlamıştır. Ernst Haeckel'in *Vahdet-i Mevcud Bir Tabiat ŀleminin Dini* (1911) ve *Kainatın Muammaları* (tefrika, Felsefe Mec. 1913). Pişano, Yirminci Asırda Zekā gibi dergilerin yanında ilk felsefe dergilerinden olan Felsefe Mecmuası'nı da çıkaran Baha Tevfik, gerek buralardaki yazıları gerekse *Muhtasar Felsefe* (1913), *Hassasiyet Bahsi ve Yeni Ahlak* (1910), *Felsefe-i Ferd* (1914), *Teceddūd-i İlmi ve Edebi* (1911) adlı

⁸⁵ Bak. ř. Haniōđlu, *Bir Siyasal Dūřünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dōnemi*; M. Akgūn, a.g.e. , s. 378-414.

kitaplarında materyalizmi, geniş okuyucu kitlelerine yaymak imkânını bulmuştur. Bu düşünceleri arasında Darwinist, sosyalist ve ateist görüşlerini maddeci felsefeye bağlayarak açıklamaya çalışır. Dinsel inançların, metafiziğin, edebiyatın, şiirin, edebiyatta hassasiyetin şiddetle aleyhinde bulunur. Bunların hepsinin bir takım marazi tezahürler olduğunu iddia eder.

Baha Tevfik’le hemen aynı yıllarda ve onun çevresinde bir kaç materyalist yazar daha bulunmaktadır. Bunlardan Manastır’da “Tarih-i Tabii” hocalığı yaptığını, Tabiat (1911) ve Beşer ve Tabiatı (1919) adlı iki dergi çıkardığını bildiğimiz Subhi Edhem’in basılmış on bir kitap arasında, konumuzu ilgilendirenler, *Darvinizm* (1911), *Lamarkizm* (1914), *Hayat ve Mevt* (1913), *Bergson Felsefesi* (1919)’dir. Subhi Edhem de Büchner’den gelen biyolojik materyalizmle beraber Darwinizmi ve pozitivismi de savunmuştur. Bütün varlıkların, basit bir maddeden meydana geldiğini ileri sürer.

Yirminci Asırda Zekâ, Rübab ve Felsefe Mecmuası’ndaki yazılar ile tanınan Memduh Süleyman (1887?-1920?)’ın Hartman’dan çevirdiği *Darvinizm* (1913) ve Baha Tevfik ile beraber çevirdikleri *Niçe* adlı kitaplarında Materyalizme ve Pesimizme olan temayülü anlaşılmaktadır. Onun Felsefe Mecmuasında çıkan *Felsefe-i Edyan* adlı makalesinde dinin çeşitli tariflerini iktibas ettiği Feuerbach, Kant, Max Müller, Tylor, Guyan, Reinach gibi filozof ve yazarların, Kant hariç hemen hepsinin ateist, natürist veya deist oluşu dikkati çekmektedir. *Kolera Tabibi* (1910) ve *Tekâmül ve Kanunları* (1913) adlı iki kitabı ile bildiğimiz Edhem Necdet de özellikle ikinci kitabında ve bazı yazılarında Darwinist ve materyalist görüşlerini açıklamıştır. Materyalizm gibi genelleştirilmiş bir ad altında topladığımız bu isimlerin aynı zamanda Darwinist, pozitivist, immoralist, pesimist, ateist, hatta sosyalist temayüllü oldukları, Batı kaynaklarından, bu düşüncelere sahip yazarların görüşlerini benimseyerek aktardıkları görülmektedir.

Bu neslin son ve önemli halkasını Celal Nuri (İleri) (1877-1939) teşkil eder. Kitap halinde yayınlanmış çok sayıda eseri, makaleleri, çıkardığı gazete ve dergileri ile materyalist düşünceye, yeni ve farklı bir yön vermeye çalışmıştır. O da fikirlerinin esasını, Büchner’den almakla beraber, ona ve diğer materyalist filozoflara bir takım eleştiriler getirmiştir. Celal Nuri, maddenin ezeli ve ebedi varlığını benimsemekle beraber, Tanrı’ya, dolayısıyla dinlere inandığını ifade eder. Yalnız Tanrı’nın antropomorfist telakki edilmesine karşıdır. Bilimsel olarak doğru

olan her şeyin İslam'a da uygun olduğunu kabul eder. Her düşünce gibi materyalist, sosyalist, Darwinist düşüncelerin de eleştirilebileceğini ileri sürerek orta bir yol tutar. Düşünceleri arasında İslam birliği de, aykırılık taşımayan, diğer fikirleri ile çelişmeyen bir ideal olarak mevcuttur. Celil Nuri, Dozy'nin, Ernest Renan'ın İslamiyet aleyhindeki kanaatlerinin doğru olmadığını yazar.

Pozitivizmin, materyalist düşünceden esas itibariyle ayrılmadığı, hiç olmazsa bu devir Türk yazarları için böyle bir ayırım yapmaya gerek kalmadığı anlaşılmaktadır. Yine de Meşrutiyet sonrasında materyalizm bahis konusu olmaksızın pozitivist düşünceye bağlı bazı yazarların varlığından sözedilebilir. Bunlardan Ahmet Rıza (1858-1930), Auguste Comte'un sadık bir öğrencisi olan Pierre Lafitte'i tanımış, onun yakın dostu olmuştur. Ondaki pozitivist düşünceler, onun eserlerini okumakla başlamış olsa gerektir. Kurucularından ve isim babası olduğu İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin adı da pozitivistin sloganlarından. Bunun dışında Ahmet Rıza, dinsizlikle de suçlanmış olmakla beraber, İslam'ın dünya nizamını değil, akidesini benimsemiş, bunun dışında da dine karşı diğer Pozitivistler gibi cephe almamıştır.⁸⁶ Bunun gibi matematikçi Salih Zeki (1864-1931), Rıza Tevfik (Bölükbaşı) (1868-1949) Hippolyt Taine'e bağlı Ahmed Şuayb (1876-1910) ve Hüseyin Cahid (Yalçın) (1874-1957)'in de dine ve metafiziğe ilişkisi olmaksızın, sadece bilimlerin tasnifi, bilimlerde müşahede ve tecrübenin önemi açısından pozitivist olduğu söylenebilir.⁸⁷

Materyalist, pozitivist, Darwinist, ateist, sosyalist gibi birbirinden oldukça farklı bu görüşlerin, zaman zaman aynı şahıslarda düşünce olarak tezahür etmesi, bu düşüncelerin İslam ile çatıştığı durumlarda bir takım tepkiler doğurması söz konusudur. Bu polemikler, yaygın olarak 1908 Meşrutiyeti'nden sonra görülür. XIX. yüzyılda ise sadece Ahmet Midhat ve İsmail Ferid'in isimlerine rastlamaktayız.

Daha önce Beşir Fuad'ın *Voltaire* monografisi ve Voltaire'nin dinsizliği vesilesi ile bazı dağınık tartışmaları biliyoruz. Ahmet Midhat'ın bu konudaki kitap ve makaleleri, onun ansiklopedik bilgilerine uygun şekilde sathi, ancak müslümanları uyarıcı bir karakter taşımaktadır. 1870'lerde Osmanlı gençleri arasında dinsizliğin yayıldığını farkederek Ahmed Midhat, Beşir Fuad'ı tanıdıktan

⁸⁶ M. Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 1986, s. 245-276.

⁸⁷ M. Korlaelçi, a.g.e. , s. 276-347.

sonra bunun kaynağının materyalizm olduğunun farkına varır ve eleştirilerini bu yöne çevirir. *Beşir Fuad* (1877) ve *Ben Neyim?* (1891) kitapları bu endişelerinin ürünüdür. Ayrıca Şopenhaur'ın *Hikmet-i Cedide'si* (1887) ile Amerikalı yazar Draper'in *Din ile İlmün Çatışması* adlı eserini geniş eleştirilerle çevirdiği Niza-ı İlm u Din (1895-1900) adlı eserleri de bu kategoride zikredilebilir.^{88*}

İsmail Ferid ise İbtal-i Mezheb-i Maddiyu (1894) adlı kitabı ile Büchner'in *Madde ve Kuvvet*'ini hedef alarak materyalizmi çürütmeye çalışmıştır. Fakat kitap çok basit bilgilerle techiz edilmiştir.

Meşrutuyet sonrası hareketlendiği görülen ortamda İslam aleyhindeki batı kaynaklı düşüncelere karşı daha yoğun bir mücadele vardır Harputizade Hacı Mustafa'nın *Redd ü Isbat* (1914) adlı eseri de İsmail Ferid'inkinden fazla farklı değildir. Ancak 1910-1914 arasında, hepsi de dikkate alınması gereken dönemde onbeş kitabı olan Şehbenderzade Ahmet Hilmi (1865-1914)'nin *Huzur-ı Akl u Fen'de Maddiyu Meslek-i Dalaleti* (1914) adlı kitabı, Celal Nuri'nin *Tarih-i İstikbal*'ine, dolayısıyla Büchner materyalizmine getirdiği eleştiriler, Batılı bilim ve felsefe yazarlarının kınamalarını da dikkate aldığından seviyeli ve ciddidir. Diğer kitaplar arasında *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?* (1913), Dozy'ye cevap niteliğinde yazdığı *Tarih-i İslam* (1910-1911) önemlidir. Aynı konuda Halil Edip imzası ile *Bir Maddiyun'a Reddiye* (1918) kitabına daha rastlıyoruz.

Böylece Batılı düşünce akımlarının izleri, takipçileri ve bunlara gösterilen tepkiler hakkında bir fikir edinmiş olduk. Bu şahsiyetlerin ve teşkil ettikleri grupların çoğunun yurt içinde veya dışında yönetimle mücadele halinde oldukları bilinmektedir. Bunlar dışında yine Batılılaşma süreci içinde, Batı kültürüne, düşünce akımlarına, uygarlığına şu ya da bu dozda açık, fakat daha mutedil ve muhafazakâr şahsiyetler de vardır. Bunlar, yönetimle mücadeleye girmemiş, ya da girmiş de olsa, devletin ve toplumun sahip olduğu değerlere bütünü ile karşı çıkmamışlardır. Kuşkusuz bu tavır, bir düşünce akımını temsil etmez. Ancak batılılaşma düşünceleri arasında bu isimlerin de gözden uzak tutulmaması gerekir. Olumsuz bakıldığında uzlaşmacı, ya da statukocu denebilecek bu şahsiyetler, içinde yaşadıkları toplumu yeni ve zorunlu değişmelere hissi olmayarak, akl-ı selimle yaklaştırmaya gayret etmişlerdir. Bunlara dengeli gelişmeci ya da yumuşak

⁸⁸ O. Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Midhat Efendi*, s. 245-250; 268-277. * Hüseyin G. Yurdaydın'a ait olan son dipnotdur.

batılılaşmacı demek de mümkündür. Bu şahsiyetlerin belli başlıları da Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895), Münif Paşa (1828-1910) Ahmet Midhat (1844-1912), Mizancı Murad (1854-1917) ve Ali Kemal (1867-1922)'dir.

XX. Yüzyılda Düşünce Akımları

Batılılaşmanın ilk devresi olan Tanzimat'ın, bir bakıma XIX. yüzyıl sonuna kadar devam ettiği düşünülebilir. Fakat XX. yüzyıl, bütün tartışmalara rağmen, Batı'nın bir takım kıymet hükümlerinin, değişik alanlarda benimsendiği bir çağ olmuştur. Tanzimat devrinde Osmanlı geleneği içinde "on dokuzuncu asır" diye bir tabir, bir deyim yoktu. 1900'lerden sonra ise resmen olmasa bile, miladi takvimle, alafranga saatle, bir Avrupa yirminci yüzyılı başlamıştı. Bu Batı'nın uygarlığı, tekniği, kültürü, sanatı ve yaşama tarzı ile artık bir emr-i vaki olması demektir. İkinci Meşrutiyet'ten sonraki düşünce ve edebiyat akımlarının hepsi, var oluşlarını ve yerlerini Batı nirengisine göre tayin ederler. Batı'yı ister benimseyen, ister ona tepki gösteren akımlar olsun bu gerçek değişmez. Örneğin İslamcılık akımının da pusulasının, Batı'yı gösterdiğini söylemek gerekir. "Garpperestlik" gibi Batı'ya husumet de, aynı kaynaktan gelir. Ancak belirtmek gerekir ki yüzyılın başından Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen yedi sekiz yıl içinde edebi, fikri alanda, genel olarak yayın alanında hissedilir bir durgunluk vardır. Bunda sansürün rolü kadar, yazarların kendi üzerlerinde hissettikleri psikolojik ağırlığında etkisi olmalıdır. Nihayet önce yurt dışında, Avrupa'da gelişen siyasal hareketler, devlet merkezinden nispeten uzak şehirlerde (İzmir, Selanik, Şam, Kahire v.s) kıvılcıklar doğurdu. Nihayet beklenen patlama ile 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edildi. Hürriyet, müsavat, adalet gibi Fransız ihtilalinin sloganları, sokakları doldurdu. Ancak bu başıboşluk ve hürriyet üzün sürmedi. Abdülhamid devrini aratan sansürlü, jurnalli, askeri mahkemeli, sürgünlü ve her türlü baskılı yıllar gelmekte gecikmedi. Bunu, devlette büyük çözümleri doğuracak savaş yılları takip etti. Ancak belirtmemiz gerekir ki bu karamsar görüşün yanı sıra Türk toplumunda Meşrutiyet sonrasında olumlu gelişmeler de olmuştur. Demokratik rejimin temel şartlarından olan vatandaşın siyasete ve devlet yönetimine ilgi duyması, fiilen katılmak istemesi, aydınların siyasal düşüncelerini, çeşitli yollardan açıklama imkanı bulması da, bu yıllar içinde yoğunluk kazanmıştır. Bu bakımdan Cumhuriyet devrinin siyasal, sosyal, hukuksal esaslarının Meşrutiyet yıllarında hazırlandığını söylemek yanlış olmaz. İşte değişen, yenileşen ve farklılaşan toplum

yapısının geleceği için Osmanlı aydınlarının bir takım tedbirler, reçeteler hazırlaması gerekiyordu. İşte Meşrutiyet sonrasında, felsefi değil, daha çok sosyal ve siyasal planda gelişen düşünce gruplarının ortaya çıkışı, bu şartların doğurduğu düşünce akımlarına bağlıdır. Bu akımlar, Batıcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslamcılık'tır. Batıcılık yer yer belirttiğimiz gibi, aşırı ya da mutedil dozlarda hemen bütün grup ve şahsiyetlerin yabancı kalmadığı bir görüştür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında da bir süre Ziya Gökalp'in "muasırlaşmak" formülü ile ilişki kurduğu Türkçülük programı içinde yer alan Batıcılık, zamanla bütün inkılap hareketlerinin temel felsefesini teşkil etmiştir. Avrupa'da başlayan ve Osmanlı topraklarına sirayetinden korkulan milliyetçilik akımlarına karşı bir baraj olarak düşünülmüş olan Osmanlıcılık, Devlet-i Aliyye bünyesi içinde bulunan çeşitli ırk ve din mensuplarını bir arada tutma maksadını güder. Devrin değişik yazarlarının kaleminde dağınık bir şekilde bulunan bu fikirleri isimlendiren ve tahlil eden Yusuf Akçura olmuştur. *Üç Tarz-ı Siyaset* (1911) adlı kitabında, Osmanlıcılığın II. Mahmut devrinde başladığını, XIX. yüzyıl boyunca hemen bütün devlet adamlarınca (Ali, Fuad ve Midhat Paşalar) benimsendiğini fakat açıkladığı bazı sebeplerden dolayı, artık bir Osmanlı milleti meydana getirmenin, yahut muhafaza etmenin mümkün olmadığını söyler. Gerek bu kitap dolayısıyla çıkan tartışmalardan, gerekse diğer yazılardan Osmanlıcılığı, Ali Kemal (1867-1922), Tunalı Hilmi (1863-1928), Ahmed Ferid (Tek) (1877/1972), Süleyman Nazif (1870-1924) ve değişik etnik kökenli bazı yazarların benimsediği görülür. Bir süre sonra Balkan ve onu takip eden savaşlarda artık Osmanlılık yapısını korumaya imkan kalmadığı anlaşılmıştır.

Kavram olarak Meşrutiyet'ten sonra kullanılan Türkçülüğün zamanla, başlangıçtaki Turancı ve ırkçı başlangıç çalışmaları, bu tarihten kırk yıl öncesine kadar gider. Zamanla başlangıçtaki ırkçı ve Turancı anlayıştan uzaklaşarak, onun bazı temsilcilerinin dil ve kültür milliyetçiliğine yöneldiği görülür. Türkçülüğün isim babası Ziya Gökalp, Birinci Dünya Savaşı sonunda görüşlerini, yaygın üç ideolojiyi bir çizgide tutmak gayesini güden "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" formülü etrafında toplar. Cumhuriyetin ilan edildiği yıl yayınlanan "*Türkçülüğün Esasları*" kitabı ise, kültür, ahlak ve sosyal nizamda ırkçı ve Turancı karakteri olmayan yeni bir Türkçülük programıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEV BİR ESER: BEYÂN-I MENÂZİL-İ SEFER-İ IRÂKEYN-İ SULTAN SÜLEYMAN HAN (NASÛHÜ'S-SİLÂHİ MATRAKÇI)

Yayımlanması çok farklı kesimler tarafından büyük bir sevinç ve gururla karşılanan Matrakçı Nasûh'un Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn adlı eseri Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın tarafından tıpkıbasım şeklinde hazırlanarak Türk Tarih araştırmacılığına armağan edilmiştir. Önceki bölümde de zikredildiği üzere eser, Yurdaydın'ın prestij eseri olarak tanımlanabilir. Bu kıymetli eser, ülkemizde ilmî işlerin nasıl yapılacağı hakkında, henüz belirli bir dil imlâ ya da metot geliştiremediğimiz bir dönemde türlü güçlükler aşılarak meydana getirilmiştir. Dolayısıyla bu hizmetinden dolayı Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'a vefa hissi, teşekkür ve saygımızın bâki olması zaruridir.

Osmanlı'nın yetiştirdiği muazzam bilim insanlarından olan Matrakçı Nasûh'un kaleminden çıkan tüm eserler hayret uyandırmaktadır. XVI. yüzyıl âlimlerinden olan Matrakçı Nasûh, Avrupalıların deyimi ile *Rönesans adamı*dır. Çalışmalarıyla ölçü özellikleri, canlı renkler ve naif anlatımı, eşsiz tarih ve matematik bilgileri ile bizlere kendi zamanının şehircilik tarihi ve resim sanatı ile ilgili, önemli ve bir o kadar da değerli bilgiler bırakmıştır. Zira Osmanlı tarihi sadece savaş ve barışların yer aldığı harp tarihinden ibaret değil, aynı zamanda bilim ve sanatın da tarihidir. Matrakçı Nasûh geçmişin izlerini takip etmek isteyen tarih yolcularının karşısına çıkan eşsiz bir tarihi kişiliktir. Ne şanslıdır ki, Osmanlı tarihinin en ihtişamlı dönemlerinden birisini de yaşamış, Doğu'nun *Leonardo Da Vincisi* olarak bilinen bir âlim olmuştur. "Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın araştırmaları daha önce fazla bilinmeyen bu müellifin hayatını ve eserlerini aydınlatmıştır"⁸⁹. Minyatür denildiğinde akla gelen ilk isimlerden olan Matrakçı Nasûh, sanatçı kişiliğinin yanı sıra tarih, coğrafya, topoğrafya, şehir bilimci, silahşörlük ve hattat gibi pek çok alanda değerli eserler vermiştir.

Küçük yaşta devşirme olarak saraya alınan ve Enderun mektebinde eğitim gören Matrakçı Nasûh'un kesin doğum tarihi bilinmemektedir. Yazdığı eserlerde kendisi ile ilgili bilgi vermekten kaçınan Nasûh ile ilgili bilgiler kısıtlıdır. Son

⁸⁹ Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, Kasım 2009, s. 37.

yıllarda ünlü âlimin hakkında kesinleşen bilgilerden birisi, Bosnalı olduğudur. Babasının adının Abdullah olduğu bilgisi ise hala tartışılmaktadır. Çünkü devşirme çocukların baba adı olarak çoğunlukla Abdullah adını tercih ettikleri bilinmektedir. Matrakçı Nasûh II. Bayezid döneminde ünlü şair Sai'den dersler alarak Enderun'da eğitim görmüştür. Matematiğe olan ilgisinin bu dönemlerde başladığı bilinen Matrakçı Nasuh bu alanda ciddi çalışmalar yürütmüş ve kıymetli eserler yazmıştır. “Uzunluk ölçülerini gösteren cetveller hazırlayan Nasûh, Yavuz Sultan Selim döneminde (1517), içeriği matematik ile ilgili olan *Cemâlü'l-Küttap* ve *Kemalü'l-Hisab* adlı iki eseri kaleme alır”⁹⁰. Matrakçı Nasûh'un, Yavuz Sultan Selime ithaf ettiği eserler dönemin medreselerinde ve Enderun'da uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur.

Matrakçı ya da *Matraki* lakabını alması eskriime benzeyen bir çeşit savaş sporunu icat etmesinden dolayıdır. “*Matrak*” çomak, değnek ya da sopa anlamlarına gelen Arapça kökenli bir kelimedir. Lobutu andıran sopalarla oynanan bir tür savaş oyunu olan Matrak oyununda Nasûh usta olduğu için, bu lakâbın kendisine verildiği de düşünülebilmektedir. Matrak oyunu, saray düğünlerinde ya da şenliklerde, sıraları geldiğinde sahip olduğu maharetlerini göstermek üzere meydana çıkan silahşörlerce oynanan bir oyundu. Matrak günümüzde farklı anlamlarda kullanılsa da Osmanlı döneminde ustasının türlü hünerlerle rakibine üstünlük sağlaması oyunudur. Matrak oyununda amaç eldeki matraklarla rakibin kafasına dokunmaktır. Nezaket ve güzel ahlâkın ön planda olduğu Matrak oyununda sağ elde Matrak, sol elde yastık şeklinde yumuşak bir kalkan ve kafada miğfer bulunur. İyi bir silahşör olan Matrakçı Nasûh, bu özelliğinden dolayı “*Silahi*” adıyla da anılır. Nasûh'un türlü silah ve mızrak oyunlarında ustalaşmış olduğu bilinir. “Daha sonra Kanuni'nin oğullarının 1529'da yapılan sünnet töreninde tekerlekler üzerine oturtularak hareket etmesi sağlanmış, birbirine benzer iki kale yaparak, törenin düzenlendiği At Meydanı'na getirmiş ve karşılıklı olarak konumlandırılan kalelerin içlerine yerleştirilmiş olan askerler buradan ortaya çıkarak savaş gösterisi yapmışlardır”⁹¹. Tertip edilen bu gösteriyi beğenen devrin hükümdarı bundan ötürü Nasûh'a tüm

⁹⁰ S. Tekin, “Kalemi ve Fırçayı Aynı Ustalıkla Kullanan Dahi: Matrakçı Nasûh”, *İSMEK El Sanatları Dergisi*, Sayı: 19, Mart 2015.

⁹¹ D. Erkan, “Matrakçı Nasûh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İSAM Yayınları, Sayı: 37, s. 184.

imparatorluktaki silahşörlerin reisi olduğuna dair bir berat ihsan etmiştir⁹². Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın bu bilgiyi Matrakçı Nasûh adlı kitabında da beyân etmiştir. Bir tarihçi olarak da çok değerli eserler vermiş olan Nasûh, Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle çeşitli eklemelerde de bulunarak *Mecma'üt-Tevarih* adıyla Taberî Tarihi'ni Türkçe'ye çevirmiştir. Daha açık bir ifade ile o Taberî'nin eserini noktalandırdığı yerden (m. 915) devam ederek, sırasıyla İslam Tarihi'ni, Selçuklu Tarihi'ni ve kuruluştan 1551 yılına kadar gelen Osmanlı tarihini yazmıştır⁹³. “Osmanlı tarihi ile ilgili kısmı iltifat ve teşviklerinin sonucu olarak hazırlandığı için, kendisine takdim edildiği anlaşılan Rüstem Paşa'ya atf edilerek Rüstem Paşa Tarihi adıyla da tanınmaktadır”⁹⁴.

Onlarca eserin sahibi, mübalağa sevmeyen, boş gezmeyen, gezdiği yerleri derinlemesine gözlemleyen, dahi ve ağırbaşlı Matrakçı Nasûh'un, Kanuni'nin birinci İran seferine ait minyatürlü eseri 1537 tarihli olup *Mecmua-i Menâzil* olarak bilinmektedir. Eser aynı zamanda *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han* adıyla da anılmaktadır. Değerli tarihçimiz Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın eserle ilgili önsözünde (VII-XVII) şu ifadeleri kullanır: “Matrikçı ya da Matraki lakabı ile ünlü Nasûh-u Silâhi'nin Beyân-ı Menâzil adlı eserinin Onun değişik konulardaki eserler, özellikle de tarihe ait olanları arasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu eser aslında verdiği bilgilerin de ortaya koyduğu üzere onun Kanuni dönemi tarihinin 1533-1536 yılları arasındaki ilk İran seferini konu edinmiş olan bir bölümüdür. Bununla birlikte Nasûh, bu eserinde, bu sefer sırasında konulup geçilen konak yerlerinin, yani menzillerin resimlerini yapmak bu resimlerin uygun yerlerine bu konakların adlarını yazmak suretiyle eserini gerçekten bir Menzîlnâme haline getirmiştir. Herhalde Nasûh'un bu konulardaki geniş bilgileri nedeniyle, böyle bir özelliğin, onun tarihe ait resimli olmayan eserlerinde bile kendisini göstermekte olduğu söylenebilir”. Menziller arasındaki uzaklıklar genel anlamda saat hesabı ile verilirken Nasûh'un bunları mil olarak vermiş olması sebebiyle Yurdaydın bazı menzil isimlerinin okunmasında karşılaştığı zorlukları aşmak için, nasıl farklı eserlerden istifadelerde bulunarak karşılaştırmalar yaptığını da ifade eder. Eserin yine Önsöz bölümünde daha önceden yapılmış olan araştırmalarda ya

⁹² Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Nasûhü's-Silâhi (Matrikçı) Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Önsöz, Giriş, Çeviriyazı, Notlar ve Dizinler ile Tıpkı Basımı Yayına Hazırlayan: H.G. Yurdaydın, TTK Yayınları, Ankara, 1976, s. 7-9.

⁹³ Yurdaydın, 1976, s. 6.

⁹⁴ Tekin, 2015, parag. 8.

da bazı yerlerin isimlerinin okunuşundaki hatalar hasebiyle Nasûh'un resimlerinin okunuşundaki yanlışların düzeltildiği bilgisine de ulaşabiliriz. Yurdaydın, Nasûh'un eserindeki düzeltmelerle ilgili, büyük tarihçinin geniş bir ekiple çalıştığı ve dolayısıyla kendisinin haricinde hatalı yazımlar meydana gelebileceğini vurguladığını görürüz.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın tıpkıbasım olarak neşrettiği bu eşsiz eserin bölümleri şu şekilde sıralanmıştır: Önsöz, Giriş, I. BÖLÜM: I. Nasûh'un Hayatı ve Eserleri, II. Eserlerine Göre Nasûh'un Adı Künyesi Lakapları Kişiliği ve Bazı Düşünceleri, III. Nasuh'un Hayatının Son Yılları. II. BÖLÜM: I. Menâzil'in Tanınması Hakkında Yapılan İlk Araştırmalar, Bu Eserin Yollar, Topografik Çalışmalar ve Mimarlık Tarihi İçin Önemi, II. Menâzil Resimlerinin Şehir Planı Olarak Önemi, III. Menâzil Resimleri ve XVI. Yüzyıl Yakın Doğu Şehirciliği, IV. İrakeyn Seferi Konakları (menzilleri), Bibliyografya, Dizin.

Yurdaydın'ın eşsiz eserindeki ilk bölüm 17 küçük başlık altında toplanmıştır. Bu ilk bölümde önce Nasûh'un hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilir. Yazarımız, Matrakçı Nasûh'un künyesi ile ilgili olarak ilk bölümde şu bilgi ve açıklamalarda bulunmuş: "Kanuni devrinde yaşayan tarihçi, matematikçi, hattat, silahşör ve nihayet ressam olarak ün kazanmış olan Matrakçı Nasûh'un doğum tarihi bugün için tespit edilememiş durumdadır. Daha sonra hakkında bilgi verilecek olan Yavuz Sultan Selim zamanında evail-i Safer 923/1517 yılı Ocak ayı sonlarında tamamladığı, matematiğe ait ilk eseri *Cemâl el-Küttap, Kemal el-Hüssab'ın* bugün için tek olduğunu sandığımız nüshasında, künyesini Nasuh Bin Abdullah hem de Nasuh B. Karagöz el-Bosnevi şeklinde kaydetmiş bulunmaktadır. Nasûh'un bu ilk eserinde künyesinin bu iki şekilde kaydedilmiş bulunması bazı tereddütleri giderici bir nitelik taşımaktadır. Çünkü böyle mesela Prof. A. Gabriel'in sandığı gibi bu iki künye iki ayrı kişiye ait bulunmamaktadır. Aslında Nasûh'un tam künyesinin Kâtip Çelebi'nin kayıtlarına da uygun olarak Nasuh b. Karagöz b. Abdullah olduğu ortaya çıkmaktadır. Böylece Nasûh'un neden aynı zamanda İbni Karagöz lakabı ile tanındığı hususu da açıklanmış olmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken diğer önemli bir husus da bu vesile ile onun Bosnalı olduğunun anlaşılmasıdır"⁹⁵. Yazarımızın, eserin bu ilk bölümünde, Nasûh'un diğer bilimlerdeki kıymetli çalışmaları, kişiliği, karakteristik özellikleri

⁹⁵ Yurdaydın, 1976, s. 1.

ile ilgili bilgiler vermiş olduğunu görmekteyiz. Nasûh'un, pek çok farklı alandaki meziyetlerine bağlı olarak kullanmış olduğu lakaplar ile ilgili bilgilere de ulaşılmaktadır. Bu lakapları nasıl aldığına dair bilgiler sunulmaktadır. Ayrıca Matrakçı Nasûh'un, matematik, tarih gibi alanlarda yazmış olduğu eserlerde dile getirilmektedir. Matrakçı Nasûh'un çok yönlülüğü tüm çalışmalarında etkisini hissettirmektedir. Matrakçı Nasûh Menzilhâme'ye ismini verirken edebi yönünü de sergilemektedir. Yurdaydın eserinden tarihçinin kitabına bu ismi vermesi ile ilgili şu manzumu ifade eder:

“Bu resmi cem’iden menzil be-menzil

Dedi adına Mecmu-ı Menazil”

Kitapta Ayrıca Matrakçı Nasûh'un bu eşsiz eserinin 25 resimli metin, 107 minyatür ve toplamda 90 sayfalık bir yazma olduğuna dair ayrıntılar da verilmiştir.

Eserin ikinci bölümü dört ayrı kısımdan oluşmaktadır. İkinci bölümde öncelikli olarak eserin ismi üzerinde durulmaktadır. Kanuni'nin Irak seferi esnasında gözlemlenen tüm menziller ayrıntılı olarak ifade edildiği için, eser Matrakçı Nasûh tarafından, *Mecmua-i Menâzil* hatta bazı bölümlerde de kısaca *Menâzil* olarak isimlendirilmiştir. İrakeyn Seferi'nin sebepleri ve ordunun hareketiyle başlayan eser, Doğu Anadolu ve Tebriz'e kadar uzanan tüm bölgelerde bulunan, o esnada zapt edilmiş olan yerlerin isimlerini topluca vermektedir. “Müellif bundan sonra *Ekalim-i Seba* adıyla Yediiklim bölgesinden ve bu bölgelerin her birinde bulunan beldelerden bahsetmekte, ardından Ebu Reyhan El Birûni naklen sözü edilen Yediiklim bölgesine giren ülke ve beldelerin adlarını vermektedir.”⁹⁶. Ardından sırasıyla bölge bölge tüm menzilleri isim ve resimleri ile beraber göstermektedir. Bu düzenlemede, dinlenmek amacıyla uzun süre kalınan büyükçe konakların esas alınarak yapıldığını, bölümlerin her birinin başında küçük bir giriş bulunduğunu ve ardından menzillerin resimlerinin yer aldığını görebilirsiniz. Resimlerin alt veya üst kısmında yahut da ortalarında bu yerlerin adları kaydedilmiştir. “XVI. yüzyıl Anadolu mimari ve kentleşmenin saptandığı özenli görsel belgeler özelliği de taşıyan bu eserde resimler, minyatürde konu mekân ve manzara gelişimi açısından oldukça önemlidir.”⁹⁷.

⁹⁶ H.G. Yurdaydın, “Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrâkeyn”, *İA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, Cilt.6, s. 27.

⁹⁷ Tekin, 2015, parag. 13.

Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn'de bulunan menzil resimlerinin, ait oldukları şehir, kasaba ya da konak yerlerini, oldukça doğru ve asıllarına uygun olarak göstermesi de eserin bir diğer önemli özelliğidir. Müellif bu eserinde şehirler, kasabalar, kaleler, köyler, harabeler, durak yerleri, hanlar, derbentler, dağlar, geçitler, önemli akarsular, köprüler, çöller, stepler ve bahçelerin adlarını ve stilize haldeki resimlerini vermiş; bunların hangi bölgede bulunduğu işaret etmiş Hatta bitki örtüsünü ve hayvanları bile resmetmiştir⁹⁸. Böylece eser bir Coğrafya Atlası olma görevini de üstlenerek, şehirleri çevreleyen orman ve bahçelerdeki ağaç türleri hatta av hayvanları hakkında da önemli bilgiler vermektedir.

Eserin ikinci bölümünde büyük şehirlere ait yer alan resimler, ayrıca bir şehir planı olarak da büyük öneme sahiptir. Minyatürler içerisinde büyükşehir, kasaba, türbe ya da manzara resimlerinin ciddi ölçüde topografik ve mimari bir doğrulukta buldukları görülmektedir. “Bu bakımdan İstanbul, Diyarbakır, Tebriz, Sultaniye ve Bağdat gibi şehirlerin resimleri mimarlık tarihinin ilgisini çekecek büyük ölçüde malzemeyi ihtiva etmektedir”⁹⁹. Matrakçı Nasûh’un fırçasından çıkmış olan, çoğunlukla gözleme dayalı bu menzil resimlerinin padişaha özel olarak hazırlanmış olması kıymetini daha da arttırmaktadır. “Kent ve kasabaları, mimari yapıtları, anıtları, sokak kavramını tüm ayrıntılarına kadar işleme kendinden sonra gelen nakkaşlar tarafından da devam ettirilmiştir”¹⁰⁰.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın kitabında, Nasûh’un önemli bir şehir analizcisi olduğunu, gözlemlerini bir minyatürcü olarak resmetmekteki mükemmel kabiliyetini de dile getirmektedir. Müellifin eseri Yakındoğu şehirciliği açısından da ilk elden kaynak niteliğini teşkil eder. “Zira ihtiva ettiği minyatürler ve bu minyatürlerde kullanılan renklerin ihtişamı, dağ sıralarının anlamlı görünüşleri, bu dağlarda görülen jeolojik girinti ve çıkıntılar içine resmedilmiş hayvanların güzelliği, bunları yapan sanatkârın ne kadar hünerli ve duygulu bir insan olduğunu ortaya koymaktadır”¹⁰¹. Yurdaydın eserinde, metin ve minyatürlerin birbirini ahenkli bir şekilde takip edilmesinin, yazının tatlı şekilde akışının, renklerin yoğun ve sonsuz derinliğinin, zarif altın çizgilerle enfes güzellikteki ışıklandırmanın,

⁹⁸ Yurdaydın, 1992, s. 27.

⁹⁹ M.Kurucu- N.Özen, “Matrakçı Nasuh Minyatürlerinde Şehir-Mimari ve Estetik Anlayışı Üzerine”, *Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi*, Sayı:1, Aralık 2018, s. 78.

¹⁰⁰ Kurucu-Özen, 2018, s.78.

¹⁰¹ Yurdaydın, 1992, s. 27-28.

Matrakçı Nasûh'un minyatürlerini taçlandırdığını vurgular. “Nasûh, Osmanlı'nın adeta fotoğraflı tarihi olarak kabul edilen Süleymannâme'yi, içerisinde kaleme aldığı minyatürlerle tarih yazımının eşsiz bir kaynak eseri haline getirir”¹⁰². Örneğin İstanbul minyatüründeki büyük küçük tüm unsurların ve yahut Kayseri'de bir kale bölgesinin resmedilişi, XVI. yüzyıldaki görünümünü aslına uygun, açık bir şekilde yansıtmaktadır. Yurdaydın eserin yazılışının Irak Seferi'nin başlangıcından itibaren başladığını belirtmiştir. Seferin ilk çıkış noktası olan İstanbul, hiç kuşkusuz Matrakçı Nasûh'un yaşadığı kent olduğu için, onun en çok tanıdığı Osmanlı kentidir. Dolayısıyla sanatçı İstanbul ile ilgili çiziminde olağanüstü ayrıntıcı bir yaklaşımla kenti detaylandırılmıştır. Galata, Suriçi ya da Üsküdar'ın görüntülerini, içerisinde barındırdıkları tüm yapılarla göstermiştir. İstanbul gibi pek çok şehir, doğası, flora ve faunasıyla ayrıntılı bir biçimde resmedilmiştir. Bugün tasvirleri incelendiğinde, Asi Nehri'nde yaşayan kuş türleri hakkında dahi bilgi sahibi olabilirsiniz.

Beyan-ı Menâzil'den anlaşıldığına göre, Kanuni'nin bu İran Seferi sırasında konup göçmüş olan yerlerin, % 15'inin şehir, % 30'unun kasaba, geri kalan kısmında köy statüsünde olduğu; yerleşim yerlerinin genellikle yarlara ve dağlara sırtını veren aşağı yamaçlarda toplandığı anlaşılmaktadır. Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Matrakçı Nasûh'un resimlerinde sadece şehirleri değil, şehirlerin içerisindeki kurumlarında incelenebileceğini ifade eder. Müellifin minyatürlerinde, evlerin yanında hamamlar, kervansaraylar ve yahut camiler açıkça görülebilmektedir.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın neşrettiği bu eser, hiç şüphesiz ki Türk Tarihinin en kıymetli şaheserleri arasında yer alacaktır. Kendisi de bu kıymetli çalışma ile ilgili “amacı tamamı ile başka bir pratik olmasına rağmen sanatçımızın, zamanının şehirlerini canlı ve inandırıcı bir görünüş hem de güzel bir görünüş içinde vermek suretiyle, gelmiş geçmiş zamanların diğer şehircilik meraklı ve hayranları arasında önemli bir yer almış olduğunu hatırdan çıkarmayalım” der.

¹⁰² M. Çaha, “500 Yıl Öncesinden Bugüne İlham Veren Çok Yönlü Sanatkâr Matrakçı Nasuh”, *İsmek El Sanatları Dergisi*, Sayı:22, Ağustos 2016, parag. 12.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÖĞRENCİLERİNİN VE YAKINLARININ GÖZÜYLE PROF. DR. HÜSEYİN GAZİ YURDAYDIN

4. 1. PROF. DR. CİHAN YURDAYDIN (OĞLU) İLE MÜLAKAT

Babam, 1923 doğumludur. Babamın annesinden ve babasından bahsetmek istiyorum. Babamın babası daha pragmatik bir insandı anladığım kadarıyla. Edebiyatla sanatla hanımı kadar ilgilenen birisi değildi. Babamın annesi ise ağıtlar ve maniler yazarmış. Yani babamın sanat damarı ve bana bile yansıyan bu özellik, babaannemden gelmektedir.

Babam, Eskişehir'in Seyitgazi Kazası'nın Akin Köyü'nde ilkokul hayatına başladı. Üç seneyi köy okulunda okumuştur. İlkokulun 4. ve 5. sınıfını ise nahiye Kırka'da okumuştur. Orayı bitirdikten sonra okumaya devam etmek istediği için, dedem de kabul ettiği için Eskişehir'de ortaokul okuyor. Eskişehir'de ortaokulda okurken bir ev tutuluyor. Dedemin de hali vakti pek fena değildir, o dönemin şartlarına göre. Eskişehir'de ev tutulmasının yanı sıra, kendisiyle ilgilenmesi için, babamın babaannesinin kızkardeşi olan Dudu Hanım yanında bırakılıyor. Üç sene Eskişehir'de ortaokulda okumuştur. Ortaokulu bitirince dedem, tamam okutmaksa okuttuk ve daha fazlasına gerek yok diyor. Bunun üzerine Türkiye'nin o günkü koşulları içinde, ortaokulu bitiren babam nasıl okumaya devam edebilirim arayışlarına girmiştir. Parasız yatılı okuması gerekmektedir. Onun için İstanbul'da Muallim mektebine yani öğretmen okuluna müracaat ediyor, kabul ediliyor. Üç sene de Muallim Mektebi'nde okuyor.

Babamın bir gözü görmezdi. *Ambliyopi* dediğimiz durum vardı. Babam sütü çok severmiş. Hatta sağılan sütleri hep kaçırmış. Bu yüzden sütleri ondan hep saklarılarmış. Muhtemelen süt sağılırken büyükbaş hayvana gereksiz yaklaştığı için beklenmedik bir kaza oluyor. Gözüne aldığı darbe neticesinde de bir şekilde gözünde hasar oluşuyor. Bizim Seyitgazi'nin Akin Köyü tipik bir iç Anadolu köyüdür. Geri kalmış bir köydür. Telefon 1990'larda gelmiş, elektrik ise 90'lı yılların sonlarında. Fakat sonuçta şu gerçek var Gazi Terbiye'deki eğitimine üç sene devam ediyor. Şubat tatili, yaz tatili gibi her türlü tatilde tabii köye dönüyor. Gazi Terbiye'yi bitirdiğinde köyde dedemle konuşuyorlar. Dedem şimdi ne yapmak istiyorsun diye sorduğunda, babam konservatuara gitmek istediğini söylüyor.

Dedem haliyle soruyor tabii, bu konservatuvar dediğın nedir diyor. Babam, konservatuvar da keman çalacağını söylüyor. Burada esas önemli olan nokta, yatkınlığı olan bir köy çocuğunun, 3 senede keman çalma isteğini uyandıran bir eğitimi var. Müthiş bir eğitim almıştır. Dedem, tabii ki hemen “hayır” diyor. Çünkü dedemin kafasında keman çalan köy yerine gelen *Çingene* yani. Bu kadar okuyup da, *Çingene* olacaksın ne gerek vardı diyor. Sonuçta, hakikaten konservatuvara gitmiyor. Ama babam, klasik müziği çok severdi. Klasik Batı müziği de diyebiliriz. Ben de Batı müziğine düşkündüm ama ben mesela gençliğimde Beatles dinledim. Babam bir şey söylemezdi ama klasik müzik dinlememi isterdi. Nitekim benim ilkokul çağlarımdan itibaren babam beni klasik müzik konserlerine götürdü. O yüzden de şimdi klasik müzik dinliyorum.

Babam Kars’a öğretmen olarak atanıyor. Kars’ta, ilk öğretmenlik yaptığı okulu, ben 1984-86 yılları arasında Van’da mecburi hizmet yapabildiğim için, Kars’a giderek ziyaret ettim. Okul Ruslardan kalma bir okuldur. Rusya soğuk, Kars soğuk dolayısıyla Rusya’daki gibi bir sistem yapmışlar okula. Bir soba yakıyorlar ve tüm binayı ısıtıyorlar. Babam burada bir süre öğretmenlik yapıyor. Fakat bir yandan da üniversitede kalmaya çalışmıştır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ne müracaat etmiştir. Öğretmen lisesi mezunları üniversiteye giremez diye bir kural varmış. Bunun üzerine uğraşüyor, çabalıyor ve sonuç olarak üniversitede Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde, Tarih Bölümünü bitiriyor. Ankara üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne asistan olarak giriyor. Daha sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Medeniyetleri Tarihi Bölümünde Öğretim Üyesi oluyor. 1953’te, Üniversite tarafından Kanada’ya gönderiliyor. Bendeniz de 1954’te Kanada’da doğdum. Bir sene Mc Gill Üniversitesi’nde çalışıyor. 1923’te doğan, köyde yetişen babam 1953’te 30 yaşında Kanada’ya gidiyor. Bir senelik çalışması sonunda Türkiye’ye dönüyor.

Babamın okuma yazmaya, yabancı dili ve sanata yatkınlığı çok fazlaydı. Yabancı dile yatkınlık bende de var. Mesela babamın İngilizce yazılarını ben okudum. Yabancı dilde de çok güçlü bir kalemi vardır. Bu özelliği bir şekilde bana da yansıdı. Sanata düşkünlüğü vardı. Klasik müziği iyi bilirdi. Zaten o zaman ki Cumhuriyet kuşağı çok enteresandır. Ben 1999’da İstanbul’da bir kongre düzenledim. Kongrede Gala gecesinde Fazıl Say çalmıştır. Nasıl çaldı dersiniz, Fazıl Say’ın hocası Kamuran Gündemir’i babam tanıyordu. O vasıtaıyla, bu konseri

ayarladık. Gala gecesine neticede özeniyor insan. Bir grup vardı. Enstrümantal araçlarını çok beğendiğim için görüşmeye gittim ve 90 bin dolar istediler. Yani bütün kongrenin bütçesi 90 bin dolar değil dedim ve sonuçta Fazıl Say çok cüzi bir para ile gelmeyi kabul etti. Hatta New York'a gidecekti ve biletini almamız karşılığında gelecek olunca, biz ayarladık. Hatta "Business almanıza gerek yok, ekonomik bilet olsun" diyecek kadar tevazu gösterdi. Yani görmüş, geçirmiş ailenin çocukları bu şekilde hareket ediyordu.

Babam Kamuran Gündemir, Ulvi Cemal Erkin'i tanıyordu. Türk beşleri vardır. Klasik müzik alanında, Ahmet Adnan Saygun, Ulvi Cemal Erkin, Kazım Akses, Ferit Tüzün, Cemal Reşit Rey. Bunlardan Ulvi Cemal Erkin'in karısı Ferhunde Erkin piyanistti. Ulvi Cemal Erkin de çok iyi bir bestecidir. Yani bu arada şunu da belirtmek gerekir. Osmanlı İmparatorluğu çöktü. Osmanlı'nın bıraktığı çöküntü içerisinde eğitim yerlerde sürünüyordu. Ama ne olursa olsun, o çöküntünün içerisinde bile eğitilmiş bir kesim vardı. Ulvi Cemal Erkin, Ahmet Adnan Saygun, 1920'lerde, Atatürk tarafından Paris'e gönderiliyor. Peki, nasıl seçilmişlerdir. Onu belirleyecek yetişmiş insanlar vardır. Ulvi Cemal Erkin'in köçekcesi Londra'da sekiz bin kişini katıldığı bir konserde çalınıyor ve ayakta alkışlanıyor. Yani seçimlerde öyle rastgele değildir. Ahmet Adnan Saygun'un da bir sürü eseri vardır.

İlahiyat Fakültesinin o zamanki kadrosunda Hilmi Ziya Ülken, Felsefe Profesörüdür. Hilmi Ziya Ülken de farklı bir kişiliktir. 1960'larda, babam 40'lı yaşlarında Hilmi Ziya Ülken biraz daha yaşlıdır. Viyana'da babamla ikisi bir apartman dairesinde hasret gideriyorlar. Akşam saat 9 civarındayken bir zil çalıyor. Kapıyı açtıklarında polisi görüyorlar ve haklarında şikâyet oluşunu söylüyor. O kadar çok iyi anlaşmış ki, derin sohbetleri bol kahkahaları sebebiyle şikâyet edilmişler.

Babam biliyorsunuz Matrakçı Nasûh'u ortaya çıkarmış bir insandır. Benim öğrencilerinden duyduğum şeyler, Sosyal Bilimler'in zor olduğudur. Fakat babam hem buradaki hem Kanada'daki akademik birikimiyle, metodolojisinin çok güçlü olduğunu ispat ederek, Matrakçı Nasûh gibi bir değeri gün yüzüne çıkartmıştır. Böylelikle de babamın bir tarihçi olarak yapılması gerekeni fazlasıyla yaptığını düşünüyorum.

4. 2. PROF. DR. İRFAN AYCAN (ÖĞRENCİSİ) İLE MÜLAKAT

Hocam Fakülteye başladıktan bir hafta sonra “İrfan beni dinlendir” dedi. Ben de hocamın İslam Tarihi derslerine girdim. Bu durum bana çok şey kazandırdı. Asistan olarak başlayıp, bir hafta sonra derslere başlamak büyük bir şanstı benim için. Hocamdan hem Yüksek Lisans’ta, hem Doktora’da *Tarih Usulü Metodolojisi* dersleri aldım. Daha sonra hocamız, İtalya’da Gregorian Üniversitesi’ne gitti. Orada anlatacağı İslam Tarihi ilk dönemle ilgili notlarını ben hazırlamıştım. Hazırladığım fişlerin orada çok işe yaradığını, teşekkür ederek bana söyledi. Bu durum tabi ki beni çok onore etti.

Şu anda biz hocamızın odasında oturuyoruz iki arkadaş olarak. Ben Dekan Yardımcısı olduktan sonra, hocamızın odasını iki asistanı Prof. Dr. Mehmet Özdemir ve ben paylaştık. Onun eşyalarını ve hatıralarını her daim korumaya çalıştık. Bizim için çok onur verici bir duygudur.

Hocamızın çok kuvvetli bir eğitici yönü vardı. İnsanlık yönü çok demokrat, saygıdeğer bir yapısı vardı. Pek çok Yüksek Lisans, Doktora sınavlarına bizi çağırır, mutlaka gelin izleyin, görün derdi. Eğitici yönünün kuvvetli olması hasabiyle bunları zikrederdi. 67 yaşında emekli olduktan sonrada ben dekan yardımcısı olduğum süre zarfında da sürekli burayı ziyaret ederdi. Biz de hocamıza karşı gerekli saygıyı göstermede kusur işlemezdik. Saygıdeğer hocamız Franz Babinger, Rosenthal gibi ilim adamlarının çalışmalarını bize sürekli hatırlatır ve anlatırdı. Bu noktada kendisinin ilmi bilgilerinden, fazlasıyla istifade edebildik. Hocamız, benim danışmanımın da hocası olduğu için, hem Yüksek Lisans, hem Doktora tez jürimde bulunmuş, tez çalışmalarımı ciddiyetle inceliyerek bize önerilerini, ikazlarını yapmıştır.

Hocam akıl ve mantığa çok önem verirdi. Çalışmalarımızda bu unsurların göze çarpmasını isterdi. Ben “Muaviye ve Devlet Politikası” adlı konuyu çalıştım. Hocam tez çalışmamı çok beğendiğini, kendisinin de pek çok bilgiyi edindiğini söylemişti. Çünkü hocamız Osmanlı Tarihçisi olması hasebiyle ilk döneme henüz çok vakıf değildi. Bu yüzden de İtalya’ya gidip Gregorian Üniversitesi’nde ders verdiğinde, biz beraber çalıştığımız için notları benden istemişti. Hocamızla çok samimi bir iletişimimiz vardı. Biz rahatlıkla hocamızın evine gider gelirdik.

Hocamızın bütün normal işlerini de yapmaya çalışırdık. Kendisi uzun yıllar bölüm başkanlığı, dekanlık gibi görevlerde bulunmuştu. Dolayısıyla hiçbir işi eline değdirmemeye çalışırdık. Raporlar ya da yüksek lisans, doktora öğrencileriyle ilgili tüm işleri bitirirdik. Şöyle bir anımızda vardır; hocamız emekli olduktan sonra beni ziyarete geldi. Ben de Fakülte dekan yardımcısıyım. Hocam nasılsınız, ne yapıyorsunuz diye sorduğumda “Ya İrfan, çocukların Cihan’ın faturalarını yatırıyorum. Ama ne kadar zormuş bu işler” dedi. Hocamızın asistanı iken, bu tarz şeyleri bile hocamıza yaptırmazdık. Hocamız alışkın olmadığı için çok zorlanmıştı. Böyle güzel anılarımız vardır hocamızla.

Hocamızı biz 1982’de yüksek lisansa başladığımız sene tanıma şansını yakaladık ve 1999’da vefatına kadar beraber çalıştık. Askerlik sürecimde ve iki sene de yurt dışına gittiğim süre zarfında ayrı kaldık. Bunun haricindeki vaktimiz hep hocamızın yanında geçti. Bizim fakülteye Sayın Mehmet Özdemir Bey ile başlamamızın arasında bir hafta var. Bizden hemen sonra Nahide Hanım’ı aldık ve sonra da İbrahim Sarıçam’ı, (rahmetli oldu kendisi) Almanya’dan çağırdık, getirdik. Almancalarının güçlü olması hasebiyle özellikle bu arkadaşları istedik. Daha sonra biraz daha gençler Hasan Kurt, Seyfettin Erşahin geldi. Dolayısıyla Seyfettin ve Hasan Beyler hocanın son dönem çalışmaları ile daha iç içe oldular.

Hocam, çok enteresan bir kişiliğe sahipti. Köyünde bir kısmı akrabası bile olmayan sadece köylüsü olan üç beş fakir çocuğu hep kendi maaşıyla okutmuş. Hocam temiz giyinirdi, düzgün giyinirdi ama eski giyindiğini biliyorum. Çünkü bu masrafı burslara kullanmayı tercih edecek kadar gönlü zengin bir kimseydi. Zaman zaman yanına uğrayan banka müdürü, profesör ya da farklı mevkilere gelmiş olan, okuttuğu kimseler vardı. Hocama da çok saygı ve minnet duyarlardı. Hocam kendi maaşından onları okutacak kadar paylaşımcı ve yardımsever bir zat idi. Oğlu Erkan Yurdaydın bizim emsaldi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde okuyordu. Şimdi İspanyol Dili Bölümünde çok başarılı bir akademisyendir. Erkan ile bir araya geldiğimizde, hocam oğluna, “ İrfan doktorayı bitirdi, askerliği bitirdi sen de elini çabuk tut” şeklinde telkinlerde bulunurdu. Yurdaydın hocam benim tanıdığım dünya beyefendisi, kibar bir insandı.

Hocam çok nüktedan bir zat idi. Bir anekdot anlatır. İtalya’da bir resepsiyonda hocaya papazlar içki ikram ederler. Hocamız papaza sorar, “kaç çocuğunuz var?” der. Papaz da “ya sen bilmiyor musun? Biz evlenmeyiz, çocuk da

olmaz.” cevabını verir. Yani hocamızı içki içmediği için ayıplamışlar. Fakat hocamız da “siz yuva kurup çoluk çocuğa karışmak gibi bir nimetten kendinizi alıkoyuyorsanız, bu da olabilir” deyip gülüşmüşler. Nüktedan ruhuyla, fıkralarıyla hem sınıf dersleri hem yüksek lisans hem de doktora derslerini neşelendirirdi. Hocamız çok temiz vefat etmiştir. Bir gün evindeyken duş alıyor, evindeki koltuğa yaslanıyor. Ve oturduğu yerde vefat ediyor. Ama tabii ki bu ölüm bizler için, yakın çevresi için ağır ve acı bir kayıp olmuştur. Ruhu şad, mekânı cennet olsun inşallah.

Ben on beş senedir Türkiye’de olmadığım için, böyle bir çalışma yapamadık kıymetli hocamızla ilgili. Keşke burada bizler böyle bir çalışma yaptırıyaydık. Bu da bizim zulümümüzdür. Böyle bir çalışmayı siz yaparak, bu işin sevabını da almış olacaksınız.

4. 3. PROF. DR. NAHİDE BOZKURT (ÖĞRENCİSİ) İLE MÜLAKAT

Hocam Hüseyin Bey benim akademik hayatımda en büyük rolü oynayan ve de sayesinde İslam Tarihi alanına dâhil olduğum kişidir. Hocam insana çok değer veren küçük büyük ayırımı gözetmeyen birisiydi. Odasına girdiğinizde ayağa kalkar ve sizi yine kapıya kadar yolcu ederdi. Çok zeki biriydi, çok şaka yapardı ve şakaları hep birer ders gibiydi. Biz beraber çalıştığımız için, hocamın makalelerini ben temize geçirdim. Makaleleri temize geçerken, kenara düştüğü ama yazmamam gereken bir notu yazdığımı görünce gülme krizine girer ve bana “tam Karadenizlisin” derdi.

Biz hocamla 1987-1999 arası beraber çalıştık. Ben ilk asistanlarından birisiyim. Kıymetli hocanın asistanı olmam, hayatımın dönüm noktası olmuştur. Yol göstericiliği ile benim akademisyen olmama, sağlam bir temel oluşturmama büyük katkı sağlamıştır. Beni, Halife Me’mun’u çalışmaya yönlendirmiş, desteğini hiçbir zaman esirgememiştir. Hocam hafızası mükemmel olan, kısa ve net cümleler ile derin anlamlar ifade etmeyi başarabilen bilge bir insandı.

Samimiyetli ve insan sarrafı olan hocamın, cinsiyet ayırımına müsaade etmeyen bir karakteri vardı. Çok tevazu sahibi olan hocam, hayata çok bağlı ve çok yardımsever bir insandı. . Çok dürüst bir kişiliği vardı. Sözünde dururdu ve sözünde durmayanlardan, dürüst olmayanlardan çok haz etmezdi. İnsan ayırımı yapmazdı, onun için dürüstlük esastı.

Çok birikimli, entelektüel bir akademik kişiliği vardı. Bilimsel bakışı ve Tarih metodolojisi alanında olan bilgisi, sıradışı idi. Ondan çok şey öğrendim. Her fakülteye geldiğinde, hemen koşarak odasına gider ve genelde o ayrılıncaya kadar odasında kalırdım. Hatta bir keresinde hocamın yanına koşacağım derken, bir yere takıldım ve deri ceketimi yarısından yırttım. Çok saygın bir kişi olduğu için de ziyaretçileri çok olurdu. Köy Enstitüsü'nden çokça öğretmen arkadaşı gelirdi ve uzun uzun sohbette bulunurlardı. Ben bu ortamlardan çok şeyler öğrendim.

Bilime çok değer verirdi. Fakülteden emekli olduktan sonra dahi yeni makaleler üretmişti. Bu makalelerin bilgisayarda yazımında kendisine yardım edebilme şansını bana verdiği için çok mutlu olmuşum. Resmi olarak 5 yıl kadar asistanı olmuşum. Hiç bir defa beni incitmemişti. Kendimi onun yanında hep değerli hissederdim. Aramızdan ayrılışı hepimizi çok üzdü. Büyük bir değeri kaybettiğimizizin bilincindeydik. Yeri doldurulamaz biriydi. Kendisini hep özlem, sevgi ve saygıyla anarım. Mekânı cennet olsun, ruhu şad olsun, Allah kendisine rahmet eylesin. Sizi şimdiden kutluyorum, böyle bir onura sahip olacaksınız. Çalıştığınız kişi örnek bir insandı ve birçok kişiye örneklik yaptı.

SONUÇ

Tarih, geçmişte yaşayan toplumların, milletlerin yaşadığı olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bunların sebep sonuçlarını, birbiriyle olan ilişki ve bağlantılarını inceleyen ilimdir. Tarih bir toplumun geçmişinde yaşadığı olaylar bütünü olarak ortak akıl ve şuurunu, bu da millet kültürünü doğurur. Bilindiği üzere; sosyolojik olarak millet, ortak bir geçmişe ve süre gelen süreçte de birlikte yaşama arzusuna sahip insan topluluğudur. Tarih şuurunu, bir milletin hafızası olup, bunlardan ders çıkarmak suretiyle geleceğin daha iyi kurulmasını sağlar. Geleceğimizi bugünden daha iyi inşa edebilmemizin yolu, ancak milli tarihi doğru algılamaktan yâni tarih şuuruna sahip olmaktan geçer. Tarih şuurunu toplumlara, milletin geçmişinden günümüze kadar gelen önemli bir parçası olduğunu hissettirir.

Bir millette var olması gereken tarih bilincinin olmamasının sakıncaları, oldukça fazladır. Geçmişte yaptığı hataları, yaşadığı felaketleri unutan, iyi ya da kötü, başına gelenler üzerinde kafa yormayan, onlardan ders almayan bireylerin meydana getirdiği toplumlar başarısızlığa mahkûm olacaktır. Böyle bir toplumun; bilgi, duygu ve deneyim birikimi oluşmayacaktır. Bir milletin tarihi, o milletin birikiminin ve gücünün aynasıdır. Onun içindir ki Avrupalılar şöyle diyor: "Türkleri yenmek yetmez; onların tarihini de yenmek gerekir." Bütün bu bilgiler ışığında, tarihî gerçekliği gelecek nesillere aktaran tarihçiliğin yüksek önemi de ortaya çıkmaktadır.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın da, bu görevi üstlenmiş olan, millî tarih şuuruna vakıf çağdaş Türk Tarihçilerinden olmuştur. İlmî birikime önem veren karakteri ile Türk Tarihi'ne yorulmaksızın hizmet etmiştir. Kendi ismini tarihe yazdırmakla kalmamış, öğrencilerinin de unvan sahibi çok başarılı akademisyenler olmasına büyük katkı sağlamıştır.

En büyük gayesi Türk Tarihçiliği'ni, modern tarihçilik seviyesine taşıyabilmek olmuştur. Akademik kariyerine İslâm Tarihi alanında başlamış, ilerleyen yıllarda ise Osmanlı Tarihi alanında uzmanlaşmıştır. "İslâm Tarihi Dersleri" adlı eseri AÜ İlahiyat Fakültesi'nin en önemli ana kaynaklarından olmuş, İslâm Tarihi'yle ilgili bilgilerini çok geniş yelpazede hem öğrencilerine hem de araştırmacılara aktarmıştır. İslâm Tarihi alanında yayınlanmış olan onlarca

makalesi bu alandaki donanımını Türk Tarihçiliği'nde gözler önüne sermektedir. Osmanlı Tarihi alanındaki çalışmaları ise hiç şüphesiz, tarihî zenginliğimize en büyük katkısıdır. Yurdaydın Hoca'nın bu kadar başarılı bir tarihçi olmasında arşiv çalışmalarına düşkünlüğünün yanı sıra kullandığı yabancı dillerin de etkisi oldukça büyüktür. İngilizce ve Almanca'ya oldukça hâkim olması, yeterli derecede Fransızca ve Arapça bilmesi çalışmalarını kolaylaştırmış, akademik birikimini zenginleştirmiştir. Bu yönüyle pek çok önemli kadroda görev almış, uluslararası konferanslarda bu birikimini bilim dünyasıyla paylaşmıştır.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, sosyal yönü çok kuvvetli olan, samimi, tevazu sahibi bir şahsiyet olmuştur. Akıl ve mantığa çok önem veren Yurdaydın, hayatındaki her hamleyi düşünerek gerçekleştirmiştir. Uzlaştırıcı, lider ve uyumlu kişilik özellikleri ile idarî kadrolarda aranan isimlerden olmuştur. Karakterinde en ağır basan özellikler yardımsever, nüktedan ve hoş sohbet olmasıdır. Bu özellikler başarılı akademisyenliğinin yanı sıra, sevilen ve saygı duyulan bir şahsiyet olmasını da sağlamıştır. Yurdaydın'ın kişilik özellikleri ile meslekî başarısının pozitif bir uyum sergilediği gözlemlenmiştir. En nihayetinde Yurdaydın; saygın bir akademisyen, sorumluluk sahibi bir baba ve yardımsever bir halk adamı olmuştur.

Yurdaydın, çalışmalarıyla tarihin kalıplaşmış bilgilerden öteye gidebileceğini, dinamikliğini ve geleceğimizin yol aynası olduğunu ispat etmiştir. Yurdaydın'ın arşiv kaynaklarına düşkünlüğü, onun bir tarihçi olarak, birinci elden kaynakları, hem bilim dünyasının hem de toplumun kullanımına sunma görevini başarıyla yerine getirmesini sağlamıştır. Osmanlı Tarihi alanında irdeleyici, araştırmacı, ayrıntıcı ve sorgulayıcı yaklaşımı sayesinde bizleri, ufkumuzu aydınlatan pek çok bilgi ile buluşturmuştur. Bunlar içerisinde en önemlisi olan Matrakçı Nasûh, her ne kadar ismi bilinen bir tarihî karakter olsa da; onun pek çok bilinmeyen yönünü ortaya çıkarmış olması, Yurdaydın'ın Türk Tarihi'ne en büyük hizmetidir.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın tarihçiliğinin, şahsiyetinin ve eserlerinin ele alındığı bu çalışma ile umuyoruz ki; tarihçiliğimizin zayıf taraflarından biri olan *Türk Tarihi'ne hizmet eden çağdaş tarihçilerimizin biyografilerinin hazırlanması* hususuna öncülük edecek, böylece diğer değerlerimizin biyografileri hazırlanarak Tarih meraklılarının ve okurlarının hizmetine sunulacaktır.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2009.
- Baykara, Tuncer, "Hüseyin Gazi Yurdaydın (10.07.1923-26.12.1999)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 1, Temmuz 2003, s. 167-168.
- Çaha, Mine, "500 Yıl Öncesinden Bugüne İlham Veren Çok Yönlü Sanatkâr Matrakçı Nasûh", *İSMEK El Sanatları Dergisi*, Sayı: 22, Ağustos 2016.
- Erkan, Davut, "Matrakçı Nasûh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37, 2011, s. 181-197.
- Eyice, Semavi, "Belleten", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1992, s. 424-425.
- Güler, Mehmet, "Türkiye'de Popüler Tarihçilik (1908-1960) Ahmet Özcan", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, Ocak 2014, s. 201-216.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", *Tarih Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 17-18, 1963, s. 1-16.
- Kurucu, Muhammet-Özen, Nurtekin, "Matrakçı Nasuh Minyatürlerinde Şehir-Mimari ve Estetik Anlayışı Üzerine", *Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Aralık 2018, s. 73-93.
- Özcan, Ahmet, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, TTK Yay., Ankara, 2011.
- Özcan, Abdülkadir, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 1, Ocak 2013, s. 271-293.
- Özkan, İbrahim Ethem, "Biyografi Yazarı Olarak Peyami Safa ve İsmet Paşa Biyografisi", *Söylem Filoloji Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2016, s. 168-181.
- Tarifci, Sinan-Kaya, Kaya Köksal, *Toplu Makaleler I.Cilt Atatürk, Tarih Metodolojisi, Kaynaklar, Biyografiler*, TTT Yay., Ankara, 2018.
- Tekin, Serap, "Kalemi ve Fırçayı Aynı Ustalıkla Kullanan Dahi: Matrakçı Nasûh", *İSMEK El Sanatları Dergisi*, Sayı: 19, 2015.

Yazıcı, Nesimi, "Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın Hayatı ve Çalışmaları",
OTAM Dergisi, Sayı: 7, 1996, s. 483-495.

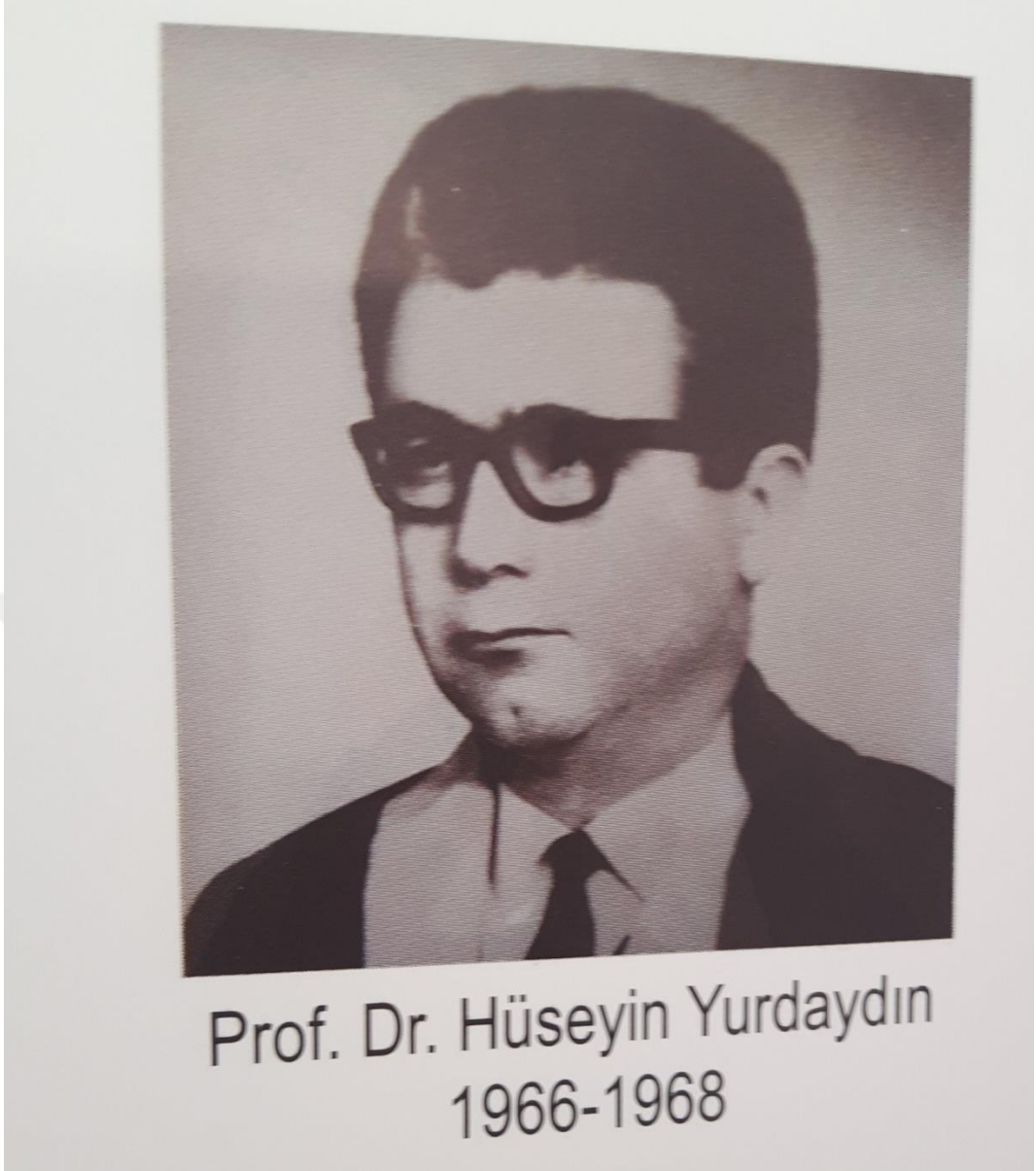
Yediyıldız, Bahaeddin, "Çağdaş Tarihçilik", *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:
1, Sayı: 1, 1986, s. 39-48.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han*, TTK Yay., Ankara, 1976.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, "Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1992, s. 27-28

Yüzbaşıoğlu, Muammer, *Örneklerle Yazılı ve Sözlü Anlatım Bilgileri*, Gümüş Basımevi, İstanbul, 1984.

Ek 1 Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı görevinde iken Dekanlık Arşivindeki görsellerdendir.

Nüfus Hükümeti Cüzdanı Sureti

Soyadı : Yurdaydın
Adı : Hüseyin Gazi
Babasının adı : İsmail Hakki
Anasının adı : Ayşe
Doğum yeri : Akin köyü
Doğum tarihi : 10 Temmuz 1938
Dini : İslâm

Nüfus kütüğüne yazılı olduğu yeri

Vilfyeti : Eskişehir
Kazası : Seyitgazi
Nahiyesi : Kırka
Mahalle veya köyü : Akin
Sokağı : "
Hane No. :
Cilt No. :
Sahife No. :
Ne suretle verildiği : Şecaattin köyünün 11.10.1938 tarihli ilme-
haberiyile zayıfından.

Bu nüfus cüzdanında adı ve hükümeti yazılı olan Hüseyin Gazi Yurdaydın T.C.vatandaşı olarak nüfus kütüğünde kayıtlıdır.

Bu cüzdan Seyitgazi kazası nüfus idaresinden verilmiştir.

11.10.1938

Mühür

İmza

Hasan Pakel

Aslı gibidir.

Ek 2 Ailesinin izniyle beyan edilmiştir.

Ek 3 Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı görevinde iken Dekanlık Arşivindeki görsellerdendir.

Ek 4 Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın Ankara Üniversitesi'nde öğrencileri ve çalışma arkadaşları ile

46. Mehmet Çetin	Çorum Ziraat Okulu	Öğretmenlik Bilgisi
47. İhsan Yayım	Gazi Terbiye Enstitüsü	Sınıf Öğretmeni
48. Kayaalp Şavkay	Gazi Terbiye Enstitüsü	Sınıf Öğretmeni
49. Habip Ünsal	Çorum Ziraat Okulu	Ziraat
50. Memduh Apaydın	Ziraat Okulu	Ziraat
51. Alihan Dülger	Akçadağ Köy Enstitüsü	Rehberlik
52. Muzaffer Murat	Hasanoğlan Köy Enstitüsü	Sınıf Öğretmeni
53. Servet Sürdel	Gazi Terbiye Enstitüsü	Öğretmenlik Bilgisi
54. Hayrullah Fırat	Erzurum Öğretmen Okulu	Öğretmenlik Bilgisi
55. Arif Karaoğlu	Kayseri Köy Öğretmen Okulu	Yapıcılık
56. Mustafa Sarıkaya	Hasanoğlan Köy Enstitüsü	Rehberlik
57. Mevlüt Bingöl	Gazi Terbiye Enstitüsü	Fransızca
58. Yusuf Erol	Akçadağ Köy Enstitüsü	Öğretmenlik Bilgisi
59. Mustafa Karakuş	Akçadağ Köy Enstitüsü	Öğretmenlik Bilgisi
60. Zeki Teoman	Adana Erkek Öğretmen Okulu	Türkçe
61. Abdullah Çetinkaya	Akçadağ Köy Enstitüsü	Rehberlik
62. Akif Korkmaz	Hasanoğlan Köy Enstitüsü	Rehberlik
63. Halil Dere	Hasanoğlan Köy Enstitüsü	Sınıf Öğretmeni
64. Hüseyin Gazi Yurtayan	Gazi Terbiye Enstitüsü	Öğretmenlik Bilgisi
65. Hüseyin Sülün	Hasanoğlan Köy Enstitüsü	Sınıf Öğretmeni
66. Azmi Erdoğan	Hasanoğlan Köy Enstitüsü	Sınıf Öğretmeni
67. Sadık Uzunoglu	Balıkesir Öğretmen Okulu	Öğretmenlik Bilgisi
68. Şerafettin Okutan	Gazi Eğitim Enstitüsü	Kimya
69. Arife Gülcan	Üsküdar Kız Öğretmen Okulu	Biçki-Dikiş

Tablo.16
Akçadağ Köy Enstitüsü Öğretmenleri (1940/1947)
Akçadağ Köy Enstitüsünde 1940-1947 yılları arasında 69 öğretmen çalışmıştır. Bu öğretmenlerden 12'si bayan, 57'si erkektir.

- 123 -

Ek 5 Tabloda Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın soyismi Yurtayan şeklinde yanlış yazılmıştır. Fakat 64. Sırada yer alan isim kıymetli hocamızdır.

1) Adınız ?

Hüseyin

19, Fordyce Rd.,
London, S.E. 13
England.
16. 12. 1967

1968

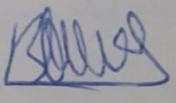
Enfani

an

ahterem Hocam,
Geçen mektubumda yazdığım gibi Doktora
müracaat ettim. Columbia (New York) üniversitesine mü-
racaat ettim. Herzaman ve her yerde olduğu gibi
Columbia Üniversitesi de "Tavsiye mektubu" istiyor.
Bu yüzden, özür dileyerek, sizi tetras rahatsız
işler zorunda kaldım. Bu gibi ufak-telef işler
kaybıyla vaktinizi harcadığım için öylesine üzgünüm ki...
Gönderdiğim formaya intibalarınıza yazan
zarfa koyup gönderirseniz çok memnun olacağım.
Diploma konusunda benim hiçbir bilgi edinemedim.
Talibüki bütün evrakların en geç 15 Ocakta üniver-
siteme varması gerekiyor. Aksi halde bir yıl daha
beklemek ve Eylül 1969 için müracaat etmek zorunda
kalacağım. Şimdiye kadar zaten iki yıl kaybettim.
Bu da üçüncüyü kaybetmek herhalde pek hoş olma-
yacaktır.

Sebebolduğum şartlar için özür dilerim.
Hürmetlerimle,
Behir Yusuf.

Ek 6 Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'a, Ankara Üniversitesi Öğretim Üyeliği sürecinde bir öğrencisi tarafından gönderilen mektup.

Sayı :
... 35,000 Türkün
... diuderi veriyorum. 35,000 Türkün
... yaratılmı söylüyorlar ama, bir çok
... tanışma imkanı oldu. Gençlerle
... kadim ile iş ve hayat statü
... altında ama çocukları çok
... üniversite öğrencisi ve işte
... Türkiye'ye dönmek
... belirtiyorlar
Mektubuma son olarak tebrik mesajları
arz eden ve bunun kabulünü istiyorum
...
Öğrenciniz / Bekir Demirkol
Adres: Bekir Demirkol
57 Lincoln Road/Apt 1B56
Brooklyn, New York 11225
U.S.A.

27.12.1967
Diploma
Not durumu

Ek 7 Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'a, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyeliği sürecinde bir öğrencisi tarafından gönderilen mektup.

Maliye Bakanlığı memurlarına mahsus
nakil ilmuhaberi

Sicil numarası, Adı, Soyadı : 13316 Hüseyin Yurdaydın
Tahsil derecesi : Yüksek
Eski memuriyeti ve derecesi : Bursa Genel Kitaplık Memuru
9.
Eski Memuriyeti maaşıyla buna nailiyet tarihi : 35 31.5.1949
Yeni Memuriyeti ve derecesi : Ankara Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dinler Tarihi Asis-
tan adayı 9.
Yeni memuriyet maaşı ile tayin tarihi : 35 29.3.1950
Tayin emrinin tebliğ edildiği tarih : 1.4.1950
Eski memuriyetinden ayrılış tarihi : 1.4.1950 akşamı
15 gün zarfında hareket etmediği takdir-
de tevhürün sebebi : -
Zatı ve aile harcırahının ne suretle
verildiği ve miktarı : almamıştır
Borçlu olduğu takdirde neden mütevellit
olduğu ve miktarı : -
Maaşa hangi aydan itibaren müstahak
olduğu : Mayıs 1950
Yeni memuriyetinde vazifeye başlamış
tarihi : 8.4.1950

Bursa Valisi
İmza

Merkez Saymanlık Md.
Resmi mühür
imza

M. Eğitim Müdürü
Ruhi Turfan
imza
resmi Mühür

Aslı gibidir.
26.4.1950

Ek 8 Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın Bursa Kitaplık memurluğundan, AÜ İlahiyat Fakültesi'ne asistan olarak atandığı yazısı.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Güner MÜRTEZA
Doğum Yeri-Tarihi	Kayseri-16/12/1982
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Dumlupınar Üniversitesi/ Fen Edebiyat Fakültesi/ Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi Tezli Yüksek Lisans
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Mersin Denklem Dershanesi, Ilica YİBO. , Fatsa Kültür Dershanesi, Fatsa Sınav Dershanesi, Ünye Final Dergisi Dershanesi, Fatsa Uğur Dershanesi, Ünye Doğa Koleji, Fatsa Açı Koleji
İletişim	
E-Posta Adresi	gunermurteza@hotmail.com
Tarih	